

P+

MARKT
BOEK 7

Jaargang 19 | nummer 2 | 2021

Kim Poldner en dochter June
in *circular fashion*

Een
circulair
lookbook

Columnisten

Jan Bom
Een circulair Lookbook 5

Carol Gribnau
Fast Fashion afbreken 6

Karen Maas
Wat je stimuleert is wat je krijgt 56

Marleen Janssen Groesbeek
Doe mij nu maar meer wetten en regels 118

+ FOTOGRAFIE COVER:
MARIE CÉCILE THIJS
+ COUTURE:
RONALD VAN DER KEMP

Websites
Van de artikelen in dit boek bestaan ook digitale versies, waarin diverse links naar interessante websites zijn opgenomen.
www.p-plus.nl/nl/magazine

People

Circular Fashion

Hausse aan circulaire fashionlabels 7

Ronald van der Kemp RVDK 12

LENA the Fashion Library 14

The Swapshop 16

Hacked By 18

En nog 18 andere circulaire labels

Planet

Circular World

De Wormenkoning 63

Verpletterd onder algoritmes 57

Gedeelde dromen 69

De ondernemende ambtenaar 75

Boeren met de natuur 88

Profit

Circular Money

PwC in gesprek met Piet Oudolf 95

De rechten van de natuur 105

Circulair calculeren 119

FMO financiert nieuwe natuur 111

Circulair onderwijs 128

fun!

P+ is het tijdschrift voor duurzaam ondernemen in Nederland. Het blad wordt door partners verspreid en heeft met de andere P+media een bereik van ruim 20 duizend beslissers en toekomstige beslissers in het bedrijfsleven, bij de overheid, in het hoger onderwijs en bij maatschappelijke organisaties, zowel in Nederland als daarbuiten.

Ook partner worden van P+? Voor meer informatie e-mail: editor@p-plus.nl

Het Groene
Brein

FMO
Entrepreneurial
Development
Bank

NYENRODE
BUSINESS UNIVERSITEIT

DE HAAGSE
HOGESCHOOL

AgroFair
RIGHT FROM THE PRODUCER

avans
hogeschool

Ministerie van Infrastructuur
en Waterstaat

GOLDSCHMEDING
FOUNDATION
MENS • WERK • ECONOMIE

P+ wordt geschreven en gemaakt door een onafhankelijke redactie.

HOOFDREDACTEUR: Jan Bom

REDACTIE: Dennis Mensink, Hetty Nietsch, Astrid van Unen, Hans van de Veen, Han van de Wiel.

COLUMNISTEN: Marleen Janssen Groesbeek, Karen Maas, Carol Gribnau.

ART DIRECTION: Bureau Boudewijn Boer en Studio 10 / Tineke Kooistra.

FOTOGRAFIE: Tomek Dersu Aaron, Marijke Aerden, Beeldveld fotografie, Renée de Groot, Mischa Keijser, Piet Oudolf, Wim van der Stelt, Jaco Terpstra en Marie Cécile Thijs.

ARTWORK: Olivia Ettema, Anje Jager, Tomas Schats.

DRUK: Tuijtel

REDACTIEADRES: Rietsnijderslaan 3, 1394 LC Nederhorst den Berg | T 00 31 (0) 294 255719 | E 06 27 153 000 | E editor@p-plus.nl | www.p-plus.nl

UITGEVER: Jan Bom

UITGAVE: Atticus b.v.

BEREIK: +20.000 beslissers

ABONNEMENTEN: Nederland: 45 euro per jaar, excl. 9% btw (49,05 incl. btw) | Overige landen: 60 euro | Studenten: 50 procent korting.

Het abonnement kan elk moment ingaan en wordt automatisch verlengd, tenzij 1 maand voor vervaldatum bericht van opzegging is ontvangen. Het abonneegeld dient bij vooruitbetaling te worden voldaan. Een abonnement op meerdere exemplaren op aanvraag.

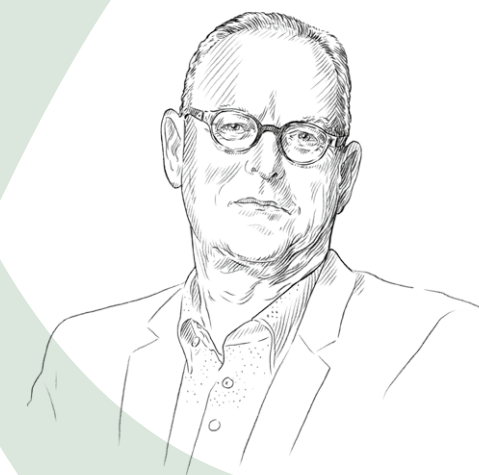
© ATTICUS, 2021

Niets uit deze uitgave mag zonder voorafgaande toestemming van de uitgever worden openbaar gemaakt of vervoelvoudigd

ISSN: 1571-716X

FIRST WORDS **JAN BOM**

Een Circulair Lookbook

Moeder en kind. Het was al een inspiratiebron in het oude Egypte, het Romeinse Rijk en werd groot in het Christendom. Ongeacht de uitingvorm waar de kunstenaars voor kozen: moeder en kind stonden symbool voor leven en eeuwigheid, voor zorg en verwachting, voor komende generaties. Zo ook voor de Weense schilder Gustav Klimt, die een eeuw geleden de 'drie generaties' schilderde, waaronder een liefdevol portret van dezelfde vrouw als kind en als jonge moeder. Met zijn beeld in het achterhoofd gingen wij op een zaterdag de fotostudio van Marie Cécile Thijs in; lector circular business Kim Poldner, haar dochter June en ik. Het werd een gouden cover, waar ik heel lang naar kan kijken.

Het goed doorgeven van de aarde aan volgende generaties is de inspiratiebron voor dit themanummer, het P+ Circular Lookbook. Niet voor niets gaan de artikelen nu eens niet over de 'ingenieurskant' van circulariteit, over het in kaart brengen van grondstoffenstromen, over het ontwerpen van nieuwe machines of chemische processen. Wij tonen in dit nummer aan dat al deze technologie zinloos is wanneer de sociale dimensie in de transitie ontbreekt.

Ook de wetenschappers van Het Groene Brein constateren dat het 'meenemen' van mensen cruciaal is in de ontwikkeling. Wouter Spekkink van de Erasmus Universiteit stelt dat wij niet gedreven worden door zaken als gronduitgifte voor circulaire bedrijventerreinen, door papieren regeringsbeleid of duurzaamheidsnota's van gemeenten. Wat ons drijft zijn 'gedeelde dromen', oftewel 'shared visions'. Wanneer dat ene plan mislukt, zijn het de mensen die hun ideeën op een andere plek alsnog realiseren. In deze P+ tonen we tal van voorbeelden waaruit het gelijk van Spekkink blijkt.

Dit is dus ook een nummer van hoop. In 2012 en 2014 organiseerden wij baanbrekende congressen onder de naam 'Closing the Loop'. We onthulden een gloednieuwe sorteermachine voor

gedragen textiel. Nieuwe spelers als Mud Jeans presenteren zich. Daarna liet ik de modesector met rust. Misschien te lang zelfs. Maar des te groter is de verrassing nu, in 2021, om een ware hausse aan nieuwe circulaire labels aan te treffen. Met elkaar vormen ze een fascinerende staalkaart aan ondernemingslust, van circulaire jurkjes en T-shirts tot nieuwe businessmodellen om kleding te lenen of te ruilen.

Ik ontdekte ook dat deze Nederlandse bedrijven door vele honderden jaren aan ondernemerservaring worden voortgedreven. Er is een enorme hoeveelheid kennis en kunde beschikbaar van mensen die zich afkeerden van de *fast fashion* industrie. Onder hen ook Ronald van der Kemp, die de celebrities van deze wereld kleedt met sexy en glamoureuze jurken die hij ontwerpt met restmateriaal van haute couturecollecties. Van hem is de 'gouden' jurk op de cover die Kim Poldner draagt. Haar dochter June draagt een jurkje van H&M, gekocht op het tweedehandsplatform Vinted.

Poldner koopt voor zichzelf al vele jaren geen enkel nieuw kledingstuk meer. De textielberg op deze wereld is al veel en veel te hoog geworden, vindt ook zij. "We kunnen nog voor honderden jaren vooruit", zegt ontwerpster Laura Meijerink, die haar atelier in het Upcycling Centre in Almere vestigde.

Daarom dit 140 pagina's tellende P+ Lookbook, dat heel anders dan de Lookbooks uit de fashionwereld toont hoe tastbaar de circulaire ontwikkelingen nu al zijn. ■

JAN BOM
HOOFDREDACTEUR P+ PEOPLE PLANET PROFIT

Fast fashion afbreken

Sinds de ramp bij de Rana Plaza fabriek in 2013, waarbij 1134 mensen om het leven kwamen, is er terecht veel aandacht voor eerlijke lonen en veilige arbeidsomstandigheden in de textielsector. Maar er is meer aan de hand: de textielsector is één van de meest vervuilende industrieën ter wereld, verantwoordelijk voor 10 procent van de wereldwijde CO₂ uitstoot. Bovendien is er sprake van een groeiende afvalberg. Als er niets gebeurt, zal de afvalberg alleen maar hoger worden en de CO₂ uitstoot in 2050 doorgroeien tot 26 procent. Een onzichtbare en stille tragedie.

Op alle onderdelen van deze textielketen ontwikkelen zich in rap tempo allerlei vernieuwende initiatieven om de sector meer circulair te maken. DOEN ondersteunt vele van deze voorlopers. In dit magazine komen enkele van hen langs.

Voor een groeiende groep millennials is het heel vanzelfsprekend om tweedehands kleding te kopen. Toch lijkt het merendeel van de consumenten vooral behoefte te hebben aan een flinke portie *retail therapy* na weken binnen zitten, aan de rijen bij de Primark en Zara te zien. In de veel te goedkope shirts is de enorme milieuvuiling totaal niet doorgerekend. Een beroep doen om te consuminderen kan, maar leggen we niet te veel verantwoordelijkheid bij de consument? Is het wel alleen een kwestie van vraag, of speelt het aanbod hier een grote rol?

Als we naar een duurzame textielsector willen, echte systeemverandering, dan is het niet voldoende om alleen innovatie aan te wakkeren. We moeten ook bestaande systemen, in dit geval *fast fashion*, gaan afbreken. En hier ligt een rol voor de overheid, voor de bedrijven zelf en voor de investeerders.

Greenwashing door de grote modehuizen is aan de orde van dag. Met claims over circulaire T-shirts en duurzaam katoen wordt de consument in slaap gesust. Tegelijkertijd is er een ander groot probleem: de enorme overproductie, doordat modehuizen bij zes fabrieken orders plaatsen en slechts bij drie afnemen. Doordat collecties uit de mode raken en linea recta op de vuilnisberg belanden. En door retourzendingen die worden vernietigd.

D66 diende onlangs een motie in waarin gepleit werd voor een Europees keurmerk voor duurzame kleding, om greenwashing tegen te gaan. Ook de recente aankondiging van de Autoriteit Consument en Markt om dit probleem aan te pakken stemt positief. Dat er nog een hoop moet gebeuren om dit te realiseren staat buiten kijf. Maar het is een stap in de goede richting om consumenten te helpen die wel duurzamer wil shoppen, maar door de bomen het bos niet meer zien.

Wetgeving kan ook overproductie tegengaan, bijvoorbeeld door bedrijven te verplichten om transparant te maken waar de producten vandaan komen en hoe deze kleding geproduceerd. Door beperkingen te stellen aan de hoeveelheid *virgin* materiaal dat gebruikt mag worden, of door te verplichten dat alles van biologische afkomst is.

Ook investeerders hebben hier een verantwoordelijkheid. Pensioenfondsen en andere aandeelhouders drijven nog altijd de marges op bij de modehuizen om zoveel mogelijk winst te kunnen maken. Om de arbeidsomstandigheden te verbeteren is het Platform Living Wages Financials opgericht. Een alliantie van investeerders die structureel het onderwerp leefbare lonen aanmoedigt en monitort. Een dergelijk platform zou ook goed opgericht kunnen worden om de negatieve milieueffecten van de sector te adresseren en aan te pakken. Want uiteindelijk moeten we naar een systeem dat niet alleen eerlijker maar ook duurzamer is.

Er is geen *magic bullet* voor systeemverandering. DOEN zal de prachtige voorlopers blijven ondersteunen. Bij systeemverandering horen dit soort innovatieve niches, maar ook afbraak van bestaande systemen. Overheid, bedrijfsleven, aandeelhouders – allemaal hebben ze een rol te spelen hier. Wees dapper, laat de afbraak beginnen en stop met *fast fashion*. ■

CAROL GRIBNAU
ALGEMEEN-DIRECTEUR STICHTING DOEN

Hausse aan nieuwe
circulaire labels

Haute couture van
Ronald van der Kemp

Circular fashion lookbook

Dutch hausse

Er is een Dutch hausse aan circulaire fashion gaande. De oogst is zo overweldigend, dat er een Circular Fashion Lookbook nodig is om een indruk te geven. Wie zijn deze koplopers? Gaan zij met al hun energie en creativiteit de *fast fashion* giganten van deze wereld verslaan? Of is er meer nodig om de gigantische textielberg op deze wereld niet nog hoger te maken?

Hij past meteen! Er hoeft niets aan te worden vermeld! Verrassing op het atelier van Ronald van der Kemp (RVDK) aan de Amsterdamse Herengracht. Het is alweer een tijdje geleden dat Kim Poldner zelf op de catwalk modeshows liep, om als mode studente wat bij te verdienen. Poldner is inmiddels gepromoveerd en lector *circular business* aan de Haagse Hogeschool. Deze hippie-chique couture voor een supersmalle taille zit haar als gegoten. Met die enorme bos rood haar van haar lijkt ze zo weggezongen te zijn van historische pop-festivals als Woodstock, in de sixties. Poldner gaat zich met deze haute couture voegen in een rij van wereldberoemde vrouwen die eerder een unieke creatie van het RVDK droegen, het eerste erkende *ethical couture* huis ter wereld. Van der Kemp laat de celebrities op zijn website voorbijkomen: Gwen Stefani, Katy Perry, Céline Dion, Yao Chen, Emma Stone, Carice van Houten, een heftig rockende Alicia Keys, Doutzen Kroes, Emma Watson, Lady Gaga, Miley Cyrus... Speciaal voor Michelle Obama maakte hij een broekpak dat ze droeg toen ze in Nederland haar autobiografie kwam signeren. En dan staat minister Sigrid Kaag er nog niets eens bij, die een rode creatie van Van der Kemp meenam op handelsmissie naar India. Koningin Máxima gaat ongetwijfeld ook nog eens volgen, maar Poldner is haar voor.

◀ Lector Kim Poldner draagt een creatie van ontwerper Ronald van der Kemp, gemaakt van reststoffen uit andere couture-collecties. Haar dochter June draagt een wit H&M-jurkje, tweedehands, afkomstig van Vinted.

Met deze veelkleurige jurk zou ze zo naar elk koninklijk bal kunnen. En toch is dit 'statement piece' overduidelijk gemaakt van talloze restjes en lapjes overgeschoten materiaal. De kasten in de ontwerpkamer van Van der Kemp puilen uit met rollen stof, te kort om er nog een complete collectie mee te maken. Maar dat is juist wat Van der Kemp niet meer doet en niet meer wil. Hij maakt na een glanzende carrière als ontwerper voor Bill Blass, Michael Kors en Guy Laroche sinds 2014 alleen nog unieke, eenmalige ontwerpen, hooguit limited editions. "Maar dan nog is niet één jurk hetzelfde", belooft hij, gedreven. Al die creaties die hier in lange kledingrekken hangen zijn tijdloos, niet gebonden aan welk seizoen dan ook. Het zijn kunstwerken. *Made in Amsterdam*. Maar *presented in Paris*.

"Stop het kopen, kopen, kopen"

Zijn nieuwste sexy model lijkt gemaakt te zijn van de toga van een advocaat. Het is schijn. Ook dit is een ontwerp dat gemaakt is met couture stoffen afkomstig van restpartijen. Het zwarte strenge broekpak met witte bef maakte van de Britse actrice en fotomodel Cara Delevingne een van de meest opvallende sterren van de Academy Awards 2021. Van der Kemp verduidelijkt: "De stylistes van mijn klanten komen niet hier omdat ik circulaire jurken maak. Ze houden van mijn stijl, van mijn ontwerp, omdat het sexy en glamourous is. Meestal weten de sterren niet eens dat ik alleen met restmaterialen werk. Als ze het later horen, is het ook niet meer dan een bijkomstigheid, een anekdote."

Hoe typisch dat uitgerekend de internationale frontman van de Dutch hausse in circular fashion voor zo'n atypische positionering kiest. Andere Nederlandse kopstukken, zoals Bert van Son van Mud Jeans, laten juist heel graag weten dat zij zich onderscheiden van grote *fast fashion* ketens door gebruik te maken van herwonnen vezels. Initiatieven om gebruikte kleding door te geven, zoals LENA fashion Library en The Swapshop danken hun onderscheidend vermogen zelfs aan circulariteit en zetten zich daarmee scherp af tegen H&M, Zara en niet te vergeten Primark. "Stop het kopen, kopen, kopen", zegt Sanne Smit van de The Swapshop dan ook, waar je kleding kunt omruilen waar je zelf op bent uitgekeken. Haar nieuwe businessmodel is juist bedoeld om de gebruiksduur van kleding te verlengen, zodat de gigantische textielberg op deze wereld niet nog hoger en hoger wordt. "We hebben nog voor honderden jaren aan voorraad textiel op de wereld", zegt ook fashion designer Laura Meijering. Zij vestigde haar studio Unravelau dan ook niet in een fashioncentrum, maar in het Upcyclingcentrum Almere, waar de inwoners van Flevoland hun gebruikte kleding inleveren.

Opvallend is dat de hausse in circulaire fashionbedrijven niet alleen gedragen wordt door jonge, bevlogen ondernemers. Het zijn juist de 'ervaren rotten' uit de textielwereld, zoals inkopers, die de ellende in de 'textiel-landen' niet langer konden aanzien. Bij het samenstellen van het P+ Lookbook Circular Fashion bleven ze steeds weer opduiken. ➤

Roosmarie Ruigrok die haar kennis en netwerken via haar platform Clean&Unique deelt met starters en deze zo een springplank naar succes biedt. “Ik zette 35 jaar geleden al mijn vraagtekens bij het modesysteem. Sinds twintig jaar help ik bij de verduurzaming ervan.” Designer Francisco van Benthem van HackedBy, die boos werd op de grote fashionlabels die hun collecties bij verschillende producenten bestelden, maar alleen de partij afnamen die het eerst klaar was. Hij begon de collecties die ‘onverkocht’ bleven alsnog op te kopen. Na deze te restylen verwerkt hij ze in een eigen kledinglijn, met het originele label er soms nog in, heel pesterig. Ex-inkoopster Leonie Windhouwer over haar start-up RE|claimed: “Steeds meer te moeten inkopen, voor een steeds lagere prijs. Dat ging steeds meer wriven bij mij.” Ook Bert van Son van Mud Jeans zag het met eigen ogen gebeuren: “Ik heb vanuit Parijs voor de mode-industrie gewerkt, toen er in China nog prachtige fabrieken stonden en kleding nog niet in de achterbuurten van Bangladesh werd gemaakt. Ik heb de fast fashion zien opkomen tot het een nietsontzienne industrie. Dat je als consument wordt verteld: je moet elke week iets nieuws kopen.”

Veel labels weten zich ondersteund door Stichting DOEN, die een analyse maakte van wat nodig is om de hele keten van circulaire fashion te versterken. In het portfolio maakt programmamanager Saskia Werther erover om bedrijven te steunen in elke ‘Re’. Zo valt HackedBy in de groep ‘Re-duce’, net als de mensen van Makers Unite die van de oranje reddingsvesten van bootvluchtelingen sleeves voor laptops maken. En niet te vergeten de unieke gebreide bh’s van Soft Revolt, die nog maar uit een enkel materiaal bestaan, daar waar andere bh’s soms wel 50 verschillende onderdelen tellen. In de groep ‘Re-Use’ valt de LENA fashion library op, waar heel wat duurzame en soms exclusieve labels voor korte of lange tijd te lenen zijn, zoals de stoere vrouwelijke regensjassen van BYBROWN, waar ‘koffiedik’ in is verwerkt. Ook VanHulley zit in deze groep, het label dat nationaal bekend werd door oude herenoverhemden te verwerken tot boxershorts. Inmiddels maakt oprichtster Jolijn

Creutzberg in haar sociale onderneming meer dan dertig verschillende producten van reststoffen. Daaronder ook rugtassen waar autogordels als draagriemen dienen. ReBlend is een belangrijke vertegenwoordiger in de groep ‘Re-cycle’ omdat het van ingeleverde kleding weer opnieuw garens maakt en die verwerkt tot mooie eindproducten. Mud Jeans en Loop.a life zijn vertegenwoordigers uit de groep ‘Re-tail’ en ‘Re-sell’, met vernieuwende businessmodellen zoals leasecontracten voor kleding en retourprogramma’s van kleding. Ondertussen zoeken andere labels naar materialen die de milieubelastende katoenproductie kunnen vervangen. Zo worden er al stoffen van palmladeren (door het label Palmleather) en van paddenstoelen (Mycotex) gemaakt. Al meer gangbaar zijn mixes van materialen waarin naast een deel katoenafval ook houtpulp van eucalyptusbomen is verwerkt. Een Oostenrijkse patenthouder levert deze stof aan jonge Nederlandse startups als Marble Berriez en RE|claimed. De naam van deze groep is niet moeilijk te raden: ‘Re-place’.

En toch, en toch. Ondanks de hausse aan inventieve nieuwe labels gaat het Saskia Werther van stichting DOEN lang niet hard genoeg. “Het is hoopgevend. Maar wij willen dat de grote merken ook overgaan op circulaire productie. Je ziet wel kleine collecties bij H&M, en dat is natuurlijk supergoed, maar we willen dat er een structureel einde komt aan het systeem van overproductie. We willen niet meer dat fashion voor bodemprijzen de deur uitgaat. Het mag niet zo zijn dat werkers in textiel fabrieken maar 6 cent per gemaakt stuk verdienen. Als je naar de negatieve impact van de grote labels kijkt, waar miljarden euro’s in omgaan, dan denk ik: het mag wel wat sneller gaan.” Maar hoe dan? Licht hier een taak voor de politiek in Nederland en Europa? Lector Kim Poldner vindt van wel. Vanuit de Haagse Hogeschool werkt ze hoogstpersoonlijk mee aan baanbrekende initiatieven. Ze opende zelfs een pop up store om te experimenteren met het ruilen, lenen en verkopen van tweedehands kleding. Ze is het met de benadering van Ronald van der Kemp eens: “Kleding koop je uit verlangen, niet uit schuldgevoel.” De over-

➤ **Studente Nadia in een bruidsjurk van Ronald van der Kemp (RVDK), ook ontworpen met restpartijen haute couture stoffen.**

heid heeft zeker een taak, vindt ze. “Wetgeving moet fast fashion tot tweede keus maken.”

Maar er zijn toch al doelstellingen op het gebied van circulariteit, ook op Europees niveau?

Poldner: “Op dit moment bestaat slechts 1 procent van onze kleding uit gerecycled materiaal. Vanaf 2050 moet de helft van geproduceerde producten uit vezels bestaan die een nieuw leven krijgen. Als de overheid bepaalde wetgeving doorvoert, zoals producentenverantwoordelijkheid in de mode en een verplicht percentage van gerecycled materiaal in kleding, zal circular fashion onvermijdelijk groeien.”

Werther: “Je hebt een soort van Wakker Dier voor de fast fashion industrie nodig. Wat ook kan, is de overheid ertoe proberen te bewegen om de gekozen circulaire doelstelling in 2050 terug te rekenen naar het heden. In de wetenschap heet dit ‘backcasting’. De 50 procent recycling in 2050 moet bijvoorbeeld 30 procent zijn in 2040 en 20 procent in 2030. Dan kun je de labels belonen die op de peildatum een hoger percentage gerecyclede vezels in hun collectie verwerken. Labels die achterblijven met recyclen zullen de consequenties daarvan moeten voelen.”

Poldner: “Maar liefst wil ik helemaal af van afval, want recycling kost ook een hoop energie en tijd. Idealiter zou ik zien dat we materialen ontwikkelen die na het dragen zo in de compostbak kunnen.”

En wat moet er dan gebeuren met de kleding die niet-compostabel is?

Roosmarie Ruigrok: “Daar moet de regering statiegeld op zetten. In te voeren in 2023.” ■

Websites

- + www.doen.nl
- + www.dehaagsehogeschool.nl

- + TEKST JAN BOM
- + FOTOGRAFIE MARIE CÉCILE THUIS
- + MODELLEN KIM POLDNER EN DOCHTER JUNE, NADIA MENTZEL
- + VISAGIE: IRENE VAN DER HART
- + COUTURE RONALD VAN DER KEMP RVDK

Foto Marie Cécile Thijs

Wie ben ik?

“Na 25 jaar internationaal in het hoge segment als ontwerper gewerkt te hebben, zag ik hoe de modewereld dieldraaide, met zijn overschotten en vijf of zelfs tien verschillende collecties per jaar. Ik was ervan overtuigd dat het anders moest. Ik ben in 2014 weg van Parijs, New York en Milaan vanuit Amsterdam RVDK begonnen. Ik had alleen alle materialen, stoffen en knopen die ik in de loop der jaren had verzameld. In mijn ontwerpen ga ik uit van de beperking. Ik werk uitsluitend met bestaande stoffen. Dat inspireert me om unieke glamoureuze couture statements met een ziel te maken; met liefde en vakmanschap vervaardigd. Door de Covid-maatregelen hebben wij de afgelopen twee seizoenen niet traditioneel geshowd, maar tijdens Paris couture week op alternatieve wijze onze wardrobes getoond.”

Waarom deze naam?

“Dat antwoord weet je. RVDK: Ronald van der Kemp. Het logo heb ik zelf gemaakt.”

Wat maken wij?

“We bewijzen sinds dag 1 dat sustainability prachtig kan zijn. Het kan meedraaien op het hoogste niveau, het niveau van couture. Door het kleden van uiteenlopende sterren en met onze opwindende mode bereiken we juist ook die mensen, die niet zo geïnteresseerd zijn in duurzaamheid. Daarmee doorbreken wij de belerende boodschap en het vaak stoffige image van duurzame mode. Juist daarom worden wij als pioniers gezien. Tegelijkertijd kled ik ook duurzaamheidsvoorvechters als Emma Watson die juist op ons afkomen omdat wij als enige high fashion merk 98 procent duurzaam werken. Ik ben daar erg trots op, ook dat elke wardrobe die wij maken uniek is, exclusief. Onze aanpak vindt nu veel navolging bij andere ontwerpers en grote modehuizen.”

Bezoek website RVDK

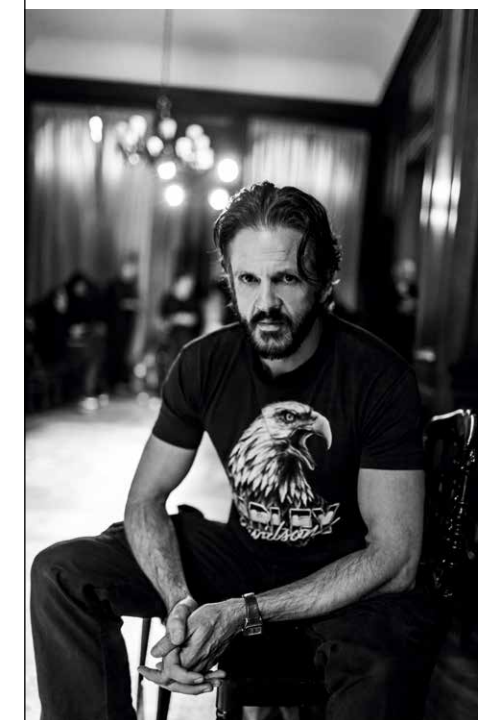

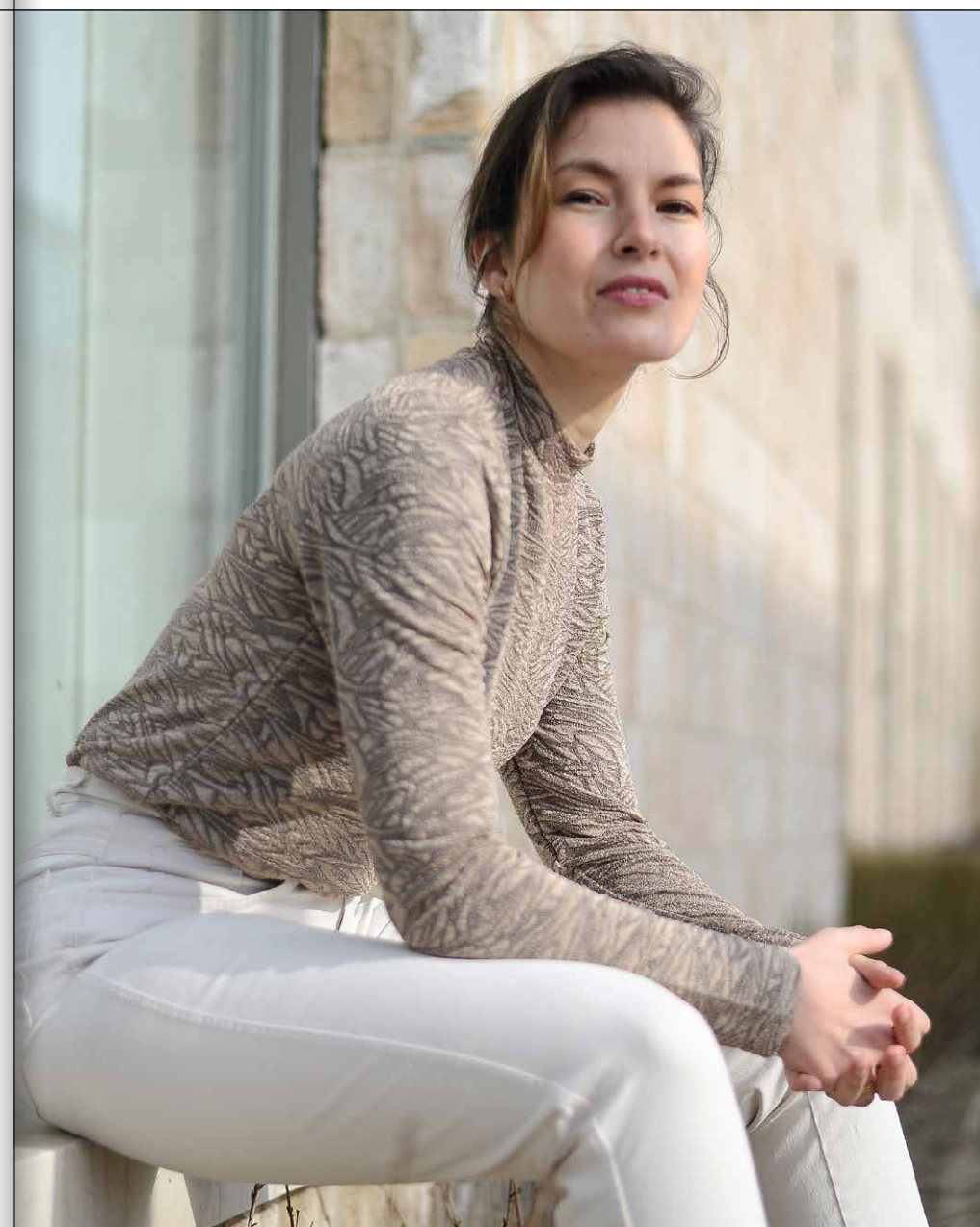
Foto Marijke Aerden

Waarom deze naam?

“Lena is een pakkende meisjesnaam, afgeleid van lenen. Dat is het grote verschil met onze vroegere vintage winkel, die Doortje heette. We verkopen nu geen kleding meer van twintig jaar oud, maar lenen nieuwe duurzame fashion uit, zoals een bibliotheek boeken uitleent. Heb je er genoeg van, dan breng ze je terug.”

Elisa Jansen

Wie zijn wij?

“Wij zijn mijn zus Diana en ik, afkomstig uit een dorpje in Brabant. Sinds eind vorig jaar hebben we ook een man aan boord, voor het commerciële beleid. Voor Lena zijn we naar Amsterdam verhuist, want naast de webshop hebben we ook een fysieke winkel. Lena is daar een bibliotheek op afspraak. Toen we begonnen waren we wereldwijd uniek. Het was voor ons een heel avontuur.”

Wat maken wij?

“Ik zeg altijd: deze hele bibliotheek is een verlenging van je kledingkast. Net als in een gewone bibliotheek betaal je voor de duur van de lening en voor wat je leent. 100 punten is 1 euro per dag. Je kunt daar hele luxe fashion voor uitzoeken, maar hier in Nederland is toch een cultuur om in je spijkerbroek uit eten te gaan. Daarom lenen we heel veel alledaagse kleding uit. We hebben nu een community opgebouwd van 1700 mensen die ooit iets bij ons geleend hebben. Het is heel mooi om te zien hoe onze leners feedback geven. Soms zijn hele vriendinnengroepen lid van ons. Dan herkent een lid op een feestje een jurk die zij al eerder geleend had van ons, haha. We zien ook aan de kleding die terugkomt waar zwakke plekken zitten of slijtages ontstaan. Die geven we door aan de duurzame labels waar we bij inkopen. Zo kunnen zij hun product verbeteren. Kwaliteit is altijd het allerbelangrijkste. Zara en H&M komen er bij ons niet in. We zijn tegen die fast fashionindustrie. Door samen dezelfde kleding te dragen wij allemaal bij aan het verminderen van de berg met textiel die nu in kasten hangt of snel wordt weggegooid.”

Bezoek website LENA

Sanne Smit

Waarom deze naam?

“The Swapshop zegt wat het is. No nonsense. Swappen is dus ruilen, in plaats van kopen. Onze naam geeft aan dat we van swappen het nieuwe shoppen willen maken.

Wie ben ik?

“Ik ben lid van het The Swapshop kernteam van vier. In het afgelopen jaar zijn daar negen collega's bijgekomen en meer dan twintig swaphero's die zich op vrijwillige basis inzetten. Begonnen zijn we eind 2018. Toen hebben we ons officieel als stichting bij de Kamers van Koophandel ingeschreven. Eerst heel klein met swap events, vreedzame guerilla-acties, lekker rebels. Nu op vaste plekken in de stad. Wij willen hiermee een volwaardig alternatief bieden voor het kopen van fast fashion door de levensduur van zo veel mogelijk kledingstukken te verlengen. Zo strijden wij tegen de overproductie: het kopen, kopen, kopen en meer is nog niet genoeg. Er zijn op onze social media zo'n 5000 mensen aangesloten die al eens bij ons gewapt hebben.”

Wat bied ik aan?

“Wij krijgen zulke toffe dingen binnen die mensen niet meer dragen. Het is ongelooflijk. Het werkt dan heel simpel. Je komt bij ons en je levert kleding in die je niet meer draagt, maar nog wel in goede conditie is. Een gewone jeans levert je 5 swaps op. Een broek van Mud Jeans 10 swaps, want duurzame labels zijn bij ons veel meer waard. Met die swaps kun je dan iets anders uitzoeken. Een overhemd, of een Schotse kilt, als je heel gek wilt doen. We vragen daarnaast voor ieder item dat iemand meeneemt een klein bedrag aan servicekosten, om onze vaste kosten te dekken. Het verschil tussen The Swapshop en ruilfeestjes van vriendinnen is dat ons aanbod heel groot, divers en gevarieerd is. En ook heel snel wisselend. Er zijn genoeg swappers die om tien uur 's ochtends langskomen en zeggen: nou, om vier uur kom ik weer kijken. In die paar uur kan de collectie weer heel anders zijn. Ik moet de swapper nog vinden die bij ons niet kon slagen.”

Bezoek website [The Swap Shop](#)

Fotografie Renée de Groot

Francisco van Benthum

Wie ben ik?

“Na het afronden van de mode-opleiding in Arnhem werk ik nu 26 jaar in de fashion-industrie. Meteen als zelfstandige, sinds 2003 met mannenmode in het hoge segment. Internationaal, shows in het buitenland, noem maar op. Ik heb altijd veel samengewerkt met grote bedrijven, dus ik zag heel goed wat de keerzijde van de snelheid in het modesysteem was. Op een gegeven moment was het op: ik wil dit niet meer zo. Toen zijn we met zijn drieën Hacked By begonnen. Ik zet dit label nu alleen voort, met een team.”

HACKED
by _____

Waarom deze naam?

“Hacked By wil zeggen dat wij het huidige modesysteem hacken. We onderscheppen partijen fashion die door grote labels wel zijn besteld, maar niet worden afgenomen. Van losse onderdelen van deze kleding maken wij een eigen herkenbare collectie. In onze *fragmented products* zitten soms nog de originele labels.”

Wat maak ik?

“Ik vind het heel belangrijk dat we het product inzetten als een verhaal. Wie Hacked By draagt, laat heel duidelijk een ingreep in een skirt of sweatshirt of jacket zien, die ik doe om een contrast zichtbaar maken. Er zit bijvoorbeeld een mouw van een andere stof aan. Dat roept vragen op. Je kunt er niet omheen: hé, wat is dit? Daarmee wil ik bereiken: denk nou eens na over wat je aanhebt. De drager wordt daarmee zelf het verhaal en is heel uitgesproken. In het begin wilden de grote labels niet met ons samenwerken, maar dat verandert nu langzaam. Ze zien de waarde van mijn werk steeds meer in. Het is een esthetiek geworden. Ik zeg ook niet: het originele product is niet goed. Nee, het is overgeproduceerd, door dezelfde partij bij verschillende producenten tegelijk te bestellen en dan alleen af te nemen bij diegene die het eerste levert. Redesign wordt nu omarmd. Dat een afgeschreven partij kleding toch voor de volle waarde in de winkel terecht komt, als totaal circulair proces. Dat is commercieel gezien een interessant gegeven geworden.”

Bezoek website Hacked By

Waarom deze naam?

“Soft Revolt staat voor een zachte revolutie in lingerie-land. Vrouwen worden al sinds de Renaissance ingesnoerd. Eerst door de baleinen van walvissen, daarna door ijzeren beugels. Als je na je werk thuiskomt, doe je het liefste meteen die bh uit.”

Wie zijn wij?

“Elles komt uit de financiële wereld (ING) en wilde verstelbare bh-bandjes gaan maken. Ze heeft al sinds haar vroege jeugd iets met lingerie. Ik werk sinds twintig jaar als consultant in de mode. Ik heb veel modemerken en retailers geholpen bij de opbouw van hun collectie. Wij ontmoetten elkaar zeven jaar geleden en zijn in gesprek geraakt over bh's, waar maar liefst 48 tot 52 onderdelen aan zitten. Dat zijn niet alleen die twee beugels maar ook verschillende patronen en accessoires. Om al die onderdelen bij elkaar te krijgen ontstaat het duurzaamheidsprobleem: de CO₂-uitstoot. Sport-bh's zonder al die onderdelen zijn ook de oplossing niet, want die drukken je borsten plat, zonder enige ondersteuning te geven. Ons idee voor Soft Revolt ontstond toen Nike met een gebreide schoen op de markt kwam, de Nike Flyknit. Sindsdien werken we nauw samen, maakten we eerst 47 prototypes en haalden we 35 duizend euro op in een crowdfunding-actie om de eerste modellen te kunnen produceren.”

Wat maken wij?

“Wij maken gebreide bh's die door een speciale 3D-breitechniek toch de stevigheid en de ondersteuning van een beugel bieden. We produceren de Soft Revolt bh's met uit één naadloos stuk, waardoor we 90 procent aan CO₂-uitstoot besparen ten opzichte van de traditionele lingerie-industrie. De bh's worden niet in Azië, maar in Europa gemaakt. We leveren ons model vanaf maat C tot G in verschillende omvangsmaten: van 65 tot en met 85 centimeter. Onze grootste doelgroep zijn vrouwen met vollere cup. We onderzoeken met de Wageningen University hoe wij deze bh circulair kunnen maken. We zullen dan wel een terughaalprogramma nodig hebben. De bralette is gemaakt van polyester met een elastaan, een samengesteld garen. Daar kun je na gebruik een hard materiaal van maken, voor toepassingen in andere industrieën. We gaan in juni onze eerste productie leveren.”

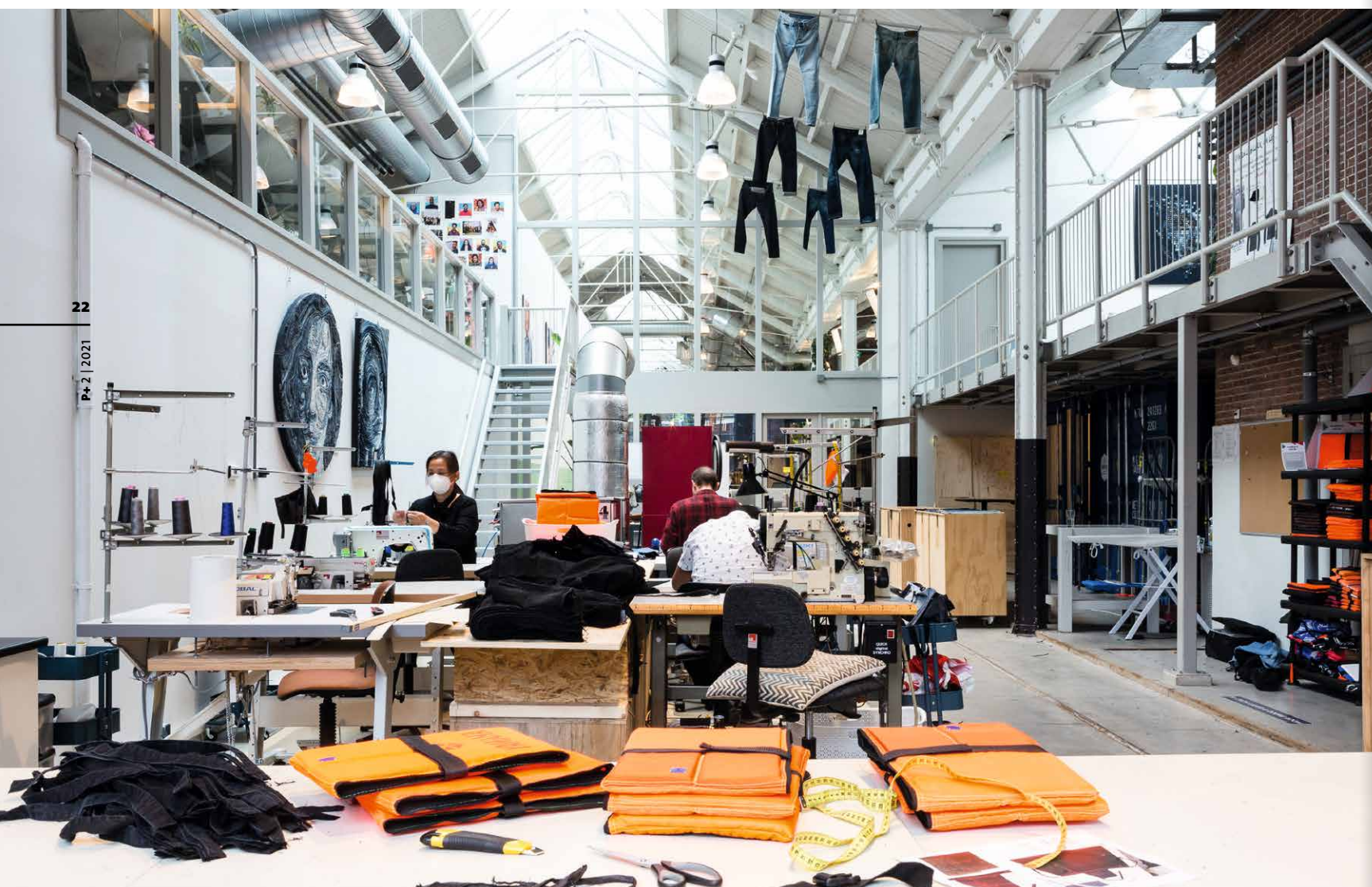

Bezoek website Soft Revolt

Elles Roeleveld en Anet van Haaster (geïnterviewde)

makers unite

Wie ben ik?

“Ikzelf ben een sociaal designer van Braziliaans-Nederlandse afkomst. Ik zie gebruikt textiel als middel om een verhaal te vertellen. Het verdient een tweede kans, net als mensen. Toen we begonnen hebben we 7000 reddingsvesten van vluchtelingen naar Nederland gehaald, om dat materiaal te hergebruiken. Daar op de stranden werden de oranje vesten gezien als vervuiling. Wij zagen het als een economische kans. We hebben er tassen van gemaakt, sleeves voor iPads en laptops, maar ook kleding. En fashion statements.”

Waarom deze naam?

“Bij Makers Unite geloven wij dat het samen maken van producten verbinding tussen nieuwkomers en lokale mensen kan creëren. Nieuwkomers is een respectvolle manier om migranten te benoemen, mensen met een vluchtelingenstatus of mensen die hier asiel aanvragen. Syrië was voor de oorlog een bekende productieplek van textiel op de wereld. De oorlog bracht heel veel textieltalent naar Nederland. Ook in onze sociale onderneming, die nu uit 17 mensen bestaat.”

Wat maken wij?

“Wij helpen bedrijven om voor hun textielproblematiek een oplossing te vinden. Zo kunnen we voorkomen dat bedrijfskleding wordt weggegooid. We geven dit terug aan hun medewerkers in de vorm van accessoires, tassen, agenda's. Producten waarin de duurzame waarden van een bedrijf worden gereflecteerd. Dat doen we vooral op verzoek van een bedrijf, in co-creatie. Vandaag hebben we een collectie shirts voor Ben & Jerry's gemaakt en we zijn bezig met mondkapjes van circulair textiel. We proberen met deze producten het werk ook thuis nog betekenis te laten hebben. Dus maken we van circulair textiel spullen voor de kinderen, voor de sportschool en voor school. Door creatiever te zijn laten we zien dat textiel een grondstof is die nooit weggegooid zou moeten worden.”

Bezoek website Makers Unite

Thami Schweichler en zijn team

Sleeves van reddingsvesten

T-shirt in opdracht van Ben & Jerry's

Ragnarøk

Roosmarie Ruigrok

Wie ben ik?

“Ik zit al 35 jaar in het modevak, dus dan ken je op een zeker moment alles en iedereen. Ik ben inkoper geweest, ik heb fair trade katoen in de markt gezet bij Max Havelaar, ik heb aan de sociale dimensie van de fashion industrie gewerkt bij Fair Wear Foundation. Ik help nu ook Amsterdam om de circulaire textielambities van de stad te verwezenlijken. Al die opgebouwde contacten met leveranciers, fabrikanten, verpakkers, exporteurs, experts, ik stop ze allemaal in Clean & Unique en koppel mijn contacten aan onze brands. Connect! Act! Go!”

clean
& unique
SIMPLIFYING SUSTAINABILITY

Waarom deze naam?

“De naam Clean & Unique bestond al voordat *circular fashion* bestond: sinds 2007. Toen ging het vooral over eerlijke arbeidsomstandigheden: bio en fair trade, een eerlijke beloning voor de katoenboeren en de makers van onze kleding. Nu slaat de naam vooral op het unieke circulaire DNA van elk van onze fashion brands.”

Logocomo

Unravelau

Sylvia Calvo

Wat maak ik?

“Clean & Unique is de startplek voor labels met circulaire ambities. Ik help de start ups mee om hun businesscase gereed te maken voor de markt. De groep ondernemers komt bovendien vijf keer per jaar bij elkaar voor sessies. Ze krijgen een presentatie op de website en in ons eigen magazine. We beginnen nu aan een gezamenlijke LCA-onderzoek, om te kunnen aantonen hoeveel kleiner de voetafdruk van hun productie is. En op zeker moment gaan ze weer verder. Ik heb aan de wieg gestaan van Mud Jeans, Studio Jux, Charlie + Mary’s Agency. Die zijn al lang weer volwassen en hebben plaats gemaakt voor een nieuwe generatie circulaire labels die advies en begeleiding willen hebben: Unravelau, Sylvia Calvo, Logocomo en Ragnarøk.”

Bezoek website Clean & Unique

Ellen Mensink

Wie ben ik?

“Ik ben van oorsprong marketeer bij Bols en Unilever geweest. Daarna ben ik het managementadvies ingegaan en draaide innovatielabs met studenten. De laatste ging over duurzame fashion, in de tijd dat Rana Plaza instortte. Ik dacht: dit kan niet waar zijn. Dit lab moet groter, anders. Die beslissing heeft de rest van mijn loopbaan bepaald. Het resulteerde in het bedrijf Bright Loops waar Loop.a life een uithangbord voor is.”

Waarom deze naam?

“Loop.a life staat voor circulaire fashion die niet eerst vier keer de wereld is rondgegaan, maar is gemaakt van post consumer kleding die is ingezameld in Nederland. Ons label staat voor een groene planeet, gezondheid, ons eigen leven. Daarom: life.”

Wat maak ik?

“Ik maak *slow fashion*. Echte design classics. Door het verkopen van onze collectie graven we de afvalberg aan textiel af: *changing the world piece by piece*. We werken nauw samen met inzamelaars als Wieland Textiles, waar we de afgelopen twee jaar de sorteerinstallatie hebben gefinetuned. We hoeven nu niet meer met de hand op kleur of materiaal te sorteren. Dat doet de software voor ons. Na het verzevelen kunnen we fibers maken. Katoen, van denim, maar ook softwool met alpaca wol. We zijn eigenlijk de eerste in Nederland die met lokaal materiaal fashion maken. We verwerken dat hier tot een eindproduct zonder alles vier keer heen en weer de wereld over te sturen. We schonen zelf het materiaal op, we hebben onze eigen garens ontwikkeld en onze eigen nieuwe knitwear. Geen chemicaliën, nul kleurstoffen, nul water. Echt circulair. Ik hoor bij de grondigen. Ik wil het echt goed doen.”

loop.a life
inspiredbynature

Bezoek website [loop.a life](https://www.loop.alife.nl)

Anita de Wit

Wie ben ik?

“Ik ben bedrijfseconoom en heb de eerste vijftien jaar voor financiële instellingen gewerkt. Consultancy; hoe maak je een bedrijf beter? Het creëren van steeds meer winst begon me tegen te staan. Na bij een klein adviesbureau te hebben gewerkt, ben ik ReBlend begonnen, als sociale onderneming. Ik ontwikkel nu closed textile loops waarin textielproducten gemaakt worden van end-of-life textiel wat anders verbrand wordt.”

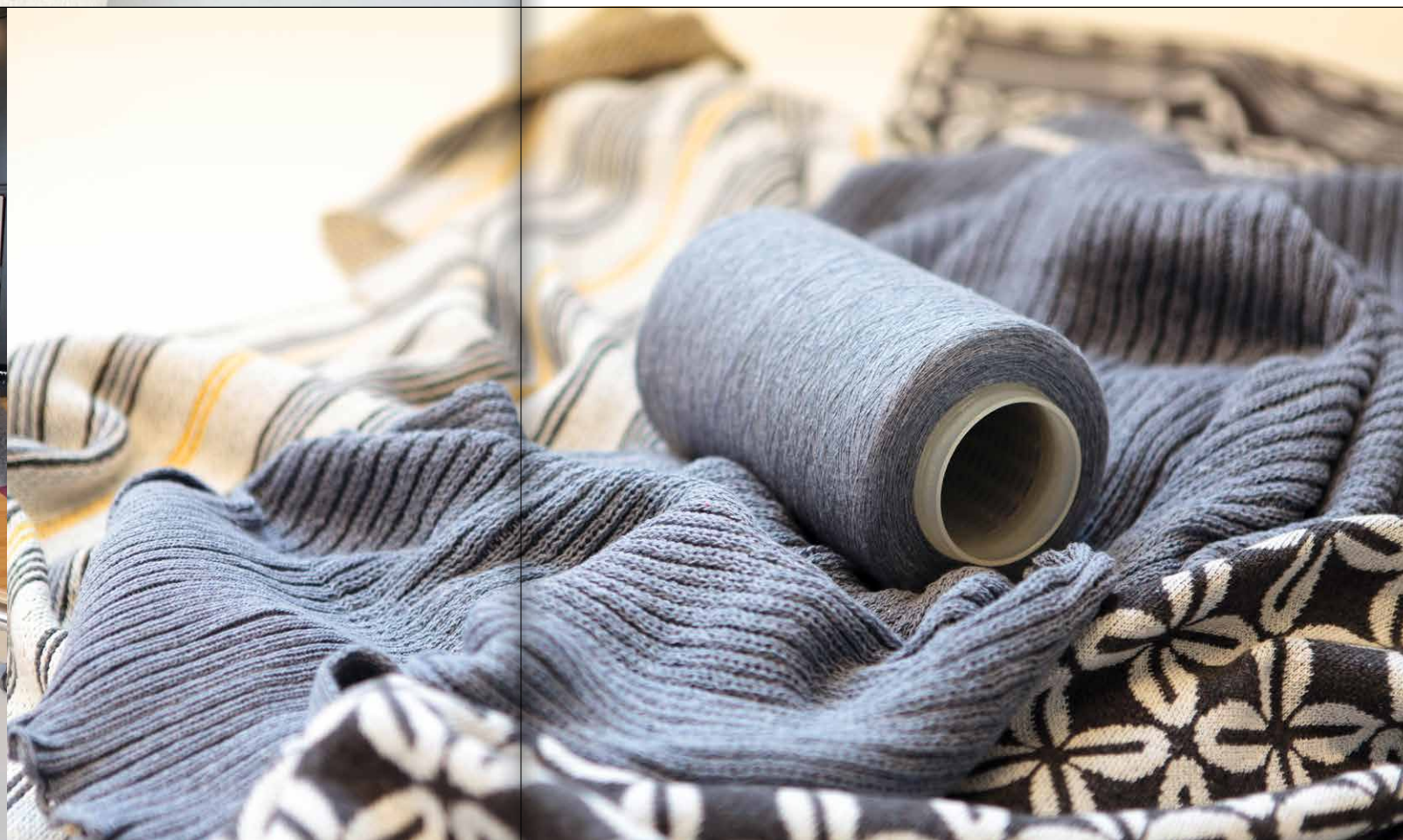
29

Waarom deze naam?

“ReBlend heeft meerdere betekenissen. Blending in de fashion wil zeggen dat er meerdere materialen zijn gebruikt voor een stof, bijvoorbeeld katoen en een polyester. Waar nu nieuwe/primaire materialen worden geblend is onze gedachte dat je beter een onderscheid zou kunnen maken tussen monomaterialen en blends die er al zijn, die we recyclen en weer tot een verantwoorde nieuwe blend maken. Juist om te zorgen dat er minder blends komen en recycling makkelijker wordt. De tweede betekenis van ReBlend is een sociale. Wij maken zelf geen eindproduct, maar garens en stoffen die we met een opdrachtgever tot eindproduct verwerken. Op deze manier blenden we expertise, kennis en activiteiten. En ja, de beste whisky's zijn ook blends.”

P+ 2 | 2021

ReBlend

Wat maak ik?

“Ik zit in de niche van halffabricaten: stoffen die ik blijf ondersteunen totdat er een eindproduct van is gemaakt. Bedrijfskleding, shawls, denim, fashion. Ik zet die extra stap in de transitie naar circulair om de eindgebruiker ook te voorzien van data over de gerecyclede materialen. Waar komen ze vandaan, wat is de samenstelling, wat is de milieuwinst? In samenwerking met het Tropenmuseum hebben we een aantal shawls ontwikkeld die geïnspireerd zijn op de collectie. De shawls bestaan voor 70 procent uit Nederlands gedragen textielafval en voor 30 procent uit gerecyclede PET-flessen. Een kilo garens bespaarde 20 9.730 liter water.”

Bezoek website ReBlend

Fotografie Jaco Terpstra

Laura Meijering

UNRAVELAU
DESIGNED TO UNRAVEL

Wie ben ik?

“Toen ik in Utrecht mode studeerde, ontdekte ik de negatieve kant van de fashion-industrie. Ik zag de film *The True Cost*, en dacht: hmm, da’s jammer, dat kan zo niet langer. Wat mij betreft worden er de komende honderden jaren geen nieuwe stoffen meer gefabriceerd. We hebben kleding genoeg. Die kunnen we vele malen opnieuw gebruiken, vervezelen tot nieuwe garens, noem maar op. Met dat idee heb ik een jaar na mijn afstuderen mijn eigen kledinglijn opgezet. In 2018 had ik al mijn eerste moment van *fame*, toen ik tijdens de Milaan Fashion Week werd gescout als nieuw duurzaam talent. Ik streef naar 100 procent circulariteit, maar er is niemand die dit doel al heeft weten te bereiken. Wie dat wel doet, daar koop ik een taart voor.”

Waarom deze naam?

“Unravelau, daar zit het Engelse woord *unravel* in; het ontrafelen van de mode-industrie. Omdat ik dat doe, is *lau* eraan vastgezet. Mijn vrienden noemen mij vaak *Lau*, in plaats van *Laura*.”

Wat maak ik?

“Ik heb mijn atelier in het Upcyclecentrum in Almere gevestigd, waar ik exclusieve toegang heb tot het textiel dat daar door de inwoners wordt gebracht. Hele kledingkasten aan grondstof. Zo heet dat daar. Helaas worden er vooral poetsdoeken van gemaakt. Ik selecteer wat ik kan gebruiken. Daar maak ik stukken van die passen bij de stijl van mijn klanten. In dat upcyclen gaat ongelooflijk veel tijd zitten, maar het eindproduct is wel uniek en exclusief. Niemand anders heeft eenzelfde jurk aan. Ik zit in het hoge segment, qua prijs, door al die werkuren. Hierdoor kun jij wel met mijn kledingstuk naar de schouwburg, wat je met dat oorspronkelijke H&M-etje niet kon.”

Unravelau werkt samen in Clean & Unique, die voor Laura Meijering onder andere een werkplek in het Upcyclecentrum heeft gerealiseerd.

Bezoek website Haagse Hogeschool

Bezoek website Unravelau

Fotografie Wim van der Stelt

Wie ben ik?

“Ik ben communicatieadviseur en heb altijd liefde voor mooie, kwalitatief goede kleding gehad. Zelfs toen ik nog studeerde, spaarde ik liever voor een mooi kledingstuk dan dat ik iets snels kocht. Ik draag nog steeds die jurken, die ik nu toch al twintig jaar heb. Er komen gelukkig steeds meer duurzame labels op de markt. Toch miste ik daar kleur en elegantie in. Het is vaak wat monotoon. Zo ben ik zelf op zoek gegaan naar stijlvolle vrouwelijke designs. Dat mijn jurken goed aanslaan bij Vlaamse klanten zegt wel iets; juist daar is de stijl wat vrouwelijker dan in Nederland.”

Marrika van Beilen

Waarom deze naam?

“Marble berries groeien in Afrika en lijken op een blauwe bosbes, maar het is een heel hard en knikkerachtig fruit. Niet-eetbaar. Het wordt gebruikt voor decoratieve doeleinden, door de bijzondere lichtweerkaatsing waar je heel veel kleuren in ziet. Het blijft tientallen jaren mooi. Ik heb marble berries met een Z geschreven om er een twist aan te geven. Zo past het qua waarde en qua *sunfactor* bij mijn fashion label.”

marleberriez.
Made in Holland

Wat maak ik?

“Ik ben voor gewaagde prints op jurkjes van een tijdloos klassiek design. Omdat ik alleen met ecologische en circulaire materialen wil werken, ben ik uitgekomen op Tencel™ als stof. Het wordt gemaakt van eucalyptusbomen uit goed beheerde bossen. Bij de productie is weinig water nodig en zelfs dat wordt door de firma Lenzing in Oostenrijk weer hergebruikt. Andere stoffen dan Tencel™ verwerk ik niet, zodat een jurkje eenvoudig te recyclen is. Ik vond in Eindhoven een textieldrukkerij die alleen met ecologische en gecertificeerde inkt werkt, voor de prints. De ritsen zijn van gerecycled materiaal, de knoopjes deels van hennep en deels van gerecycled polyester. Zelfs de hangers zijn van gerecycled karton. Mijn best lopende jurk is die met tropische motieven. De meest gewaagde is de bananenjurk. Ik wilde ook graag iets opvallends erbij en mijn panel van vriendinnen zei: dan moet je die ook doen.”

Marble Berriez werkt samen in Clean & Unique.

Bezoek website Clean&Unique

Bezoek website Marble Berriez

Melanie Brown

Wie ben ik?

“Ik ben Britse, maar ik woon al dertig jaar in Nederland. Ik ben hier als vrijwilliger gekomen, in een uitwisselingsprogramma tussen de twee koningshuizen. Ik vond Amsterdam een hele leuke stad en ik ben er nooit meer weggegaan. Alleen die regen. Het regent in Londen ook wel natuurlijk, maar daar zit je nooit op de fiets. Hier wel. Ik heb toen een eerste raindress ontworpen, specifiek voor vrouwen. Er waren alleen maar traditionele masculiene regencoats met een voorspelbaar rechthoekig ontwerp te koop. Mijn uitgangspunt voor een regenjas was: hier voel je je als vrouw goed in. Sterk en comfortabel. Je straalt als vrouw een soort kracht uit, energie, dynamiek. Je bent iemand die weet wat ze wil. Mijn eerste jurk AGILE won meteen een internationale A'Design Award. Daar ben ik op doorgegaan.”

BYBROWN
TAILORING

Waarom deze naam?

“Brown is mijn achternaam. Made by Brown. De naam wil een soort van vakmanschap uitstralen, ambachtelijkheid, de manier waarop door mijn handen de regenjassen zijn gemaakt.”

Wat maak ik?

“Deze regenjassen zijn heel technisch op duurzaamheidsgebied. De stof bestaat uit wel drie lagen, waarin gerecycled koffiedik (S.Cafe) is gecombineerd met gerecycled PET tot een speciaal weefsel, een blend. De buitenstof van de jas is volledig waterdicht, door en door getest, volgens de hoogste standaarden. Polyester is een perfect materiaal, omdat je het keer op keer opnieuw kunt recyclen, zonder kwaliteitsverlies. Wij hebben als menselijk ras zo ontzettend veel van deze kunststof gemaakt, dus nu het er eenmaal is, kunnen we het maar het beste op de hoogst mogelijke kwaliteit hergebruiken. Ik verkoop vanuit mijn eigen studio in Amsterdam en daarnaast hangt BYBROWN in verschillende winkels in Nederland en België. Je kunt een jas ook lenen bij LENA, the Fashion Library. Dan kun je als de jas in de natte herfst is bevallen, deze als het koud wordt omruilen voor een warme winterjas. Die maak ik ook.”

BYBROWN werd gecoached door Kim Poldner van het lectoraat circulair van de Haagse Hogeschool

Bezoek website BYBROWN

Bezoek website Haagse Hogeschool

Foto Tomek Dersu Aaron

AFRIEK

Sivan Broomhaar

Wie ben ik?

“Ik ben Sivan, 32 jaar oud, geboren in Israël en opgegroeid in Nederland. Mijn leven is altijd avontuur. Ik heb conflictstudies gestudeerd om te begrijpen waarom mensen met elkaar oorlog voeren. De eerste stap is altijd omdat de ander als minder wordt gezien. Fashion vond ik als tiener al interessant en een mooie tool om juist gelijkwaardigheid in praktijk te brengen. En de wereld wat mooier te maken.”

Waarom deze naam?

“Afriek is een naam die twee werelden verbindt: Afrika en Nederland. Het Nederlandse komt uit in de combinatie van klinkers, die je in een andere taal niet tegenkomt: ‘iek’. Daar bestaan meer dan 600 rijmwoorden op. Gelijkwaardigheid is onze centrale kernwaarde.”

Wat maak ik?

“Afriek presenteert nu een kledingstuk, de Imigongo dress, die volledig afkomstig is van lokale bronnen. De biologische katoen komt uit Tanzania, de stof voor de jurk is in Rwanda geweven en geprint. Het design is gecreëerd door een Rwandese kunstenaar en een Franse printontwerper. Je kunt de jurk zo aandoen dat hij helemaal bedekkend is, voor religieuze vrouwen, Maar je kunt ‘m ook heel sexy maken, dus is de dress geschikt van meiden van 20 jaar tot vrouwen van 60 jaar: een zo groot mogelijk publiek. Dat is een circulair uitgangspunt. Daarom zijn de knopen ook gemaakt van noten uit Ecuador en is in de draad voor het stiksel gerecycled plastic garen verwerkt. De jurk is er in drie verschillende kleuren. Om overproductie te voorkomen maken we de jurken deels op bestelling. En ze zijn te leen bij LENA The Fashion Library.”

Bezoek website Haagse Hogeschool

Bezoek website Afriek

Wie ben ik?

“Ik ben 31 jaar geleden geboren. Ik heb mijn hele leven in de mode-industrie gezeten en kom uit een Duitse familie die ook in de textielindustrie zit. Mijn moeder is kunstenares die textiel in haar werk verwerkt. Mijn vader heeft het textielbedrijf overgenomen dat mijn opa in 1957 is gestart. Met rompertjes. Dat is wat ik nu zelf ook maak, hoewel mijn businessmodel totaal anders is. Dat is circulair.”

Waarom deze naam?

“Het Nederlandse woord ‘red’ betekent in het Engels: save. In IJsland betekent ‘orka’ energy. Dat maakt ons energy savers, om zo onze kinderen een gezonde toekomst te geven. Om zoveel mogelijk energie te sparen, verkopen wij onze producten niet, maar verhuren we ze.”

Wat maak ik?

“Met moderne machines gebreide rompers van ongebleekte biologische katoen, allemaal offwhite, heel zacht. Baby’s groeien heel snel en hebben steeds weer een grotere maat nodig. Wij leveren die totdat ze niet meer nodig zijn, van maat 44 tot maat 98. Telkens wanneer de rompers te klein worden, kunnen deze bij ons omgeruild worden voor een groter model. Door voor de kleur wit te kiezen, voorkom ik ook dat ik iets maak dat mensen misschien niet willen. Ik wil geen overproductie veroorzaken. Wel ga ik klanten steeds in surveys vragen wat hun wensen zijn: over de kleur en over de vorm. Wil je er vier tegelijk hebben, of zes, of tien? Wil je met lange mouwen of juist korte mouwen? De grootste duurzaamheidswinst is dat we de rompertjes na gebruik weer aan andere ouders kunnen verhuren, zodat ze niet op de afvalberg terecht komen. Doel is ook om er uiteindelijk weer nieuw garen van te maken, nieuwe producten, op basis van de feedback van de ouders.”

Bezoek website Red Orka

Erik Ammann

Pieter Schols

●
daily mantra

Slow Fashion with Love

Wie ben ik?

“Ik ben met dit label begonnen nadat ik door een grote persoonlijke crisis ben gegaan. Ik doe daar verslag van op de website, zonder iets te verbergen. Als ik zelf over het succes van iemand lees en dat is maar de helft van het verhaal, dan word ik daar nukkig van. Zonder dit dal was dit product en deze vorm nooit ontstaan. Ik kom van oorsprong uit de commercie en de internationale handel. Ik heb nog bakfietsen verhandeld. Sinds een jaar of zeven ben ik ook gecertificeerd persoonlijk coach. Dan gaat het in de kern over hetzelfde als de mantra's op mijn shirts. Dat wordt ook herkend. Ik zie heel veel mensen die aan yoga doen mijn shirts kopen. Ze zijn dan ook geen doel op zich, maar een voertuig om jouw mantra op jouw lijf te kunnen dragen.”

Waarom deze naam?

“Daily Mantra bied je de mogelijkheid om een mantra voor een dag te kiezen en die op je lijf met je mee te dragen. Het staat geprint op je shirt, maar in spiegelbeeld. Op andere shirts staan altijd dingen die voor een ander zijn bedoeld, met zendende teksten als: jij moet dit, of jij moet dat. Mijn mantra's zijn bedoeld voor jou alleen, zoals: *I am capable of change*. Je kunt ze alleen lezen als je voor een spiegel gaat staan.”

Wat maak ik?

“Het materiaal is vegan; biologisch katoen bedrukt met niet-dierlijke watergedragen inkt. Alles is gecertificeerd met internationale keurmerken. Ik let ook op hoe leveranciers omgaan met hun afval. Op circulair gebied wil ik ook een andere stap gaan maken, door mensen te vragen: geef me je lievelingsshirt dat versleten raakt. Dan naai ik daar patches op, opnaaistukken met ook weer woorden of mantra's.”

Daily Mantra werkt samen in Clean & Unique.

Bezoek website Clean&Unique

Bezoek website Daily Mantra

Wie ben ik?

“Ik heb meer dan tien jaar voor grote fashion retailers gewerkt. Veel gereisd, vooral in Azië waar ik met eigen ogen heb gezien wat de impact van ons huidige consumentengedrag is en wat de gevolgen hiervan zijn voor de volgende generaties. Met dit in mijn achterhoofd ben ik gaan onderzoeken hoe kleding zo duurzaam mogelijk geproduceerd kan worden. Mijn doel was om een slow fashion, future proof T-shirtmerk op te richten.”

Leonie Windhouwer

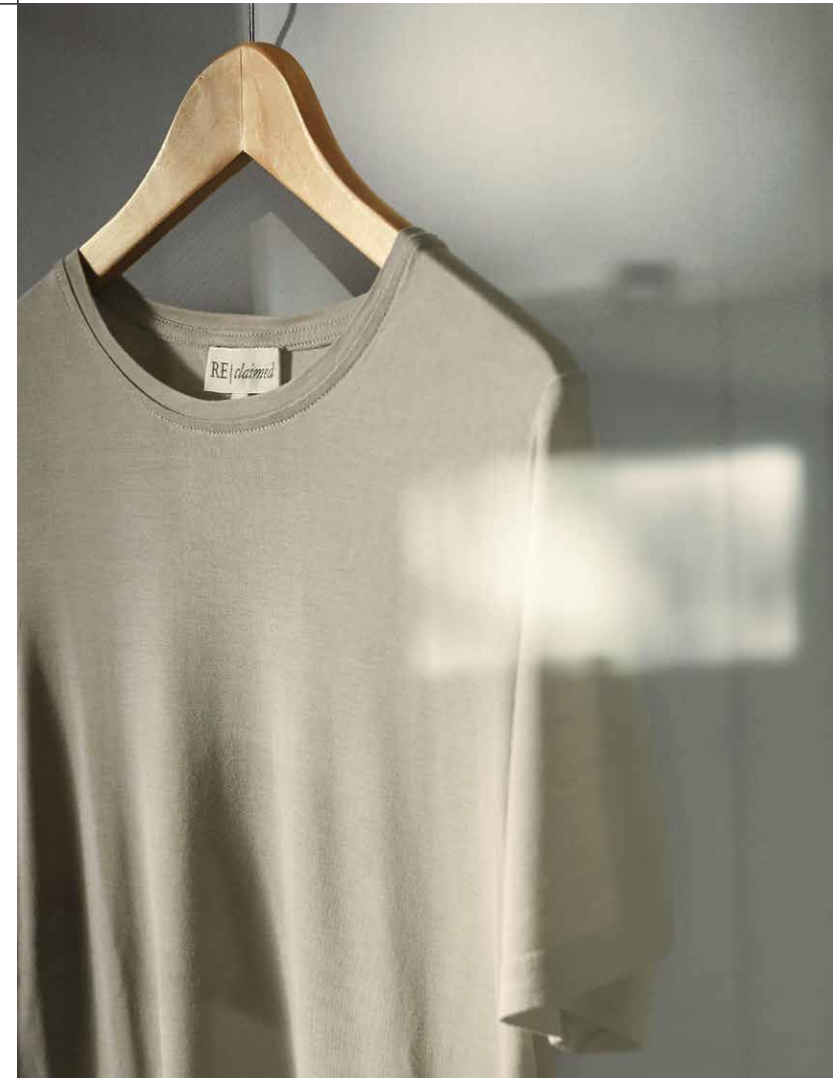
Waarom deze naam?

“RE|claimed staat voor het gebruik van teruggewonnen materialen. Ik verwerk zoveel mogelijk textielafval in mijn T-shirts, zodat ze zo circulair mogelijk zijn.”

RE | *claimed*

Wat maak ik?

“Basics. We willen niet elk seizoen een nieuwe collectie aanbieden maar willen mensen juist aanmoedigen om minder en beter te kopen. De hele productieketen van RE|claimed is duurzaam, transparant en lokaal. Dit begint al bij de vezel; in plaats van nog meer afval te creëren, gebruiken wij afval als een van onze belangrijkste componenten. De superzachte vezel REFIBRA™ combineert 30 procent katoenafval met 70 procent duurzame houtpulp en wordt volledig in Europa gemaakt. Voor het productieproces sloegen wij de handen ineen met Makers Unite, een sociale onderneming die lokale Amsterdammers en nieuwkomers bijeenbrengt om samen duurzame producten te maken en ze vervolgens te begeleiden naar een betaalde baan. Daarnaast worden alle gekleurde RE|claimed T-shirts op natuurlijke wijze, op kleine schaal, in Amsterdam geverfd. Op deze manier bieden wij vrouwen dus T-shirts aan die circulair, lokaal en sociaal geproduceerd zijn.”

Bezoek website RE | claimed

Wie ben ik?

“Ik heb de hele kledingindustrie zien veranderen. Ik heb vanuit Parijs voor de mode-industrie gewerkt, toen er in China nog prachtige fabrieken stonden en kleding nog niet in de achterbuurten van Bangladesh werd gemaakt. Ik heb de *fast fashion* zien opkomen tot het een nietsontziende industrie. Dat je als consument wordt verteld: je moet elke week iets nieuws kopen. Toen ik mijn bedrijf kon verkopen, heb ik een paar jaar vrij genomen. Maar ik ben toch weer opgestart, met wat geld en mijn netwerk.”

Waarom deze naam?

“Ik heb de naam Mud Jeans meegekregen toen ik het bedrijf herstorte, in 2012. Ik vond het wel een goede naam voor een circulair bedrijf: zand, water en klei kun je ook altijd weer gebruiken. Met modder kun je huizen bouwen, of je kunt het op je gezicht smeren. Uit modder kan een lotusbloempje bloeien.”

Wat maken wij?

Met Mud Jeans maken wij van oude spijkerbroeken weer nieuwe, door een steeds hoger percentage oude vezels in de jeans te verwerken. We hebben het leasemodel in de markt geïntroduceerd, om zoveel mogelijk gebruikte broeken terug te krijgen. Daarmee waren we de eerste. We willen dit jaar een spijkerbroek van 100 procent oude spijkerbroeken presenteren. Dat wordt dan onze tweede wereldprimeur. We komen niet ieder jaar met een nieuwe collectie, maar leveren kwalitatieve jeans die heel lang meegaan, *seasonless*. Je gaat nooit een Mud Jeans in de uitverkoop zien. Ons motto is: koop vooral weinig, maar koop wel iets goeds. Bij 30 winkeliers houden we *central stock*. Daarvoor ontwikkelen we een model van een eigen pashokje, een *fit kit*. In de winkel pas je dan de broek en via internet ga je 'm bij Mud Jeans leasen. Dat is dan onze derde wereldprimeur, waar PWC onderzoek voor heeft gedaan.”

Bezoek website Mud Jeans

Bert van Son

MUD JEANS

Jolijn Creutzberg

Foto Mariska de Groot

VANHULLEY

Wie zijn wij?

“Het begon acht jaar geleden met het vermaken van een overhemd tot boxershort. Je stuurt een overhemd naar ons op en de vrouwen van Vanhulley en de deelnemers aan ons werk- en leertraject maken er iets anders van. Ik ben trots op onze vrouwen. Elk jaar vinden ongeveer 15 medewerksters met afstand tot de arbeidsmarkt hun weg naar ons atelier. Ze werken hier een jaar lang aan hun eigen ontwikkeling. Na dat jaar stromen ze uit. Ze hebben dan een mbo-diploma op zak, beter Nederlands geleerd, een groter netwerk opgebouwd en flink wat werkervaring opgedaan. Draagkracht noemen we dat.”

Waarom deze naam?

“De naam ‘Vanhulley’ heeft alles te maken met het sociale karakter van de onderneming; onze vrouwen die iets van jou voor jou maken. Daardoor is het product dat je terugkrijgt niet alleen van jou maar ook een beetje van hullie. Vanhulley, dus.”

Wat maken wij?

“In ons atelier maken we niet alleen meer boxersshorts, maar ook producten van niet meer bruikbare bedrijfskleding, van banners, gordijnen of vlaggen. We maken van alles: originele relatiegeschenken, kerstcadeautjes voor medewerkers, inrichting van ontvangstruimte, toffe (sport)tassen, noem maar op. Stuk voor stuk uniek, limited edition. We hebben inmiddels 31 verschillende producten in ons assortiment, waar we supertrots op zijn. Op de foto links zie je één van de tofste producten uit het assortiment: de rugzak. Gemaakt van een jas met hengsels van supersterke autogordels; zo kan de tas heel wat hebben.”

Bezoek website Vanhulley

Wie zijn wij?

“Mireille en ik zijn vijf jaar geleden gestart met vier winkels en een webshop. We werkten bij een winkelketen met een historie van zo'n honderd jaar. Mooi, maar totaal niet meer flexibel. Dan beginnen we toch zelf een bedrijf om onze ideeën te realiseren, dachten we. Wij kunnen de kleding die wij zelf willen dragen nergens vinden voor een betaalbare prijs. Die gaan we zelf laten maken en verkopen.”

Imke Bens (rechts) en Mireille van Sprong

Waarom deze naam?

“Bellamy gallery hebben we gekozen omdat het een neutrale internationale naam is. Bellamy betekent op zijn Frans uitgesproken ‘mijn goede vriendin’. Wij willen de beste vriendin zijn uit jouw kast, de kleding die je het vaakste en het langste gaat dragen.”

BELLAMY

G A L L E R Y

Wat maken wij?

“Wanneer een klant bij ons afrekent, staat op het prijskaartje de footprint van het gekochte artikel. Ook wat de herkomst van het artikel is, alles ‘Made in Europe’, en wat de productiekosten zijn geweest. Zo maken wij duidelijk dat wij een veel lagere marge op een product nemen dan andere modeketens. Ook onze groot-handel heeft een veel lagere marge. Maar de makers van onze producten, die allemaal in Europa werken, verdienen een loon waarmee ze net als wij gewoon op vakantie kunnen gaan. Dat prijskaartje symboliseert de transparantie die wij nastreven. Het laat zien dat in onze keten niemand wordt uitgeknepen. We leveren onze kleding ook aan honderd andere winkels die ons soms eerst vragen of we gek zijn. Maar wie is er nu gek? Andere ketens pakken een hoge marge van 40 procent en moeten na verloop zwaar in prijs zakken wanneer de uitverkoop begint. Bij ons geef je meteen de juiste prijs aan de klant. Dat wil niet zeggen dat we goedkoop zijn, maar we bieden wel mode die je vaak en lang gaat dragen. En niet met een print van een bloemetje dat misschien na een paar weken alweer uit de mode is. Wij bieden met opzet meer neutralere artikelen, zoals het model Judith dat al vijf jaar in de collectie zit, in tal van kleuren. Het is al die tijd een bestseller geweest. Als het over circulariteit gaat, bieden we cashmere wollen artikelen die je na gebruik in de grond kunt stoppen, waar ze vergaan tot er niets meer van over is. Zo lang je ze draagt, hoeft je ze ook nauwelijks te wassen. Wol neemt geen luchtjes aan. Een paar uur buiten hangen en je truitje is weer schoon. Dat bespaart enorm aan wasmiddelen en stroom. Je kunt onze artikelen bovendien weer bij ons inleveren, wanneer je weer eens iets anders wilt. Krijg je 10 procent inruilpremie. Ook dat staat op het Footprint Passport.”

Bezoek website Bellamy Gallery

De herwonnen katoenzels

Wie ben ik?

“Ik heb 37,38 jaar met genoeg bij C&A gewerkt. Eerst als algemeen directeur Nederland, daarna directeur Benelux, het laatste jaar als Europees directeur store operations. Ik ben daar uiteindelijk na een reorganisatie weggegaan. Ik had toen net op missie met minister Ploumen de achterkant van de *fast fashion* industrie in Bangladesh bekeken. Die reorganisatie was voor mij net het duwtje in de juiste richting om mijn droom te gaan verwezenlijken: ik wilde iets doen aan het enorme waterverbruik door katoen te verbouwen. De productie neemt nog steeds toe en we drogen toch al dorre landen als India en Pakistan gewoon uit. Tegelijkertijd is er 20 procent snijafval wanneer de textiel tot eindproducten wordt verwerkt.”

Waarom deze naam?

“Upset omdat we moeten schrikken van wat het huidige fashion-systeem aan problemen veroorzaakt. Maar ook het *upset* van een herstart maken, van opstarten. En dan een zo groot mogelijke impact maken.”

Wat bieden wij?

“Wij hebben inmiddels twee sorteerlocaties, een in India en een in Kenia. Daar zamelen wij de onder andere katoenstromen in: industrieel snijafval van de modeproductie. We scheiden deze textielstromen op compositie, kleur, kwaliteit en op finish. De eerste lijn voor de verwerking van katoen is dit jaar in Waregem, België, opgezet. De productielijn daar produceert katoenzels zonder enig kwaliteitsverlies. De vezels zijn nog even lang als voorheen, en dus even sterk. Je kunt er weer garens van maken. De milieuwinst is enorm. We gaan 40 miljoen kilo per jaar leveren. Als je de milieu-impact daarvan afzet tegen eenzelfde hoeveelheid *virgin* katoen dan besparen we 55 miljoen kilo CO₂ per jaar. Plus een waterbesparing van 225 miljard liter op jaarbasis. En je kunt 100 procent circulaire kleding maken, daar waar je van *post-consumer* mechanisch gerecyclede vezels hooguit 30 procent in een blend met andere materialen kunt verwerken. Die katoenzels zijn door het dragen, het wassen en het *shredderen* bij het recyclen toch beschadigd geraakt. Eind van dit jaar willen we ook een techniek introduceren die in staat is om elastaan uit stoffen te verwijderen, dat erin is verwerkt om bijvoorbeeld denim elastisch te maken. Onze organische recycling is een *breakthrough technology*. Met onze *Purfy* techniek verwijderen we dan naast deze elastaan ook de chemicaliën die in stoffen zijn verwerkt om ze strijkvrij of glanzend te maken. We werken in India aan de logistiek om de waardeketen op deze manier circulair te maken.”

Bezoek website Upset

Pals Brust

Minister Sigrid Kaag op handelsmissie in India, in een door Ronald van der Kemp ontworpen jurk met herwonnen vezels van Upset

Wie ben ik?

“Mijn naam is Shirley Schijvens en samen met mijn broer leid ik Schijvens Corporate Fashion. Na mijn studie aan de Hogere Hotelschool in Maastricht ben ik bij mijn vader in het bedrijf gaan werken. Mijn broer en ik hebben in 2005 het stokje van hem overgenomen, samen met mijn man Jaap.”

Shirley Schijvens

Waarom deze naam?

“Ons familiebedrijf is in 1863 opgericht door Johannes Schijvens. Het bedrijf is steeds aan de volgende generatie overgedragen en zo altijd binnen de familie Schijvens gebleven. Mijn broer en ik zijn inmiddels de vijfde generatie. Corporate fashion spreekt natuurlijk voor zich, wij maken namelijk bedrijfskleding.”

Wat maken wij?

“Wij maken al meer dan 150 jaar bedrijfskleding voor de retail- en detailhandel. Toen de productie vanuit Hilvarenbeek naar het buitenland werd verplaatst hebben we de Fair Wear Foundation in de arm genomen om de sociale condities in de fabrieken te controleren en zijn we de werkomstandigheden samen met de fabriekseigenaren daar gaan verbeteren. De textielindustrie staat bekend als de tweede vervuilenste industrie ter wereld. Omdat de impact van de textielindustrie op het milieu zo groot is, vonden we het tijd om actie te ondernemen. In 2016 gooiden wij het roer om en gingen we aan de slag met het ontwikkelen van circulair garen. Dit resulteerde in 2017 in de circulaire bedrijfskleding voor de hostels van Stayokay en schoonmaakbedrijf CSU. Sindsdien kiezen steeds meer van onze klanten voor deze duurzame collectie en zijn we goed op weg naar ons doel om 100 procent circulair te produceren. Wij maken onze circulaire bedrijfskleding van gerecycled textiel in combinatie met gerecycled PET-polyester. We hebben dus geen nieuwe grondstoffen meer nodig. Het circulaire proces begint al bij de ontwerpfase en eindigt pas bij het opnieuw spinnen van de vezels die uit de ingezamelde kleding en petflesjes komen. Inmiddels hebben we een heel innovatief systeem van retourlogistiek weten op te zetten met onze partners Dobbi en PostNL. De afgedragen kleding wordt ingezameld om het vervolgens weer als hoogwaardig product terug te laten keren in de keten.”

Bezoek website Schijvens

‘Bij Schijvens pluizen we het letterlijk uit’

Joke Bom

Wie ben ik?

“Ik ben Joke Bom van de webshop watMooi, waar we sinds vijftien jaar de mooiste kleding aanbieden, die aan duurzame eisen voldoet. Ik kreeg steeds meer vragen van bedrijven of wij soms een mooi relatiegeschenk voor de werknemers hadden. Met Ron van de Wiel van Blue Loop Originals ben ik een nieuw bedrijf begonnen om aan deze vraag te kunnen voldoen.”

Waarom deze naam?

“Met WateenMooiKado krijgen medewerkers een mooi kado waar ze blij mee zijn. Ze ontvangen een fijn product waar een mooi verhaal achter zit. Als organisatie pak je een rol in de circulaire economie en laat je mensen op een leuke manier kennis maken met de voordelen daarvan. Om dat kado extra mooi te maken, helpen wij onze opdrachtgevers om het verhaal te vertellen. Bijvoorbeeld door het geschenk te combineren met het inzamelen van oude kleding. Dat kan dan weer worden verwerkt tot nieuwe kado's. Iedereen draagt zo bij aan een mooiere wereld. Dat is volgens ons echt een mooi kado.”

Wat bied ik?

“Even buiten Florence in Italië worden de in Nederland ingeleverde wollen kledingstukken gerecycled en gesponnen tot superzachte garens. Een prachtig familiebedrijf in Portugal breidt er een collectie accessoires van, zoals mutsen, sjaals en handschoenen. De garens zijn gecertificeerd volgens de Global Recycle Standard. Duurzaamheid gaat ook om korte lijnen en omdat we direct schakelen met de fabriek kunnen we in overleg de kado's op verschillende manieren personaliseren. We leveren deze producten inclusief een doorgerekende voetafdruk. Verzenden doen we uiteraard CO₂-neutraal. Het is een uniek en duurzaam kerst- of wintergeschenk.”

Bezoek website [WateenMooiKado](https://www.wateenmooikado.nl)

Wat je stimuleert is wat je krijgt

De laatste maanden heb ik mogen werken aan een aantal programma evaluaties van ons Ministerie van Buitenlandse Zaken. Deze programma's willen door middel van private sector ontwikkeling bijdragen aan duurzaamheidsvraagstukken wereldwijd. Klinkt mooi. En dat is het ook. Om deze aanpak te ondersteunen heeft Nederland de OESO-richtlijnen omarmt waarin wordt beschreven wat wij eigenlijk verwachten op het gebied van Internationaal Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen van onze Nederlandse bedrijven en ondernemers die internationaal opereren. Ook wel IMVO genoemd. Welke impact we hiermee bereiken, hangt nogal af van welke bedrijven in de private sector we ontwikkelen, wat we ontwikkelen, welke producten of diensten en welk businessmodel wordt gebruikt door de bedrijven..

De gedachtegang is heel logisch: we stimuleren Nederlandse bedrijven om op een internationaal maatschappelijk verantwoorde manier te ondernemen. Dat zorgt voor betere prestaties van de bedrijven op het gebied van IMVO én draagt bij aan hun reputatie. En dit zorgt weer voor een bijdrage aan duurzaamheid en aan commerciële resultaten van de bedrijven. Een mooie win-win-situatie. Maar pakt het in de praktijk ook altijd zo uit?

We zien dat er grofweg drie typen bedrijven zijn. De eerste groep bestaat uit bedrijven die een product in de markt zetten; het product zelf levert een duurzame bijdrage. Je kunt hierbij denken aan zonne-energie, windenergie of motoren op batterijen in plaats van benzine. De tweede groep bestaat uit bedrijven die een regulier product in de markt zetten maar dat op een andere, meer duurzame manier laten maken. Bijvoorbeeld stoffen gebreed door mensen met een achterstand op de arbeidsmarkt, of agrarische producten verzorgd door werknemers die een beter loon krijgen en werken in een veiligere, schonere of inclusievere werkomgeving. De derde groep zijn bedrijven die een regulier product in de markt zetten op een reguliere manier. Bijvoorbeeld, een haven aanleggen, een weg, een brug, een ziekenhuis bouwen of een school. Deze infrastructurele werken

zijn voor ons normaal maar in ontwikkelingslanden hard nodig en zeer welkom.

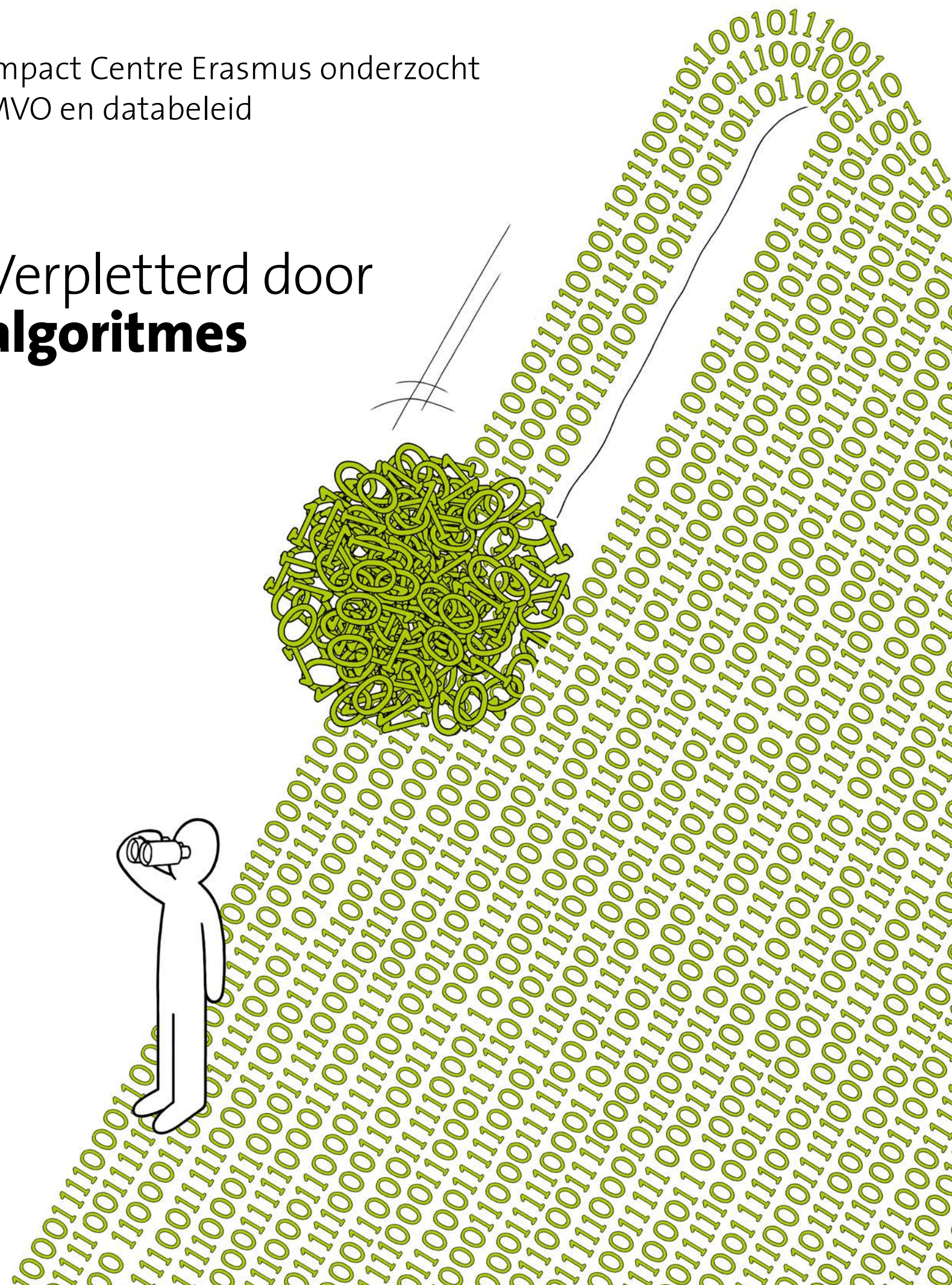
Welke impact kun je nu verwachten als we deze bedrijven gaan stimuleren om te groeien en te bloeien? De eerste groep bedrijven levert een bijdrage aan duurzaamheid door het product zelf. Echter als we vragen waar die producten worden gemaakt en of ze onder goede omstandigheden worden gemaakt, kan daar lang niet altijd volmondig 'ja' op worden geantwoord. De tweede groep bedrijven draagt bij aan lokale werkgelegenheid op een goede manier. Alleen de producten zelf worden vaak gemaakt voor rijke Westerse landen. Immers, de productiekosten zijn vaak hoger. De vraag is dan: hoe nodig en nuttig zijn deze producten eigenlijk voor de wereld? De derde groep bedrijven draagt bij aan ontwikkeling doordat ze bijdragen aan infrastructurele en regionale ontwikkeling. In principe altijd goed toch? Maar als je de ontwikkelaar vragen stelt of het ziekenhuis ook toegankelijk wordt voor arme mensen en of de locatie van het ziekenhuis is gekozen om biodiversiteit te sparen maar ook om reisafstanden te beperken, dan krabt men zich vaak achter de oren. Dat zijn toch wel erg lastige vragen en het wordt zeker niet altijd gevoeld als 'mijn pakkie an'.

Wat ik hier nu van heb geleerd? In ieder geval dat wat je stimuleert ook is wat je krijgt. Denk dus aan de voorkant heel goed na wat voor bedrijven je ondersteunt. Voorspel waar en waarmee de impact gemaakt zal worden. Verschil kun je maken door **WAT** je doet, maar ook door **HOE** je dat doet. Of de ene aanpak nu meer impact op zal leveren dan de andere is nog een grote puzzel, waar ik de komende tijd graag mijn tanden inzet. Ik ben ook benieuwd welke mooie inzichten we in dit themanummer zullen krijgen over circulair textiel. Waar zit de impact? ■

KAREN MAAS
ACADEMISCH DIRECTEUR IMPACT CENTRE ERASMUS
HOGLERAAR ACCOUNTING & SUSTAINABILITY

Impact Centre Erasmus onderzocht MVO en databeleid

Verpletterd door algoritmes

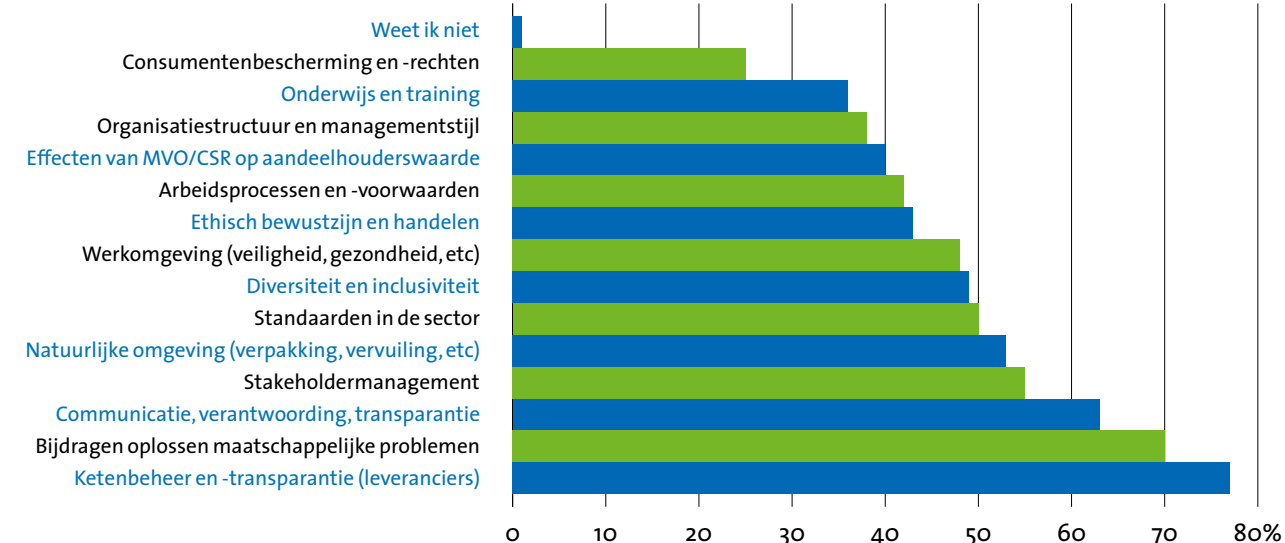
Foute algoritmes

Algoritmes. Dat de Belastingdienst ze gebruikt, dat weten we inmiddels maar al te goed. Er viel een kabinet over de 'toeslagenaffaire'. Ook Volkswagen kwam door niet-ethisch getoetst gebruik van data en technologie in enorme problemen terecht: 'Dieselgate'. Al die enen en nullen kunnen mensen verpletteren. Toch hebben de kwalijke kanten van de datagebruik nog geen alarmbellen bij overheden en bedrijven doen afgaan. Dat blijkt uit het jongste onderzoek van het Impact Centre Erasmus onder leden van het MVO Expertpanel.

Dataverzameling, dataverwerking, datamanagement. Wie buigt zich daarover in een onderneming, of bij de overheid? Moeten MVO-managers daar een rol in hebben? Bijvoorbeeld door een ethische toetsing in te voeren nog voordat de computers beginnen te stampen en er ongelukken gebeuren? Dat was de hamvraag aan de honderden leden van het MVO Expertpanel, in het nieuwste onderzoek. De urgentie van fout datagebruik is nog niet in de MVO-wereld doorgedrongen, zo blijkt. Slechts 43 procent van de ondervraagden ziet de manier waarop de organisatie data verzamelt, verwerkt en gebruikt als belangrijk onderdeel in het werkveld 'ethisch bewustzijn en handelen'. Dat is het MVO-thema waar bijvoorbeeld ook *codes of conduct* onder vallen. Omdat het verzamelen van persoonlijke data vaak de privacy raakt, zou het in het werkveld 'consumentenbescherming en -rechten' kunnen vallen. Maar daar is de animo onder MVO-managers nog minder groot voor: slechts 25 procent ziet daar de noodzaak toe. De bedrijfsleiding stimuleert de duurzaamheidsexperts ook nauwelijks om over dit vraagstuk mee te denken: slechts 19 procent van de respondenten wordt betrokken bij keuzes over data.

Het is de vraag of dit wel verstandig is, nu zo overduidelijk is gebleken hoe kwetsbaar bedrijven en overheden zijn wanneer de stem van duurzame professionals niet in alle hoeken van de onderneming doordringt. Waarom wordt de MVO-manager dan toch niet betrokken bij ethisch datamanagement? De realiteit is dat bedrijven nog nauwelijks over datamanagement hebben nagedacht. Van de ondervraagden geeft slechts een minderheid van 43 procent aan dat hun organisatie een datavisie heeft ontwikkeld. Binnen deze groep geeft 76 procent van de ondervraagden aan dat ethisch datamanagement een expliciet onderdeel is van deze datavisie. Dit beleid zou dan mogelijk betrekking kunnen hebben op verantwoord omgaan

Bij welke aspecten van MVO is dataverzameling, -verwerking en -management een onderdeel?

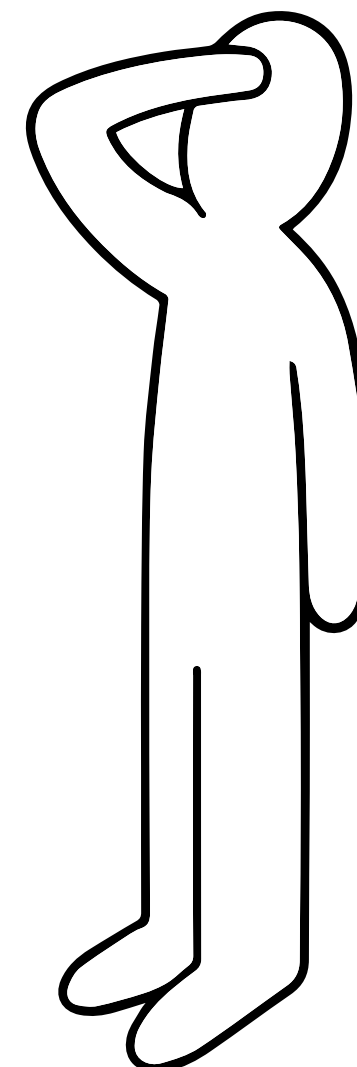

met data, waaronder digitalisering, opslag en uitwisseling van gegevens, toetsing van ontwerp van algoritmes, communicatie naar personen over wie data wordt verzameld, omgang met datalekken en open gesprekken over de eventuele bias die data opleveren. Van de ondervraagde zegt 34 procent dat hun organisatie zo'n datavisie niet heeft. Maar de meeste opvallende uitslag uit deze enquête is dat 23 procent van de ondervraagden niet eens weet of de eigen organisatie een datavisie heeft geformuleerd.

Grof samengevat: slechts 25 van de 100 organisaties heeft een visie op ethisch datamanagement en 75 niet. Dat is een verontwaardigend gegeven, in tijden dat de 'toeslagenaffaire' de politieke verhoudingen in Den Haag verziekt en het vertrouwen van de bevolking in politieke daadkracht ondermijnt. Maakt deze 'toeslagenaffaire' nog steeds niet duidelijk wat de componenten zijn van een falend ethisch datamanagement? Mensen en gezinnen zijn verpletterd in een 'systeem' dat een algoritme toepaste waarin een foutje in de aangifte plus een bi-culturele achtergrond aanleiding vormde voor verdenking van fraude. En juist over dat 'systeem' zouden ook MVO-professionals zich meer zorgen moeten maken. Het zijn niet de computers zelf die algoritmes bedenken, goedkeuren en toepassen. *Ansich* zijn data waardenvrij. Algoritmes hebben geen normen en waarden, tenzij expliciet geprogrammeerd. Het gaat bij data in relatie tot ethiek om de analyses, conclusies en de besluitvorming en toepassing in primaire processen. Bijvoorbeeld door een uitvoeringsinstantie als de fiscus bij het al dan niet verstrekken of terugvorderen van toeslagen. Maar juist in de keuze van data, wat interessant en waardevol is, verliezen de gegevens hun neutraliteit en zijn ze niet langer waardevrij. Dat gebeurt bijvoorbeeld ook wanneer een gemeente gegevens over de sociaal-economische status (SES) van burgers koppelt met data over

laaggeletterdheid, en daarna specifieke groepen in de bevolking veel vaker dan anderen controleert. Denk aan een toepassing in geval van opsporing van uitkeringsfraude of verdenking van criminaliteit.

In de enquête onder de MVO-experts is dan ook gevraagd wat er met verzamelde data binnen de organisatie gebeurt. Van de respondenten geeft 56 procent aan dat niet alle beschikbare gegevens binnen de organisatie gebruikt worden. Dit is op zich een potentiële indicator voor ethische of privacy kwesties in de toekomst. Gegevens later gebruiken voor andere, niet goedgekeurde doeleinden kan de vraag oproepen of dit wel is toegestaan. De opkomst van kunstmatige intelligentie, die toegang heeft tot voorheen ongebruikte databestanden, versnelt de noodzaak om dergelijke vraagstukken aan de orde te stellen. Ook heel interessant is wat CEO's op het laatste World Economic Forum naar voren brachten. Deze topbeslissers voorspelden zelfs dat *artificial intelligence* (AI) een grotere impact op de samenleving gaat hebben dan het internet. Er valt een enorme inhaalslag te maken onder de 32 procent van de respondenten die aangeven niet eens te weten of hun organisatie gebruik maakt van algoritmes of profilering. ➤

Waarvoor worden data, algoritmes en profielen gebruikt?

Algoritmes vormen voor MVO-managers een ‘uitdaging’. Nog te veel wordt aangenomen dat data bestaan uit objectieve, correcte verzamelingen van informatie. Harde feiten waarop conclusies en handelwijzen worden gebaseerd, die te controleren zijn en risicoloos geïnstitutionaliseerd kunnen worden. In werkelijkheid kunnen algoritmes juist een eigen leven gaan leiden en zelfs tot een sneeuwbaaleffect leiden, met foute acties als gevolg. Ze kunnen ook een self-fulfilling prophecy veroorzaken, gebaseerd op bestaande vooroordelen en machtsverhoudingen. Algoritmes pakken zo bijvoorbeeld nadelig uit voor vrouwen, omdat zij niet gebaseerd zijn op daadwerkelijk empirische feitelijke verschillen. Ethisch profileren kent door slecht gecontroleerde algoritmes een zelfversterkende feedbackloop. Minderheden in de samenleving zijn hiervan de dupe.

Het thema dataverwerking hoort dus wél thuis in de gereedschapskist van de MVO-professional. Nu staat dit instrumentarium vooral nog in de boardroom en bij afdelingen als *finance & control*. Het is niet dat er geen interesse voor is, op de duurzaamheidsafdelingen die verder alles weten over *people, planet, profit en progress*. Keuzes rondom dataverzameling, -verwerking en -management worden als

‘relevant’ beoordeeld, zelf als ‘zeer relevant’ gezien. Waarom deze wens dan toch niet wordt omgezet in daden, heeft vooral met de complexiteit van het onderwerp te ma-

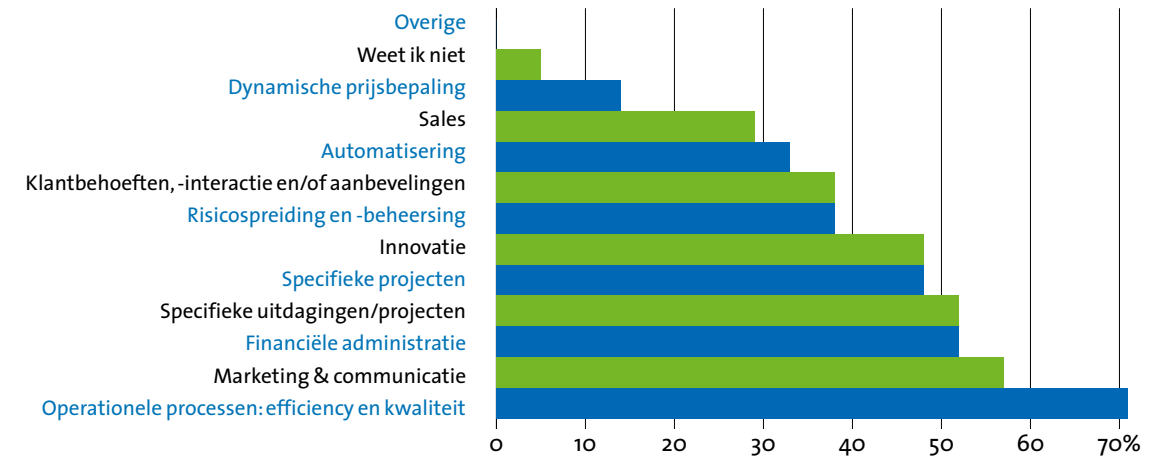
ken. Dataverwerking is een moeilijk onderwerp, geven de respondenten toe. Een van hen schreef zelfs: ‘Ethisch datamanagement is MVO voor gevorderden’. Zo’n opmerking refereert mogelijk naar de volwassenheid die een organisatie moet hebben op andere MVO-gebieden, voordat de MVO-manager aan ethische datamanagement kan gaan beginnen. Het grotendeels onontgonnen gebied kan dan wel waarde toevoegen aan het takenpakket en verantwoordelijkheden van de duurzaamheids-expert. Zouden organisaties daarvoor terugschrikken? Dat zou zomaar kunnen. Een van de respondenten plaatste de opmerking: ‘Wegen de kosten niet op tegen de baten?’.

“MVO Experts geven in de enquête antwoord op de vraag hoe ethisch datamanagement nu is verankerd.” Van de duurzaamheidsafdelingen die dit al hebben geregeld heeft 49 procent dit vastgelegd in de visie van de organisatie en de organisatiedoelstellingen. 47 procent van de ondervraagden stelt dat ethisch datamanagement nu als verantwoordelijkheid bij de directie is neergelegd. Ook evalueert 33 procent van de bedrijven het datamanagement in het kader van de ontwikkeling van de organisatie. Minder dan een kwart (24 procent) is ertoe overgegaan om dit op te nemen in de MVO-visie dan wel MVO-beleid. En nog iets minder (22 procent) heeft de wijze waarop met data wordt omgegaan als gedeelde verantwoordelijkheid bij de MVO-manager of de MVO-afdeling neergelegd.

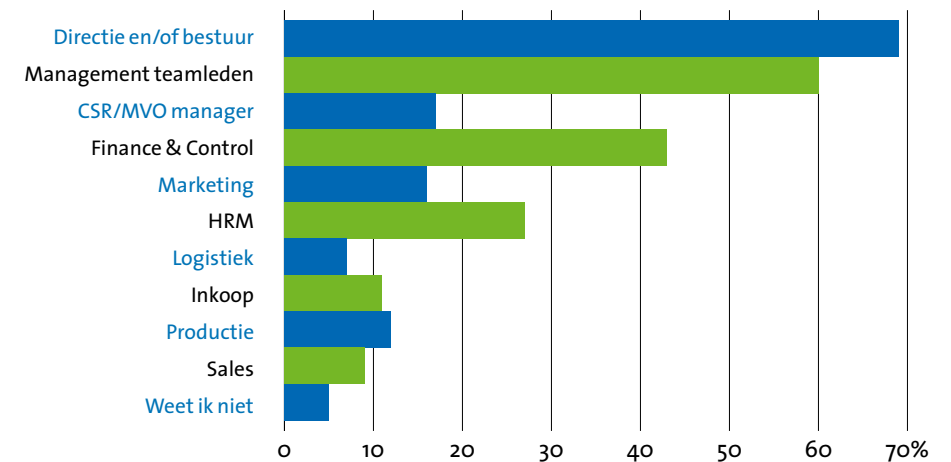
Er is ook een inhoudelijke ‘aanvliegroute’ om de omgang met data in beleid vast te leggen: de *principle based approach*. Deze aanpak gaat uit van een aantal leidende principes die gesprekken en beslissingen helpen te faciliteren. In een wereld met snelle technologische ontwikkelingen functioneren deze principes als een vertrouwd kompas. Op het hoogste niveau geven de principes zo richting aan integriteit, verantwoordelijkheid, betrouwbaarheid, onpartijdigheid, non-discriminatie, verantwoordingsplicht, robuustheid en bruikbaarheid. Deze principes kunnen verfijnd worden tot lagere niveaus of afdelingen. Om programmeurs van algoritmes duidelijk te kunnen maken wat wel en niet door de beugel kan, moeten de meeste organisa-

“Ethisch datamanagement is MVO voor gevorderden”

Waarvoor worden de data, profielen en/of algoritmes gebruikt in uw organisatie?

Wie is betrokken bij keuzes rond dataverzameling, -verwerking en -management?

ties nog wel wat investeren in kennis en vaardigheden van hun medewerkers. Het trainen in algemene ICT-basisvaardigheden is onder de respondenten gemeengoed (67 procent). Voor ‘mediawijsheden’ geldt dit al wat minder (47 procent). Maar opleidingen waar het nu om gaat, informatievaardigheden en *computational thinking*, zijn slechts voor respectievelijk 19 tot 11 procent van de organisaties van de duurzaamheidsprofessionals weggelegd. Dat zijn wel erg weinig mensen die begrijpen hoe een algoritme werkt en hoe data correct gekoppeld moeten worden. Organisaties die dit niet ethisch toetsen zullen blunders begaan. Gepast datagebruik vereist een bepaalde mate van datageletterdheid in een organisatie, buiten de programmeurs zelf. Wie weet bijvoorbeeld dat er een model bestaat dat teams helpt om ethische problemen te detecteren in dataprojecten, de *Data Ethics Decision Aid*? Volgens de voorzitter van de Rekenkamer Rotterdam, Paul Hofstra, maken nog maar weinig ambtenaren hier gebruik van. Hofstra pleit ook voor het invoeren van een ‘algoritmeregister’, om tot een betere controle te komen. Een discussie of dit een weg is, zou nog moeten worden gevoerd.

Concluderend: de MVO-professional loopt achter op de technologische ontwikkelingen in het bedrijfsleven en de overheid. Dat kan niet, want datamanagement heeft alles te maken met

maatschappelijke vraagstukken zoals toegankelijkheid, kansen en ongelijkheid, milieu, sociale cohesie en gezondheid. Ethisch datamanagement wordt nog onvoldoende als een MVO-issuе gezien, terwijl de relevantie en de impact ervan toeneemt. Binnen organisaties wordt ethisch datamanagement nog onvoldoende gekoppeld aan maatschappelijk verantwoord ondernemen. Het moet nog als kompas aan de gereedschapskist van de MVO-manager worden toegevoegd en verankerd in de datavisie van de organisatie. In de toekomst zal het belang van een MVO-check op het vergaren en koppelen van data nog verder toenemen.

Het MVO Expertpanel bestaat uit MVO-professionals en besluitvormers uit het bedrijfsleven, de overheid, belangenorganisaties, ontwikkelingsorganisaties en goede doelen organisaties. Ook (oud) docenten en alumni van het Executive Program CSR van de Erasmus Universiteit maken deel uit van het MVO Expertpanel. Zij worden maximaal vier keer per jaar bevroegd over de stand van zaken, trends en kansen en uitdagingen op het gebied van Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen. Ben jij een MVO professional en wil je deelnemen aan het MVO Expertpanel, mail naar impactcentre@eur.nl.

Website
+ www.eur.nl/ice

Wat zeggen deskundigen over MVO en algoritmes?

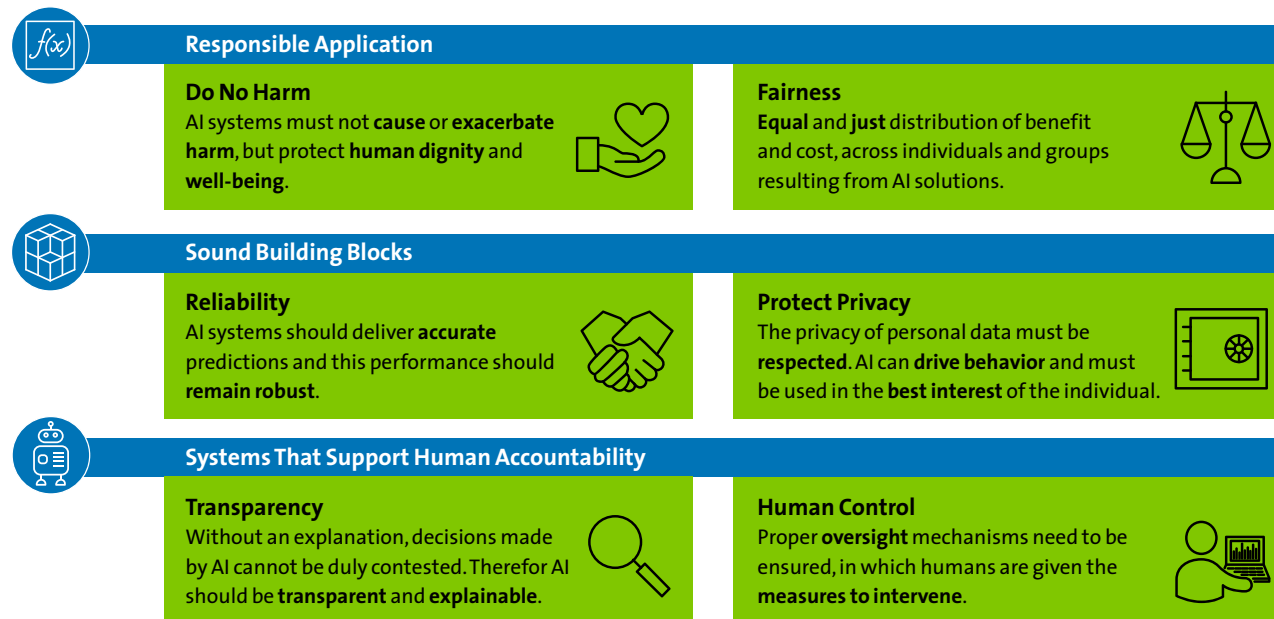
De mens moet de eindcontrole over de cijfers houden, vindt Willem Peter de Ridder. Hij is auteur van het boek 'Winnen met kunstmatige intelligentie'. Op verzoek van het Impact Centre Erasmus formuleerde hij een advies. "Een veelgehoord uitgangspunt is dat de algoritmes die je gebruikt transparant moeten zijn en dat je de uitkomsten moet kunnen uitleggen. Dit klinkt logisch, maar is in de praktijk vaak moeilijk. Het dilemma is dat de best werkende algoritmes, die bijvoorbeeld gebruik maken van neurale netwerken, vaak het meest *black box* zijn. Met andere woorden, naarmate het algoritme complexer is en wij het minder goed kunnen uitleggen, is het resultaat beter. Toch moeten we ervoor zorgen dat we als mens in control blijven. We moeten van de *black box* een stapje terugzetten naar een *grey box*, zeker als het over gevoelige onderwerpen gaat. Dit kan

door de uitkomsten van het algoritme voor implementatie te checken. We moeten het proces zo inrichten dat het systeem alleen een advies geeft. De mens beoordeelt dat advies en neemt vervolgens de finale beslissing. Je kunt *human in control* ook achteraf inbouwen met een beroepsmogelijkheid. Voorwaarde is dan dat de beslissingen die op basis van algoritmes zijn genomen omkeerbaar zijn."

Femke Pluymert, directeur van Diversion, vindt dat juist organisaties en bedrijven die zich profileren met hun maatschappelijke rol of missie een voorloperrol moeten pakken. Speciaal voor sociale bedrijven heeft Diversion (met o.a. Social Enterprise NL) een toolbox ontwikkeld: doegoodmetdata.nl. Verder ondersteunt Diversion onderwijs op het gebied van onder meer mediawijsheid aan jongeren. Zelf heeft Diversion uiteraard een datavisie en gaat met regelmaat in gesprek met experts. Een eigen kennisnetwerk rond datamanagement opbouwen leidt tot 'verfrissende inzichten' en is daarmee een aanrader.

Marnix Bügel, founder en managing partner van Mlcompany, een leidend bureau op het gebied van Artificial Intelligence (AI), vindt dat de grootste bedrijven ook de grootste verantwoordelijkheid dragen: "Dit Peter Parker principe gaat ook absoluut op voor de toepassing van AI. Om AI verantwoord toe te passen, moet de ontwikkeling en toepassing worden getoetst aan een normenkader." Mlcompany formuleerde een normenkader en past dit bij klanten toe. ■

Framework Verantwoordelijkheid Artificial Intelligence

BRON: MCOMPANY, GAIN.

Het Groene Brein onderzoekt de sociale dimensie van de circulaire economie

Van Wormenhotel tot Wormenkoning

Edgar van Groningen

Van Wormenhotel tot

Wormenkoning

In Amersfoort haalt Edgar van Groningen bij restaurants en biowinkels groenten- en fruitresten op. Zijn tijgerwormen verwerken het afval tot vermicompost, de mooiste kwaliteit bodemverbeteraar ter wereld. Zijn initiatief is ingebed in een reeks bewonersinitiatieven, die eigen tuinen in de stad beheren. Hoe anders is zijn aanpak dan die in Amsterdam, waar wijkbewoners zelf Wormenhotels beheren. Een formele coöperatie versus een aantal wijkinitiatieven.

Hij heeft zichzelf gekroond. Edgar van Groningen (1976) over zijn onderneming: "Ik heb het grootste veehoudersbedrijf van Amersfoort." In zijn stem klinkt ironie door, want zijn vee bestaat uit zo'n 100 duizend compostwormen. Het zouden er ook zomaar enkele duizenden meer kunnen zijn. Ze krielen bovenin de compostbakken, onder natte jute zakken, hongerend naar voorgecomposteerd groenteafval.

De ironie zit 'm ook niet in het aantal, maar in het woord 'vee'. Zo staan de wormen bij het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit te boek. Want: ze produceren volgens de letter van de wet mest. En dan sta je als worm in Nederland gelijk aan een koe of een varken. En moet een sociale onderneming als de 'StadsWormerij' als veeteeltbedrijf worden aangemerkt en aan de strenge mestwetgeving voldoen.

Het even kolossale als lachwekkende misverstand is ontstaan omdat Van Groningen zijn wormen voert met organisch restafval uit zijn stad, opgehaald bij restaurants, biowinkels en bedrijfsrestaurants. De wormen vreten zich in op voor gecomposteerde rauwe stronken bloemkool, wortelen en aardappelschillen. Zo zetten de plantaardige resten om in een zeer hoogwaardige compost, die zeer geliefd is bij tuinders en stadsboeren. In andere landen lopen ze al weg met dit product, voor Nederland is het nieuw.

De Wormenkoning van Amersfoort noemt dit product 'vermicompost'. De goede werken van zijn wormen zijn 'vermiculture'. >

"Wormen zijn de darmen der aarde"

'Wormenbaas' Kees Huijbregst en 'Wormenkoning' Edgar van Groningen in hun 'Wormerij':
"Dit is het grootste veehoudersbedrijf in Amersfoort."

“Mensen willen niet meer in besturen zitten”

Wat zijn de zwaktes van wijkinitiatieven?

66
P+ 2 | 2021

Zijn burgerinitiatieven het krachtigst wanneer ze uit de ‘eigen stadswijk’ voortkomen? Dat klinkt idealistisch, maar toch ook voor de hand liggend. De wetenschappelijk geschoolde Edgar van Groningen plaatst er toch wat kanttekeningen bij. “Wijkinitiatieven hangen vaak op één persoon, één trekker. Maar die moet wel heel veel doen. Vrijwilligers verzamelen. Op werkdagen zorgen voor schoppen, harken, snoeizagen, takkenscharen en koffie. Aanwijzingen geven waar het snoeiafval moet liggen. Thuis de administratie doen, technisch boekhouden. En als zo iemand na een aantal jaren iets anders wil gaan doen en een opvolger zoekt, valt er nogal eens een gat.”

Eigen groenbeheer in de eigen wijk vergt ook overleg met de gemeente. Van Groningen zegt dat ook daar een forse drempel ligt: “Ik ken genoeg mensen uit voormalige Vogelaarwijken die best een tuintje en kruiden willen hebben en dit ook graag willen onderhouden. Maar dan moeten er wel eerst goede afspraken en een raamovereenkomst met de stad gemaakt worden. Bewoners met een buitenlandse achtergrond stappen niet zo snel het stadhuis binnen. Je moet wel mensen in een burgerinitiatief hebben die dat leuk vinden. En mensen willen niet meer in besturen zitten.”

Van Groningen kiest daarom voor een zakelijker juridische constructie en richt voor zijn vele wijkactiviteiten in Amersfoort coöperaties op. Hij neemt zelf het voorzitterschap op zich. “Dan ben je een bekend gezicht voor het stadhuis en bouw je een werkrelatie met de ambtenaren op. Je kunt, als dat nodig is, bij de wethouder binnenstappen. Succesvolle wijkinitiatieven zijn gebaseerd op langdurig relatiebeheer. Zo bouw je in plaats van een businesscase een communitycase.”

➤ De compost is de perfecte grondverbeteraar. Van Groningen is er zo lyrisch over dat hij zelfs begint over de Egyptische koningin Cleopatra, die de worm heilig verklaarde. En dan de Griekse filosoof Aristoteles. Die beschreef wormen als ‘de darmen der aarde’. Op de Nederlandse wetgever maakt het allemaal geen indruk: mest is mest. Van Groningen moppert: “Maar dat is niet zo. Een varken, dat poept. Wormen poepen niet. Het enige waar ze op het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit mee bezig zijn is stikstof, stikstof en stikstof.”

Van Amersfoort stuit op hetzelfde probleem waar zoveel andere pioniers in de circulaire economie tegenaan lopen. In andere tijden is wet- en regelgeving opgetuigd die tal van grondstoffen als afval betitelde. Goed bedoeld, ter bescherming van de bevolking, natuur en milieu, maar nu een lastig obstakel voor ondernemers. Hoe kun je met streng gereguleerde grondstoffen tot een businesscase komen waarbij deze stoffen worden opgewaardeerd om deze vervolgens te gelde te maken? De wetgever is traag in het

Edgar van Groningen verkiest een coöperatie boven een bewonerscollectief om de wormencompost af te zetten: “Zo bouw je in plaats van een businesscase een community case.”

corrigeren van uitzonderlijke initiatieven. Al helemaal wanneer het om een zo’n kleinschalig initiatief gaat. Van Groningen staat daarom voor een onmogelijke keuze: zijn voorbeeldige product ‘illegaal’ verkopen of het volgens de regels ‘hygiëniseren’. Dat laatste vertikt hij: “De explosie van leven die vermicompost is, wordt daarmee in één keer gedood.”

Bijzonder in deze kwestie is het verschil in opvattingen tussen de lokale overheid en het Rijk. De stad Amersfoort leerde Van Groningen de afgelopen jaren kennen als initiator van tal van bijzondere burgerinitiatieven. Hij gaf de gemeentelijke ‘Groenvisie’ vleugels door met bewoners zelf het beheer van parken, tuinen, grasland en groenstroken over te nemen. Dat bespaart de stad heel wat kosten aan onderhoud. Een van de hoogstandjes is bijvoorbeeld de herintroductie van een plaatselijke appelsoort: de zachtzure Coelhorst appel. Naast een vestiging van de Albert Heijn transformeerden de bewoners een slooplocatie tot een tuin voor de omwonenden.

“Vanwege onze goede relatie met de stad Amersfoort gaan we onze vermicompost niet illegaal aan growshops verkopen”

➤ Met een coöperatie werkte Van Groningen ook aan een moestuin voor de inwoners van een zorginstelling. Voor de ‘StadsWormerij’ als sociale onderneming stelde de gemeente tijdelijk een loods ter beschikking, waar de wormen in grote houten kratten aan de slag gingen.

Van Groningen zegt: “Eigenlijk is er sprake van een gedoogsituatie. De stad verwacht dat het Rijk op termijn de regels zal aanpassen. We werken nu met een gemeentelijke gedoogbeschikking.” Dat wachten houdt ondertussen de ontwikkeling van het businessmodel wel behoorlijk op. De ‘StadsWormerij’ kon starten door een crowdfundingactie in 2017. Particuliere financiers halen nu bij wijze van dividend een emmertje met ‘vermicompost’ op. Van Groningen produceert inmiddels jaarlijks honderden kilo’s. Een volgende stap is om het handmatige snijden, zeven en verwerken te mechaniseren. Ruimte in de hal is er voldoende voor een ‘compostmachine’, maar zo’n apparaat kost wel 250 duizend euro. Zo’n investering doe je niet, wanneer de kans bestaat dat de politie je bedrijf oprolt, alsof het een illegale hennepkwekerij betreft.

Die vergelijking lijkt absurd, maar is niet eens zo ver gezocht. Commerciële wormenkwekers voor de visserij leveren hun ‘vermicompost’ aan growshops waar zaden worden verkocht om marihuana te verbouwen, vertelt Van Groningen. Over deze collega-wormenhouders: “Wij hebben in Nederland een zeer grote industrie die zich richt op het kweken van zo dik en groot

mogelijke wormen om mee te kunnen vissen. Ik noem het plof-wormen. Ze worden ook niet gevoed met voedingsresten, maar met speciaal diervoer en afgegraven veen uit de Baltische staten. Voor deze kwekers is de ‘vermicompost’ een bijproduct. De wormenkwekers verkopen ‘vermicompost’ aan growshops. Het biedt een heel stabiele bodem. Bovendien: ze exporteren het ook nog. Dat doen ze vol in het zicht. Als StadsWormerij proberen we, samen met overheden, tot iets werkbaars te komen.”

Er is ook een andere manier voor burgerinitiatieven om de achterhaalde wetgeving te omzeilen. De ‘Wormenhotels’ in bijvoorbeeld Amsterdam verkopen de ‘vermicompost’ niet, maar bewoners pakken het zelf onderuit de tonnen. Het businessmodel zit hier meer bij de commerciële organisatie eWoods, die wormenbakken aanbiedt, vanaf 85 tot 339 euro. Particulieren, of burger-initiatieven in een wijk, gooien hier geschikt GFT-afval in. ‘Het stinkt niet; het ruikt naar bosgrond’, volgens hotel-aanbieder eWoodz.

Voor milieubewuste Amsterdammers waren de Wormenhotels een uitkomst, want de hoofdstad doet niet aan het ophalen van gescheiden groenafval. Dat is pijnlijk, met een beleidsuitgangspunt als een scheiding van 65 procent in 2020, terwijl deze in werkelijkheid nog onder de 30 procent zit. Het GFT-afval is goed voor 35 procent van de huidige lineaire afvalstroom en wordt verbrand. Daarom financierde de stad ook mee, wanneer iemand in een stadswijk de vinger opstak. Het initiatief sprak aan, want dit model kent inmiddels al in elf Nederlandse steden navolging. ➤

Met welke wormen wordt compost gemaakt?

Heel geschikt voor compostering is de tijgerworm, ofwel de *Eienia fetida*. Het is een soort regenworm die is aangepast aan rottend organisch materiaal en mest. Deze kleine, springerige worm heeft zich vanuit het noorden over de hele wereld verspreid. Ze leven minder diep in de grond dan de algemene regenworm. Ook al zijn ze allerm minst zeldzaam, echt goedkoop zijn ze ook weer niet: stadscomposteerders (en vissers) betalen meer dan 30 euro voor een halve kilo.

67
P+ 2 | 2021

► **Na drie jaar ervaring** met vijftig Wormenhôtels en 1275 deelnemende huishoudens liet Amsterdam een evaluatie maken. Het bureau Hiemstra en De Vries constateerden eind vorig jaar: 'Wij adviseren de gemeente Amsterdam om te blijven investeren in de Wormenhôtels. Met de hotels heeft de gemeente Amsterdam goud in handen'. Over de mestwetgeving die de Wormenkoning zo dwars zit, staat in deze evaluatie echter geen woord. In het rapport wordt wel gesteld dat de deelnemers aan de wormenhôtels 'meer sociale cohesie in de buurt voelen'. Wel hadden de 'wormenhôteliers' hun rol onderschat, want soms ontstaat toch stank, schimmel en trekken de hotels ongedierte aan. De problemen bleken echter makkelijk oplosbaar te zijn: wat zaagsel en bermgras in het Wormenhôtel en de klachten verdwenen.

Een ander minpuntje: in stadswijken waar de gemeente wel gescheiden groenafval gaat ophalen, verliezen de bewoners hun belangstelling voor hun Wormenhôtel. De Wormenhôtels zijn ook beslist geen directe oplossing voor de verwerking van alle

"Het is complexer om afval te upcyclen dan om de aarde te plunderen"

groenten- en fruitresten van de hele stad. De 25 duizend tot 35 duizend kilo verwerkt keukenafval staat in geen verhouding tot de 70 miljoen kilo GF (zonder de T van tuinafval, red.) die de hele stad produceert: een verhouding van 0,05 procent. Ook Van Groningen zet zijn wormen geen gekookte groenteresten voor: "Daar zit te veel zout in. Houden ze niet van."

Wat te doen om burgerinitiatieven op dit gebied meer te stimuleren? Het advies van de evaluatoren aan de stad Amsterdam: 'Breng de financiën van de wormenhôtels onder in de buurtbudgetten, zodat er een financiële afweging komt te liggen bij inwoners. Hierdoor komt het uitvoerende werk meer te liggen bij de gebiedsteams. Een buurtbudget is niet onuitputtelijk, waardoor er bij inwoners een afweging komt te liggen of ze bijvoorbeeld liever een wormenhôtel hebben of een buurtbarbecue. Behoud wel één aanspreekpunt vanuit de gemeente die allerlei vragen kan beantwoorden van inwoners. Dit aanspreekpunt kan ook gericht de wormenhôtels promoten in gebieden waar op termijn groencontainers gaan komen. Daarmee neem je het initiatief niet over, maar vergroot je de toegevoegde waarde wel voor de gemeente Amsterdam. Kies er niet voor om alleen in bepaalde gebieden wormenhôtels te zetten, elke Amsterdammer zou gebruik moeten kunnen maken van een Wormenhôtel'.

Hoe heel anders is de aanpak van de 'Wormenkoning' in Amersfoort. Niet gericht op het inzamelen van groenten- en fruitresten bij particulieren, maar bij zakelijke partijen. Niet gericht op het door bewoners zelf produceren van 'vermicompost', maar het verkopen ervan aan consumenten. Waar een stad als Amsterdam zich niets aantrekt van verouderde wet- en regelgeving moet de overheid in Amersfoort een gedoogconstructie optuigen. Het zorgt bij pionier Van Groningen tot de boze constatering: "het is complexer om afval te upcyclen dan om de aarde te plunderen." ■

Websites

- + www.sociaalcirculair.nl
- + www.stadswormerij.nl
- + www.hetgroenebrein.nl

• TEKST JAN BOM
• FOTOGRAFIE P+ PEOPLE PLANET PROFIT

Wouter Spekkink

Het Groene Brein onderzoekt groei burgerinitiatieven

Gedeelde dromen

Shared visions

Wat is de belangrijkste succesfactor voor een circulaire economie? Zijn dat tastbare zaken, zoals grondstoffen? Is dat een gebied, een bedrijvenpark? Of is het de samenwerking tussen mensen, de sociale component? Heel belangrijk zijn *shared visions*, oftewel gedeelde dromen. Dat stelt Wouter Spekkink, universitair docent aan de Erasmus School of Social and Behavioral Sciences. “Kijk maar naar burgerinitiatieven als Precious Plastic en de Repair Café’s. Hun centrale teams zijn wereldwijd een inspiratiebron voor navolgers.”

Universitair docent Wouter Spekkink: “Door de gedeelde droom komen nieuwe verbindingen met nieuwe mensen tot stand.”

Al in zijn proefschrift over ‘industriële symbiose’ beschreef Wouter Spekkink (1986) hoe menselijke relaties belangrijker zijn dan het terrein, waarop bedrijven kunnen profiteren van elkaars restproducten. Spekkink trof een heel treffend voorbeeld aan: “In Terneuzen broedden er al sinds de jaren ‘90 ideeën om te werken aan een circulaire economie, maar de grote stappen werden pas gezet in 2007, toen de mensen achter deze visie bij elkaar werden gebracht om samen Biopark Terneuzen te ontwikkelen. Deze visie heeft geleid tot meerdere successen, met als meest in het oog springende voorbeeld het project WarmCO₂, waarin Yara warmte en CO₂ levert aan tuinders met kassen in de nabije omgeving.” Ook de biobrandstoffenfabriek Nedalco zou zich in het Biopark

vestigen, maar door wijziging van regelgeving ging dit niet door. “Belangrijker dan het bedrijvenpark zelf werd de visie waarop deze was gebaseerd. De netwerken van deelnemers maakten contact met andere bedrijvenparken. Het Biopark maakt nu deel uit van Biobase Europe, waar ook Bio-Valley Gent zich bij aansloot. De provincies Zeeland en Noord-Brabant startten bovendien het initiatief Biobased Delta. Voor mij is dit een bewijs dat de organisaties die streven naar industriële symbiose zelf kunnen dienen als bouwblokken en bruggen voor initiatieven op veel grotere schaal”, aldus Spekkink. Mensen staan dus centraal in de circulaire economie, waar Spekkink aan toevoegt hoe belangrijk het is om een gedeelde droom te hebben. Een *shared vision* levert een gemeenschappelijk

Waarom onderzoekt Het Groene Brein de sociale dimensie?

Wat zijn de sociale kansen die de circulaire economie biedt? Is deze nieuwe economie goed voor mensen? Hoe organiseren we het? Programmamanager Colette van der Minne van Het Groene Brein brengt onderzoekers van verschillende universiteiten en hogescholen bij elkaar. Deze interdisciplinaire 'Community Sociaal Circulair' van wetenschappers brengt zoveel mogelijk actueel onderzoek samen, maar wisselt ook onderling onderzoeksresultaten uit. Dit levert nieuwe inzichten op en laat ook zien waar er nog gaten in de huidige kennis zitten. De community is ontstaan in samenwerking met de Goldschmeding Foundation. Ook deze organisatie werkt aan een inclusieve en duurzame samenleving.

Van der Minne benadrukt de urgentie van dit netwerk. "Een omslag naar de circulaire economie is mensenwerk. Kijk je alleen naar technische aspecten, dan zal het onherroepelijk stranden. Het vraagt ook om ander gedrag en anders organiseren, van de markt, van een keten, van organisaties. Die sociale vernieuwing is onmisbaar als je echt wat wil veranderen."

Websites

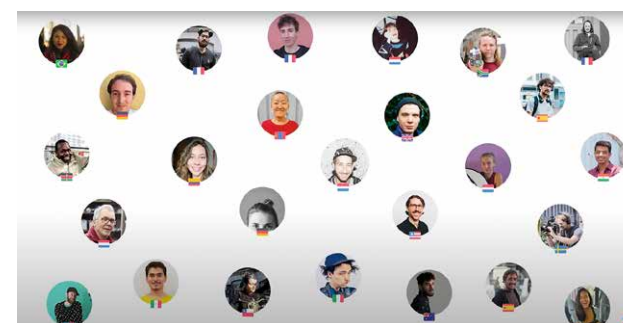
- + www.sociaalcirculair.nl
- + www.goldschmeding.foundation

Programmaleider Colette van der Minne:
"Een omslag is mensenwerk."

➤ uitgangspunt op, zoals een gedeeld toekomstperspectief. Maar dat niet alleen. Het lijkt erop dat wanneer deze dromen worden verwoord in documenten en plannen, dit ook andere mensen stimuleert om aan de slag te gaan. "Wanneer een *shared vision* eenmaal een feit is, zal iedereen daar altijd aan blijven refereren tijdens de uitvoering van activiteiten", stelt Spekkink. "De droom functioneert als een brug tussen gerealiseerde projecten en toekomstige ambities. Het start een proces. Er komen nieuwe verbindingen met nieuwe mensen tot stand."

Het is bijzonder dat deze conclusie ook geldt voor burgerinitiatieven, die totaal niets te maken hebben met zware industriële activiteiten op een bedrijventerrein. Wie had verwacht dat vrijwilligers zich net zo gedragen als professionals bij bedrijven en overheden? Spekkink over zijn vervolgonderzoek: "In een Europees project

rees de vraag: Hoe kun je *grassroots* initiatieven van vrijwilligers opschalen?" De wetenschapper in hem nuanceerde al snel het 'misleidende' begrip opschalen, alsof een sociaal initiatief vergelijkbaar zou zijn met een succesvol uitgebouwde bedrijfsactiviteit. "Daar moeten we mee ophouden, met die opschalddiscussie. Groei bij burgerinitiatieven moet je niet zien als het steeds groter worden van een activiteit, omdat er steeds meer mensen aan die centrale activiteit deelnemen." Een andere groei-strategie is om een succesvolle aanpak over te nemen, te vertalen naar de *mainstream*. Spekkink: "Dat heet in de literatuur *translation*. Dit is de belangrijkste manier waarop ideeën van burgerinitiatieven in het mainstream bedrijfsleven terecht komen. Je ziet dit wel gebeuren in de landbouw, waar de reguliere landbouw elementen overneemt uit de idealistische biologische teelt."

Zo nam Dave Hakkens van Precious Plastic op zijn website afscheid van zijn identiteit als beroemd designer. Na een schot met een chocoladepistool door het hoofd is hij niet meer of minder dan alle andere deelnemers aan zijn 'One Army'. Dat is dan ook de nieuwe naam van zijn persoonlijke website. Na de executie at hij de loop van het revolver smakelijk op. Er was uiteraard geen kogel afgeschoten, maar confetti. Toch kreeg hij uit zijn netwerk het advies zulke aankondigingen voortaan toch maar op een iets andere manier te doen.

Voor de groei van burgerinitiatieven is volgens Spekkink vooral de strategie van vermeerdering van belang, oftewel *replication*. In dat geval wordt een goed lopende praktijk door een ander burgerinitiatief op een andere plek gekopieerd. Een goed voorbeeld hiervan zijn de Repair Café's. Gestart in 2009 met een eerste reparatieservice in Amsterdam, zijn er nu inmiddels meer dan 2000 plaatselijke organisaties wereldwijd, waar vrijwilligers kapotte apparaten en toestellen repareren. Spekkink: "Het Repair Café heeft samen met andere repareerbewegingen bereikt dat er op Europees beleidsniveau stappen worden gezet richting het reparabel maken van producten."

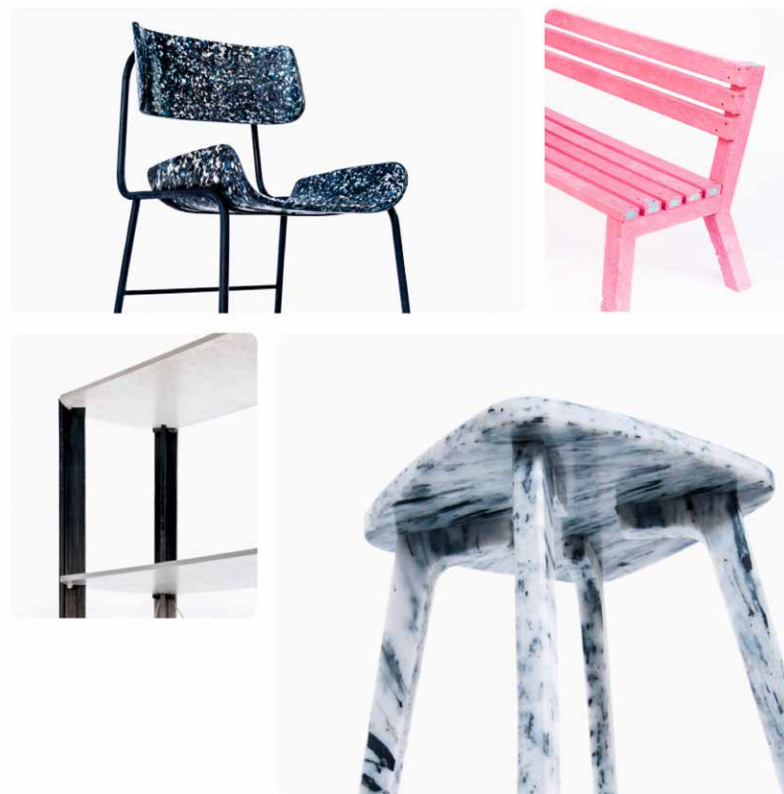
Toch is het vooral Precious Plastic van de designer Dave Hakkens waar Spekkink met groot enthousiasme over praat. "Hij heeft deze organisatie opgericht als een afstudeerproject aan de

Wat is de psychologie achter burgerinitiatieven?

Economisch psychologe Jeske Nederstigt (1964) herkent het grote belang van een *shared vision* voor burgerinitiatieven. Een gedeelde droom kan de zwakke punten van een vrijwillig samenwerkende groep van individuele mensen overbruggen, stelt Nederstigt. Ze is programmamanager en onderzoeker bij het Fontys Expertisecentrum Circulaire Transitie. "Als je weet dat andere mensen ook meedoen, dan versterkt dat jouw sociale verbondenheid. Dat je weet dat jij niet alleen je plastic afval scheidt, maar je buurman ook. Dan zijn de nadelen op de korte termijn, zoals de tijd en de moeite die dat scheiden jou kost, zo erg niet meer. Dan lijkt het resultaat op langere termijn ook niet meer zo ver weg, zoals schone zeeën zonder rondrijvend plastic. Burgerinitiatieven maken heel goed zichtbaar wie er in een wijk allemaal meedoet. Je staat er niet alleen voor."

Ook onderschrijft Nederstigt het belang van een centrale organisatie die de droom levend houdt. Dat is vooral voor ons Nederlanders een punt, zegt ze. Nederstigt: "Voor Nederlanders is met name dat gevoel van autonomie belangrijk. We laten ons niet graag iets opleggen, we hechten aan een kleine machtsafstand. Vandaar dat die centrale droom zo belangrijk is. Of daar per se een centrale organisatie achter moet staan? Dat weet ik niet. Misschien moet je het andersom stellen. Als er een centrale organisatie is, dan is het belangrijk dat deze de centrale droom vertegenwoordigt. Daarna kunnen wij op onze eigen autonome manier deze visie kopiëren, aanpassen aan onze eigen cultuur, stijl, omstandigheden of smaak. Dat zie je ook bij de organisatie van Herenboeren, waar hetzelfde centrale concept op verschillende plekken met kleine aanpassingen wordt herhaald. Je kunt zelf variaties in de teelt aanbrengen. Lust je geen spruitjes? Dan verbouwt je boer geen spruitjes. Het initiatief maakt dus wel gebruik van de expertise van de centrale organisatie, maar neemt de vrijheid om ieder lokaal burgerinitiatief op eigen wijze in te vullen. Nederlanders laten zich niet graag iets van bovenaf opleggen. Je staat bovendien veel meer achter iets dat je zelf bedacht hebt."

Maar elke munt heeft een keerzijde. Nederstigt: "Dat vrijheids-lievende kan ook vrijblijvendheid met zich meebrengen. Deelnemers kunnen er elk moment mee stoppen. Om dat gedrag af te remmen is het belangrijk om toch iets van commitment af te dwingen. Dat kan door alle deelnemers te laten meeschrijven aan een plan, gezamenlijk een overeenkomst of een petitie op te stellen en te ondertekenen. Of iets van inleggeld te betalen. Dat versterkt het gevoel van: ik heb daar 'ja' op gezegd en daar anderen over verteld. Het voelt persoonlijk niet goed om daar op terug te komen." Een ander punt van aandacht is het karakter van de 'trekker' van een burgerinitiatief, de enthousiaste man of vrouw die iedereen meesleept. Nederstigt: "Er is altijd het risico dat er in een burgerinitiatief een te dominante figuur aanwezig is. Iemand die zegt: 'We doen het zo!'. Dat kan averechts werken. In dit geval wordt de *shared vision* heel belangrijk. Als deze maar duidelijk en krachtig genoeg is, dan is dat sterker dan de dingen waarover mensen in de groep van mening verschillen."

Producten die in het netwerk van Precious Plastic worden gemaakt van eerder gebruikte kunststoffen.

- Design Academy. Hij keek om zich heen en zag heel veel plastic afval dat door bedrijven niet werd gerecycled. Hij ging daarop machines bouwen om zelfs iets van dat plastic te maken. Onderzetter, potjes en schalen, bijvoorbeeld. Hij zette de ontwerpen van de machines online op het internet, als *open source* bron. Een shredder om het afvalplastic in kleine stukjes te vermalen. Een machine om daar een verwerkbaar pasta van te maken. Een machine om er eindproducten van te maken. Heel kleinschalig. Het idee was: iedereen moest dit kunnen namaken.”

Maar techniek was nooit het belangrijkste. Hakkens wilde vooral mensen motiveren om zelf iets aan het afvalprobleem te gaan doen. Spekkink: “Het idee moest zich verspreiden. Daar ging het hem vooral om. Hij vroeg dan ook vanaf het begin: als je iets met dit ontwerp doet, stuur me dan wat resultaten op. In eerste instantie waren er maar twee mensen die het oppakten, tot een werkloze machinebouwer uit Nederland zich aansloot en een vrijwilliger uit Mexico. Er kwamen verbeterde ontwerpen online te staan. Ook een wereldkaart, zodat deelnemers konden aangeven waar zij ergens zaten. Met hun contactgegevens erbij. Het team in Eindhoven begon te groeien tot meer dan honderd mensen.”

Precious Plastics toonde zich daarnaast flexibel en bereid het concept en de machines aan te passen op basis van de feedback van deelnemers. “Interessant is dat ze gaandeweg zijn afgestapt van het idee van aan-huis-recyclen door individuele deelnemers. Ze verschoven de focus naar de vraag: hoe kun je dit concept inbedden in lokale gemeenschappen? Niet iedereen hoeft zo’n recyclingmachine te kunnen bouwen. Jouw rol kan ook zijn je afvalplastic naar een punt in de wijk te brengen.

“Hoe kleinschalig ook, dit burgerinitiatief Precious Plastic is een probleem aan het oplossen waar we op grote schaal overal ter wereld mee te maken hebben”

Of de gemaakte producten aan belangstellenden gaat verkopen. In Afrika worden nu plastic schoolbanken gemaakt. Of van boodschappentassen een soort van harde marmerechte platen, die in de bouw gebruikt kunnen worden. Daar waar de Repair Café’s toch vooral in West-Europa zitten, verspreidde Precious Plastic zich over de hele wereld, ook omdat plastic overal een probleem is. Hakkens onderzocht daarom ook welke onderdelen voor de machines overal ter wereld gemakkelijk te vinden zijn.”

Na zijn onderzoek voor de Universiteit van Manchester is Spekkink Precious Plastic blijven volgen. Hij zag grinnikend hoe Hakkens op ludieke wijze afscheid nam van zijn persoonlijke website. Met een chocoladepistool en een hoop confetti schoot hij zich symbolisch door het hoofd. Hij wil niet langer de ‘beroemde’ ontwerper zijn, maar een van de gelijken in een uitdijend ecosysteem van enthousiaste vrijwilligers. Want: winst in klinkende munt wordt er nog nauwelijks gemaakt. Spekkink: “In het laatste concept vraagt het team van Precious Plastic zich af: wat zijn nu de businessmodellen? Daar zijn templates voor gemaakt. Hoe kun je je eigen workshop starten? Het team is vooral een verzamelplek, een denktank geworden. Ik geloof dat de burgerinitiatieven over het algemeen nog niet genoeg verdienen om uit de kosten te komen. In dat opzicht is het nog een pril idee. Belangrijker is dat Precious Plastic perspectief biedt op de vraag hoe een circulaire maatschappij eruit zou kunnen zien. Een wereld waarin andere waarden een plek hebben. Hoe leven we eigenlijk samen, straks? Het bieden van dat alternatief is interessant. Zeker in de academische literatuur zie je dat vraagstuk nog bijna niet terug, anders dan vanuit het vrij traditionele economisch denken. Hoe kleinschalig ook, dit burgerinitiatief is een probleem aan het oplossen waar we op grote schaal overal ter wereld mee te maken hebben.”

En zo doet het team van Precious Plastic precies hetzelfde als de idealistische trekkers van circulaire bedrijventerreinen. Ze koesteren de *shared vision* en houden een gedeelde droom levend. Springlevend, zelfs. ■

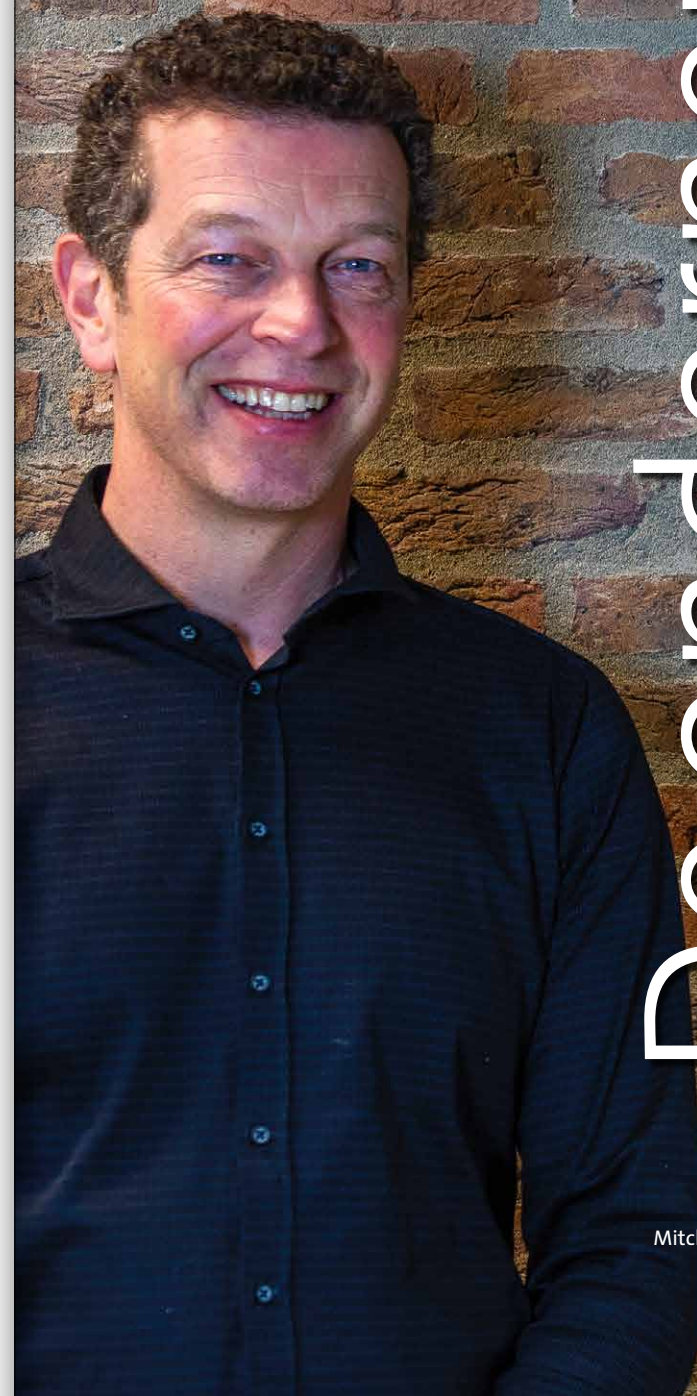
Websites

- + www.wouterspekkink.org
- + www.preciousplastic.com
- + www.repaircafe.org

.....
+ TEKST JAN BOM
+ FOTOGRAFIE P+ EN PRECIOUS PLASTIC

De ondernemende ambttenaar

Het Groene Brein onderzoekt circulaire bedrijventerreinen

Mitchell Droog

Piet Ackermans

De ondernemende ambtenaar

Zonder ambtenaren geen circulair bedrijventerrein. Helaas hebben de meeste gemeenten in Nederland nog 'weinig gevoel' bij dit onderwerp. In Oosterhout is er echter een uitzonderlijke ambtenaar te vinden, die het circulaire gemeentebestuur uitrolt alsof hij een onderneming runt. Piet Ackermans bouwt een sociaal netwerk op waarin alle partijen meewerken: bedrijven, organisaties en de gemeente zelf. Ook roept hij de expertise in van Avans Hogeschool, wanneer ondernemingen niet goed weten hoe ze hun afvalstromen kunnen opwaarderen.

Hij is de eerste om het te bevestigen: nee, een doorsnee ambtenaar is hij niet. Hij studeerde geen bestuurskunde maar constructieve waterbouw aan de TU Delft. Hij doorliep niet de gebruikelijke ambtelijke rangen, maar gaf als directeur leiding aan baanbrekende infrastructuurwerken als een getijdencentrale. Piet Ackermans (1960) omschrijft zichzelf dan ook liever in algemene termen: "Iets oppakken en iets groot maken." Dat 'iets' kan een Vinex-wijk zijn, of het grootste windpark in de Noordoostpolder. En dan maakt het hem niet zoveel uit of hij nu in het bedrijfsleven zit, bij Tauw, bij de Antea Group of bij de gemeente Oosterhout. Zijn ambitie en gedrevenheid is onveranderd, na dertig jaar in de ingenieurswereld. "Ik heb altijd al gezegd: als ik 55 ben, wil ik geen businessdirecteur meer zijn. Niet diegene die niet inspirerend meer is voor zijn mensen. Niet die gek die op zijn gouden horloge zit te wachten." De onrust zit nog steeds in zijn lijf. Zijn collega's op het gemeentehuis weten dat. Hun 'opgaveleider duurzaamheid' dreigt zo nu en dan te ver voor de troepen uit te lopen. Een tikje op de schouder moet hem eraan herinneren dat een overheidsorganisatie weer net even anders werkt dan een onderneming: hee Piet, als je hiermee verder wil, dan moet je wel eerst even een notaatje aan de gemeenteraad voorleggen. Volg de procedure. Maar het gaat gemoedelijk. Oosterhouters onder elkaar. Dat is dan de ook kracht van Ackermans. Als inwoner van de plaats kent hij alles en iedereen. "Dit is mijn stad. Dit is mijn gemeente." Het was op de volleybal, dat hij over duurzaamheid aan de praat raakte met gemeentesecretaris Paul de Ridder. Er lag een ambitieus gemeentelijk boekwerk ter bespreking voor. Een routekaart. Hoe zou Oosterhout aan het Klimaatakkoord van Parijs gaan voldoen? Ackermans was geïnteresseerd. "Een week later was ik al aan de slag als senior-beleidsmedewerker. Het was de kortste sollicitatieprocedure ooit. En iedereen verklaarde me voor gek. Ambtenaren! Dat is toch vreselijk volk? Dat kreeg ik uit mijn bedrijfsomgeving te horen. En ja, de ene helft van de ambtenarij is goed en de andere helft is te voorzichtig. En ja, ik doe dingen die niet mogen. Maar wel moeten."

Ackermans zette de schouders onder een zonneweide van 100 duizend pv-panelen en een van 35 duizend stuks. Er komt een windpark met twee molens langs de snelweg A59. Hij wist tientallen bedrijven te interesseren voor zonnepanelen op hun bedrijfsdaken. "Ik trad op als adviseur, want de directies hebben hier geen tijd voor. Was het dak van hun pand wel sterk genoeg om die last te kunnen dragen? Dan was de vraag: waar liggen die stomme bouwtekeningen van het pand ook weer? Kon ik zeggen: nou hier, op het gemeentehuis. Je hebt er zelfs ooit vergunning voor aangevraagd." Doemden er in de uitvoering van al deze projecten belemmeringen op? Ackermans zorgde voor gemeentelijke oplossingen. "Wij vertalen de praktijk hier in een beleidsnota. Dat gaat normaal altijd andersom. Mijn drijfveer is: iets wat niet is te laten bestaan." Oosterhout haalde zelfs het landelijke nieuws met het voornemen om geen nieuw stadhuis te bouwen, maar een half leegstaand winkelcentrum in het stadscentrum op te kopen en dat te verbouwen. "Ons gemeentehuis is dertig jaar oud. Het zou in 2023 naar energielabel C

Opgaveleider duurzaamheid Piet Ackermans van de gemeente Oosterhout: "Ik doe dingen die niet mogen. Maar wel moeten."

Docent-onderzoeker Mitchell Droog van Avans Hogeschool: "Nederlandse dochters van buitenlandse concerns leiden aan het calimero-complex. Ze dragen niet bij aan het realiseren van een circulaire economie in de regio."

Waarom lijden bedrijven aan het calimerocomplex?

De Nederlandse vestigingen van grote multinationals krijgen van hun buitenlandse moederbedrijf zo weinig armslag, dat ze niet of nauwelijks bijdragen aan het opstarten van de circulaire economie. Dat is de ervaring in de gemeente Oosterhout, waar het lokale bedrijfsleven voortvarend samenwerkt met de gemeente en Avans Hogeschool.

Wetenschappers hebben een naam voor dit verschijnsel: het is het 'calimerocomplex'. Het beschrijft dat het management van een dochteronderneming zich heel nietig voelt in een groot wereldconcern. Het is tegelijkertijd een paradox. Je zou eerder denken dat juist kleine familiebedrijven het bekende Italiaanse eendje uit de tekenfilm zouden naropen: 'Want zij zijn groot en ik is klein en dat is niet eerlijk'. Het tegendeel is echter het geval: in de circulaire economie zijn het juist de stevig in de regio verankerde familiebedrijven die loyaal meezoeken naar nieuwe toepassingen voor hun rest- en afvalstromen.

In Oosterhout, net boven Breda, wordt ook een ander gedragskenmerk herkend dat belemmerend werkt op het invoeren van een circulaire praktijk. Het is het 'omstandereffect'. Dit is vergelijkbaar met wat er gebeurt wanneer iemand op een drukke plek in het water valt. Er staan dan zoveel mensen te kijken, dat iedereen denkt: iemand anders zal dit slachtoffer wel uit de gracht vissen. Met als effect dat niemand ingrijpt. De les is dat er bij het realiseren van circulaire afvalstromen iemand moet zijn waar alle partijen op kunnen vertrouwen: deze redder springt in de plons. En dan helpen wij wel allemaal mee om het slachtoffer op het droge te trekken. In Oosterhout vervult Piet Ackermans als 'ondernemend ambtenaar' deze rol met verve.

► moeten. Dat gaat niet gebeuren. Door vanuit het winkelcentrum te gaan werken revitaliseren wij de binnenstad door er op 7000 vierkante meter alle ambtenaren te herbergen. Het huidige pand gaat tegen de vlakte en wordt een stadspark. Het slopen gaan we uiteraard circulair doen, door het inschakelen van een speciaal demontagebedrijf dat zoveel mogelijk materialen redt. Het kan plafondplaten met een kleine ingreep weer bruikbaar maken voor andere projecten. Dubbel glas kan naar scholen waar nog enkel glas in de kozijnen staat."

Ackermans zette bovendien twee programma's op die de circulaire economie binnen de gemeente moeten stimuleren. Het project Van Afval naar Grondstof (VANG) en het Nul Afval Collectief (NACO). En weer bleek er in het persoonlijk netwerk van Ackermans iemand op te duiken, die cruciaal voor de voortgang bleek te zijn. "Mitchell Droog (1971) van Avans. Ook weer bij de volleybal, waar hij spelverdeler van zijn team is. Maar hij kon met zijn studenten de afvalstromen van tien bedrijven in kaart brengen om zo de ambities in te kunnen vullen." Droog woont in Dongen, een dorp vlakbij Oosterhout. Bijzonder is dat het onderzochte netwerk van bedrijven voortloopt op een circulair bedrijventerrein, dat Oosterhout in de planning heeft opgenomen. Het sociale netwerk van directeurs die Ackermans aan elkaar voorstelt loopt vooruit op een

De wetenschappers van Het Groene Brein brachten nog tal van andere sociaal-psychologische belemmeringen in kaart. Gebrek aan **self-efficacy**, oftewel zelfwerkzaamheid, is er ook een. Dit doet zich vooral voor op bedrijventerreinen, waar werkgevers en werknemers zich niet verantwoordelijk voelen voor de gang van zaken. Ze kunnen ook het idee hebben te weinig invloed op het totaal te hebben, als radar in een veel groter geheel. Dit gevoel geen grip op het beleid te hebben maakt bedrijventerreinen tot een ondergeschoven kind. Hetzelfde gevoel leeft immers ook bij de gemeenten. Ruim drie op de vier overheden heeft 'geen specifieke visie of beleid op de transitie naar circulaire economie op hun werklocaties'. Tegelijkertijd vindt 85 procent van de gemeenten in Nederland de eigen bedrijvenparken nog niet 'circulaire economieproef'. Dat is een probleem, want ruim 10 procent van de bedrijven in Nederland is gevestigd op een bedrijventerrein, die gezamenlijk verantwoordelijk zijn voor 60 procent van het energieverbruik in Nederland.

Tenslotte kan het invoeren van een circulaire praktijk ook stranden op de neiging van mensen om anderen de schuld te geven voor het veroorzaken van het probleem of als partij die het oplossen van het probleem belemmert. Dit verschijnsel wordt ook wel **blame shifting** genoemd. Ook deze psycho-sociale reactie heeft tot gevolg dat verantwoordelijkheid voor een probleem wordt afgeschoven. In de literatuur wordt dit gedrag wel als *crazy making* omschreven; je kunt iemand niet op gedragingen aanspreken zonder vervolgens zelf de schuld te krijgen.

fysieke locatie. Het bewijst ook dat een circulair netwerk niet gebonden hoeft te zijn aan een terrein. Ook dat maakt Oosterhout uniek.

Docent-onderzoeker Droog van het Expertisecentrum Sustainable Business telde onder de deelnemende bedrijven een grote verscheidenheid aan branches. "Een beton- en kunststofbuisenfabriek. Een bedrijf dat vaten levert en die vaten na gebruik weer terugneemt en hergebruikt. De gemeentewerf zelf natuurlijk, waar tal van afvalstromen samenkomen. Het Waterschap Brabantse Delta, met grote kennis van het reinigen van verontreinigd water. En niet te vergeten Rodenburg, het bedrijf dat onder andere biologisch afbreekbare tuinderspotjes maakt van aardappelschillen."

Droog startte met collega Alexander Compeer van het Centre of Expertise Biobased Economy en zijn studenten met een quickscan en innovatief actie-onderzoek onder de deelnemende bedrijven, verspreid over vijf verschillende bedrijfsterranen. "Welke reststromen zijn er in Oosterhout? Over welke grondstoffen hebben we het? Olie, vetten, sludges? Of juist tropische fruitsappen, waarmee tijdens de bewerking iets is misgegaan? De bedrijven hebben voor veel eenvoudige stromen al oplossingen gevonden. Het gaat voor verwerking naar Moerdijk of zelfs naar Frankrijk. Maar er is niet nagedacht of buurbedrijven er

Zijn andere ambtenaren ook zo voortvarend?

lokale en circulaire productiestructuren'. Volgens 67 procent van de gemeenten toont de coronacrisis aan wat de kwetsbaarheid is van de mondiale productieketens en onze 'just in time-economie en de bijbehorende lage buffers en voorraden, Dat biedt een *incentive* voor een meer lokale structuur en hergebruik van grondstoffen'.

Ambities genoeg dus. En dat komt goed uit, want er ligt voor gemeenten een stevige *to do*-lijst klaar. Lector 'De Ondernemende Regio' bij Fontys Hogescholen Cees-Jan Pen weet wel wat er moet gebeuren. Als deelnemer aan het wetenschapsnetwerk Het Groene Brein benadrukt hij het niet te overschatten belang van goede samenwerking tussen partijen: de ondernemers op bedrijventerreinen, hun ondernemersorganisaties, parkmanagement en andere stakeholders. Hoe dan? Pen, in een artikel in het ROMagazine: "Zorg ervoor dat uw gemeentebeleid niet alleen over ondernemers gaat, maar ook mét ondernemers wordt opgesteld en uitgevoerd. Investeer in wat bedrijven lokaal beweegt. Het gaat er nu om de daad bij het woord te voegen: het omzetten van ronkende circulaire woorden en ambities naar tastbare resultaten die bijdragen aan klimaatambities." In de visie van Pen zijn bedrijventerreinen cruciaal. "Het begint bij het bestuurlijk prioriteit geven aan de ruimtelijke impact van de circulaire economie en de cruciale rol van bedrijventerreinen. Positioneer uw bedrijventerreinen binnen alle te maken ruimtelijke integrale afwegingen. Zorg voor voldoende fysieke en milieuruimte voor verschillende circulaire bedrijfsactiviteiten: van zwaardere recycling en logistieke hubs tot lichtere circulaire ambachten, service-economie en stadslogistiek."

Ook adviseert Pen over de persoonlijke invulling. "Zorg voor voldoende capaciteit bij uw bedrijfscontactfunctionarissen. Faciliteer een platform om kennis met elkaar te delen, eventueel regionaal of met de provincie." Maar laat de ambtenaren vooral niet met lege handen op stap gaan, stelt Pen. "Ondersteun ontwikkelingen met een circulaire gronduitgiftebeleid en eventueel met financiële arrangementen. Geef zelf ook het goede voorbeeld door circulaire beoordelingscriteria te hanteren in uw inkoopvoorwaarden." Op deze manier kunnen gemeenten voorkomen dat circulair beleid er uit ziet als een 'vlag op een modderschuit'.

Pen wordt blij van de rol van ambtenaar Piet Ackermans in Oosterhout. "Zulke mensen heb je nodig: 'Best Persons', rolmodellen. Bevlogen mensen met een stukje ondernemerschap. Dat kan een ambtenaar zijn. De gemeente is in Nederland nu eenmaal cruciaal bij het ontwikkelen van een bedrijvenpark. Maar het kan ook met een goed parkmanagement, die een vertrouwensbasis met de gemeente heeft opgebouwd. Het kan allemaal, maar ik kom helaas nog te weinig van zulke voorbeelden tegen. Het is allemaal nog een soort van opbouwwerk." Cees-Jan Pen is juryvoorzitter voor de award 'Beste Circulaire Werklocatie'.

De bewegingsruimte die ambtenaar-ondernemer Piet Ackermans in Oosterhout krijgt is heel bijzonder. Dit blijkt wel uit een onderzoek onder 118 gemeenten naar hun circulaire praktijken op bedrijventerreinen. Gemeenten hebben nog 'weinig gevoel' bij wat de circulaire economie concreet inhoudt, stelden de respondenten, voornamelijk beleidsmedewerkers economische zaken en projectleiders circulaire economie en duurzaamheid. 66 procent van hen vindt het eigen kennisniveau onvoldoende. Bijna 90 procent geeft aan geen goed beeld te hebben van wat bedrijven in de eigen gemeenten doen op dit thema. Gemiddeld geven gemeenten zichzelf dan ook het slechte rapportcijfer 5,8 voor hun eigen inzet op de circulaire economie. Bijna 80 procent van de gemeenten zegt dat de omslag naar een circulaire economie vraagt om een samenhangende visie en aanpak vanuit de gemeentelijke disciplines. In de praktijk blijkt die gezamenlijke aanpak en het boeken van tastbare resultaten lastig. Er is op het gebied van samenwerking nog veel te winnen, constateren de onderzoekers van de STEC groep dan ook. De verwachting is wel dat alles na de coronacrisis beter gaat worden. "Bijna 90 procent van de gemeenten verwacht dat de coronacrisis een impuls geeft aan het ontstaan van meer

Zijn alle circulaire bedrijventerreinen gelijk?

Het ene bedrijvenpark is het andere niet. Er zijn 'aaibare' parken zoals het Hof van Cartesius in Utrecht met werkplaatsen voor creatieve ondernemers. In Amsterdam is De Ceuveel zo'n 'speelplaats' voor creativiteit en innovatie, inclusief een supermarkt en een hotelschip. Rotterdam zet daar het hergebruik van het oude tropische zwemparadijs Tropicana tegenover, BlueCity, ook weer met restaurants die volop experimenteren met circulair voedsel: 'surfing the new economy.' Docent Cees-Jan Pen van Fontys Hogescholen typeert zulke circulaire parken als 'broedplaatsen, waar economische waarde meer is dan geld. Er heerst een breed waarden denken. Het zijn ook vaak plekken die in de binnenstad wat reuring geven."

Een meer zakelijke categorie zijn de nieuwe buitenstedelijke bedrijvenparken die hoge circulaire eisen stellen aan ondernemingen die zich willen vestigen. Het eerste Cradle to Cradle kantorenpark Park 20|20 in Hoofddorp is daar een voorbeeld van. Maar ook InnoFase in Duiven, rondom de

afvalenergiecentrale AVR, selecteert streng aan de poort. Pen: "Dat was eerst het afvalputje van Gelderland. Nu is het een van de meest aansprekende circulaire locaties in Nederland."

Opmerkelijk is ook de transitie van traditionele bedrijvenparken. Het 'industriële ecosysteem' op chemieparken zoals dat in Delfzijl vernieuwt zich ook, nu de elektriciteit van de windparken in de Noordzee omgezet gaat worden in de energiedrager waterstof. De waterstoffabriek op het Chemiepark zorgt straks weer voor een nieuwe uitwisseling met andere chemiebedrijven. Het zou volgens Pen heel dom zijn om deze 'klassiekers' af te schrijven. Juist hier kan de circulaire economie goed gedijen. Pen: "De haventerreinen van Rotterdam en Amsterdam. Moerdijk. De IPKW campus op Industriepark Kleefse Waard bij Arnhem. Juist op deze terreinen van de oude economie schuilt de toekomst voor de nieuwe economie."

Chemiepark Delfzijl

door bewerking iets anders mee kunnen. Dat is onze bijdrage. We zoeken ook uit of de grondstoffen zo lokaal herwerkt of opgewerkt kunnen worden. We inventariseren wat hiervoor nodig is op technisch gebied, financieel, juridisch, sociaal-psychologisch..."

Droog signaleerde interessante psycho-sociale effecten (zie ook kader, red.) bij de bedrijven. "Partijen zijn niet een, twee, drie geneigd om zelf naar oplossingen te zoeken. Ze staan er allemaal naar te kijken en hopen dat iemand wat doet. Het is het omstandereffect. Het ontbreekt nog aan cultuur: politiek en juridisch. De bal wordt rondgespeeld, ook vanwege economische overwegingen. Het is met bedrijfsafval anders dan met consumentenafval, waar geld voor wordt gereserveerd door

Afvalfonds. Dat maakt het financieel mogelijk gescheiden afval lokaal te verwerken. Misschien is zulk ingrijpen van de overheid in de afvalstromen van bedrijven nu nog wel te beperkt." In het commentaar van Ackermans op Droog zit alweer een plannetje verborgen: "Het past bijna nooit meteen." ■

Websites

+ www.duurzaamooierhout.nl

+ www.avans.nl

+ TEKST JAN BOM

+ FOTOGRAFIE P+

Het Groene Brein onderzoekt kansen circulaire bedrijventerreinen

Eigenaarschap basis voor succes

En de winnaar is...

Twee bedrijvenparken
bij Arnhem. Beiden
hadden een slechte naam.

Beiden koesteren nu
ambities om de circulaire
economie te realiseren.

Wie gaat dit waarmaken?

Industriepark Kleefse
Waard (IPKW) of InnoFase?

Wetenschapper

Kjell-Erik Bugge voorspelt:

dat zal het terrein zijn

dat één commerciële

eigenaar telt.

“Het ontwikkelen van nieuwe locaties kan tot gevolg hebben dat een al bestaand bedrijventerrein achteruitgaat”

Welk bedrijvenpark gaat winnen?

86
P+ 2 | 2021

Op basis van bijna dertig jaar onderzoek voorspelt Kjell-Erik Bugge (1956) dat het Industriepark Kleefse Waard meer gaat betekenen voor de circulaire economie dan het bedrijventerrein InnoFase. "IPKW heeft één eigenaar. Bij InnoFase is het eigendom gefragmenteerd, zoals bij de meeste bedrijventerreinen in Nederland."

De in Noorwegen geboren Bugge is een actief lid van de interdisciplinaire 'Community Sociaal Circulair' van het wetenschapsnetwerk Het Groene Brein. Hij speurt al zo lang naar de succesfactoren van bedrijventerreinen dat hij een levende encyclopedie op dit gebied genoemd mag worden. Zijn kennisbank levert onverwachte antwoorden op.

Waarom raken bedrijventerreinen in verval?

"Gefragmenteerd eigendom. Gemeenten die geld moeten verdienen. Met het ontwikkelen van nieuwe bedrijventerrein valt geld te verdienen. Het is wel wat lastiger dan een nieuwe woonwijk ontwikkelen. Je moet langer geduld hebben, voordat een terrein vol is. Dat maakt ook dat ideeën die er zijn op gebied van duurzaamheid en circulaire economie moeilijk te realiseren zijn. Tegelijkertijd kan het ontwikkelen van nieuwe locaties tot gevolg hebben dat een al bestaand bedrijventerrein achteruitgaat. Er ontstaan rotte plekken, wanneer groeiende bedrijven naar de nieuwere en meer attractieve locatie verhuizen. Het eindresultaat: verval. De essentie: de overheid heeft niet zoveel te zeggen over de plek die bedrijven zelf uitkiezen. We leven in een marktgedreven economie, met een tijdshorizon bij bedrijven van zo'n anderhalf jaar gemiddeld. Om een terrein attractief te maken moet er meer zijn dan een gunstige grondprijs en wat faciliteiten. Of eisen om je tien jaar lang aan een plek te binden, vanwege de circulaire economie. Dat is onrealistisch."

Welke partij helpt dat oude bedrijventerrein er weer bovenop?

"Een gezamenlijke trekker. Een partij die echt kan duwen, trekken en sleuren. Dat is iets anders dan een ambtenaar die probeert te verbinden, of een hardwerkende parkmanager. Industriepark Kleefse Waard is daarom interessant. Het hele terrein is in 2003 gekocht door een grote ontwikkelaar, ondersteund door een consortium van banken. Het was een verouderd gebied, maar die bundeling van krachten is goud waard. Een enkele commerciële organisatie heeft een grotere slagvaardigheid dan een gemeente of een ondernemersvereniging. Dat zie je ook bij de High Tech Campus in Eindhoven, dat eigendom is van Marcel Boekhoorn. Vergelijk het met een huizenbezitter. Die zal nooit een nieuwe serre bouwen voordat hij het lekkende dak heeft gerepareerd. In Industriepark Kleefse Waard biedt de eigenaar een breed scala aan faciliteiten, van een parkrestaurant in het groen tot vergaderruimte, een goede beveiliging, een bootcamp... Kortom: alles om de mensen die op dit terrein werken met elkaar te verbinden."

Dus de winnaar is...?

"Ik durf niet te voorspellen hoe InnoFase er over twintig jaar bij zal liggen. Maar ik denk dat Industriepark Kleefse Waard nog steeds goed zal zijn." ■

Websites

- + www.ipkw.nl
- + www.innofase.com/nl
- + www.sociaalcirculair.nl

+ TEKST JAN BOM

+ FOTOGRAFIE MISCHA KEIJSER

Het Groene Brein onderzoekt circulaire economie landbouw

Annette Harbering

Van grondspeculatie tot vijandige burens

Barrières voor bioboeren

Zo oogt natuurinclusief

Het is een nog jonge wereld, die van de natuurinclusieve boeren. Toch zijn er al tien sociale netwerken, die helpen bij het uitwisselen van kennis, het voeren van politieke lobby en het vinden van financiering. Maar ook voor het organiseren van onderlinge morele steun. Er is volop weerstand tegen de opkomst van de circulaire economie op het platteland. >

De akker van de Herenboeren in Boxtel

Boerenkool tussen wilde planten

‘Un vuulen boer’. Zo betitelen Zeeuwse boeren een collega die het opschietende onkruid op de akkers niet netjes uitwiedt. De ‘vuulte’ is een concurrent die strijdt om de beschikbare hoeveelheid voeding in de grond. Lees: de uitgestrooide kunstmest. Voor een natuurinclusieve boer maken wilde planten onderdeel uit van het teeltplan. Ze zouden de opgroeiende boerenkool en andere gewassen juist voeden en beschermen. Biodiversiteit, daar gaat het om. En CO₂-opslag in de bodem.

Overheid grootste grondspeculant

90

P+ 2 | 2021

De overheid maakt het snel overschakelen op duurzame landbouw onmogelijk. Als grootste grondbezitter van Nederland houdt het de prijs van landbouwgrond zo hoog, dat kringlooplandbouw financieel niet uit kan. Geert van der Veer van het netwerk Herenboeren wil van een nieuwe regering maximering van bedragen die boeren jaarlijks aan pacht moeten betalen. Hij is medeoprichter van het initiatief Aardpeer dat obligaties in de markt zet om met het opgehaalde geld landbouwgrond te kopen. Zo krijgen meer natuurinclusief werkende boeren een kans een bestaan op te bouwen.

Directeur Annette Harberink bij een groepje studenten op de Warmonderhof: "Onze afgestudeerde boeren weten echt wel hoe je een relatie tussen de stad en het platteland opbouwt."

Het is een harde analyse, die hier op de Warmonderhof in Dronten klinkt. Maar directeur Annette Harberink (1978) heeft recht van spreken. Haar beweging van biologisch-dynamische landbouw was de eerste die al in 1976 met BD Grondbeheer grond opkocht om tegen gunstige voorwaarden aan boeren te verpachten. Tot nu toe lukte het BD Grondbeheer 533 hectare landbouwgrond in beheer te krijgen, verspreid over 21 boeren.

Die oppervlakte zal waarschijnlijk snel gaan stijgen. Begin dit jaar zag het nieuwe 'initiatief' Aardpeer het licht, met het populaire Herenboeren als een van de oprichters. Stedelingen of dorpelingen die duurzame landbouw een warm hart toedragen kunnen nu voor 500 euro een 5-jarige obligatie kopen met een rente van 0,7 procent, of een 10-jarige contract aangaan voor 1,2 procent. Met de opbrengst financiert Aardpeer aangekochte (en nog aan te kopen) percelen landbouwgrond.

Door de al jaren voortwoekerende grondspeculatie komt deze bundeling van krachten geen moment te laat, vindt Harberink. "Hier in Flevoland kost landbouwgrond inmiddels 120 duizend euro per hectare. Dat is voor reguliere boeren al heel veel geld, maar zeker voor boeren die biologisch willen werken. Zij moeten de grond na aankoop eerst twee jaar met rust laten, voordat ze landbouwproducten met een biokeurmerk kunnen gaan leveren. En dan nog doen ze het wat kalmer aan, om de bodem na een oogst de kans te geven te herstellen. Maar rustgewassen leveren geen geld op. Het kan dus niet uit, voor een nieuwe biologische boer."

Ze wijt de hoge grondprijzen niet alleen aan speculanten, die erop gokken dat landbouwpercelen aan de rand van dorpen en steden opgekocht gaan worden voor woningbouw. Harberink: "Grond is ook gewoon een goede belegging voor banken, die voor de spreiding van hun portefeuille naar vaste waarden

"Koop grond, het wordt niet meer bijgemaakt"

MARK TWAIN

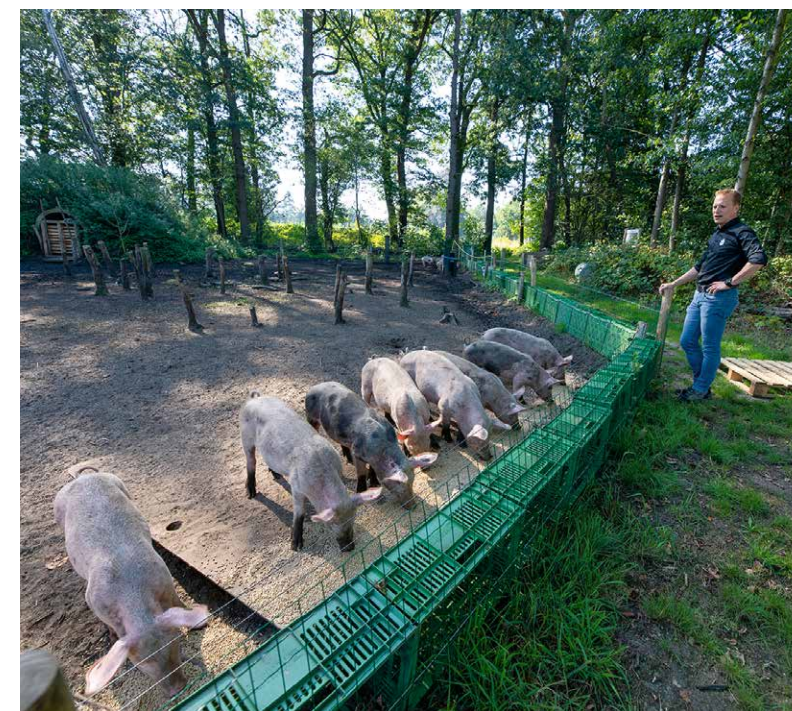
zoeken. Dat geldt ook voor pensioenfondsen en voor grote verzekeringsmaatschappijen, zoals ASR. Zij hebben alleen maar baat bij een stijgende grondprijs. En dat geldt zelfs voor de Nederlandse overheid, de grootste grootgrondbezitter van allemaal. De prijs van landbouwgrond heeft hierdoor niets meer met de opbrengst te maken. Boeren worden gedwongen om voor de export te produceren, wat heel veel vergt van hun grond. Anders kan het ook voor reguliere boeren niet meer uit." Het drama dat zich nu voltrekt wordt gesymboliseerd door de redeloze 'trekkerboeren', die geen toekomst meer voor zich zien. Ook Harberink ziet het voor deze categorie ondernemers zwart in. "De meeste boeren hebben nu een leeftijd van 50 tot 60 jaar. Twee-derde heeft geen opvolger." Zonen en dochters die nog wel een bedrijf durven over te nemen, lieten zich massaal zien, in hun woedende optochten naar het Haagse Malieveld.

Er komt dus landbouwgrond genoeg vrij, zou je zeggen. Aardpeer springt daarop in. "Er is momentum", constateert Geert van der Veer (1976) dan ook, de succesvolle 'roerganger' van de Herenboeren. Zijn initiatief om als groep burgers gezamenlijk grond te pachten vindt na de eerste proeve in Boxtel overal in het land navolging. Van der Veer: "Iedereen heeft het gevoel dat er iets moet gebeuren. We gaan het gewoon doen. Eerder dan te wachten op de overheid, hebben we Aardpeer opgericht, om iedereen de mogelijkheid te bieden obligaties te kopen. Dat stelt ons in staat aangekochte grond aan duurzaam werkende boeren beschikbaar te stellen."

Van der Veer lijkt opnieuw succes te gaan boeken. "We hebben op dit moment al 2,8 miljoen euro opgehaald. Daar zijn we zeer tevreden mee. We zijn alweer aan het doorontwikkelen. Dat heeft alles te maken met onze ambitie om alle Nederlanders bij hun voedselproductie te betrekken. Daarom komen er ook 'Verenigingen van Aardperen', mensen die in hun eigen omgeving voedselinitiatieven en boeren aan grond willen helpen. Er verdwijnen op dit moment zeven boeren per dag, 50 per week. Er zijn de afgelopen decennia 35 duizend boeren in Nederland gestopt. En dat gaat zo door, als wij niets doen."

Aardpeer heeft een hoge ambitie. Van der Veer: "Wij willen dat op een derde van de landbouwgrond op een natuurinclusieve en sociale manier gewerkt wordt. Het gaat dus over een ander type bedrijfsvoering. Boeren die zich niet richten op maximaal rendement, maar ook andere waarden zoals een gezonde bodem belangrijk vinden."

De Herenboer hoopt dat een nieuwe regering een meer consequent boerenbeleid gaat voeren dan het laatste kabinet Rutte. Dat lanceerde de 'kringlooplandbouw', maar deed vervolgens niets om de hoge grondprijs als het grootste economische obstakel uit de weg te ruimen. Van der Veer weet hoe Rutte IV zich zou kunnen beteren. "De pachtwet moet worden veranderd. Het staat hier in Nederland iedereen vrij om enorme prijzen te

Geert van der Veer van Herenboeren: "Een van de sleutels voor het realiseren van kringlooplandbouw is het afscheid nemen van de liberale pachtwet."

vragen. In alle landen om ons heen is dat niet zo. Daar zit er een maximum op. Een van de sleutels voor het realiseren van kringlooplandbouw is het afscheid nemen van deze liberale pachtwet. Wij willen dat er een cap op de pacht komt, een max. Met een afwaardering van de grond gaat het verdienvermogen van de boer omhoog. Een nieuwe regering moet zich realiseren: grond is de bodem onder het bestaan van volgende generaties."

Blijft er nog één pijnlijke vraag over. Zijn er wel voldoende nieuwe boeren te vinden, die in harmonie met de natuur en de sociale omgeving kunnen produceren? Ook daar is het antwoord op de Warmonderhof te vinden. Het is niet alleen een boerderij, maar ook een onderwijsinstelling. Hier in Flevoland levert de oudste en de enige opleiding in West-Europa elk jaar weer biologisch-dynamische boeren en boerinnen af. Aan de muur in de hal zijn de namen van alle afgestudeerden in hout gebeiteld. Ze zijn over heel Europa uitgezweren, zelfs naar andere werelddelen. Harberink: "De studenten komen hier vier jaar lang om samen te leven in een gemeenschap. Ze weten hoe dat draait. Dat komt nu goed van pas, want zij weten hoe je samen activiteiten moet organiseren. Ze richten samen een voetbalclub op, ze verzinnen samen een verplaatsbare kippenren en bouwen die ook. Naast vakkennis zijn zij ook getraind in sociale vaardigheden. Zij weten echt wel hoe je een relatie tussen de stad en het platteland opbouwt." Bij Aardpeer hebben zich ondertussen ruim zeventig boeren gemeld die betaalbare grond willen pachten: van melkveebedrijven tot zorgboerderijen, van tuinderijen tot akkerbouwers. ➤

Website
+ www.aardpeer.nl

91

P+ 2 | 2021

Hoeveel natuurinclusieve netwerken zijn er?

De natuurinclusieve landbouw telt al tien grotere sociale netwerken, waarvan de deelnemers zich richten op specifieke aspecten. Partners zijn soms terug te vinden in meerdere netwerken tegelijk. De Herenboeren en Warmonderhof zijn daar voorbeelden van. Zij bundelen zich niet alleen in Stichting Aardpeer, maar gaan ook daarbuiten coalities aan. Naast deze netwerkorganisaties zijn er al honderden kleine initiatieven actief die zich richten op issues als biologische teelt, bodemverbetering, voedselveiligheid en de relatie tussen stad en platteland. Nina van Tilburg, *team driver* van de 'Community Sociaal Circulair' van het wetenschapsnetwerk Het Groene Brein, interviewde de tien belangrijkste netwerken over de barrières die zij in de wetenschappelijke literatuur aantrof.

Van Tilburg beluisterde dat de netwerken voor deelnemende boeren vooral een verbindende sociale functie hebben. "De deelnemers zijn mensen die hebben besloten om op een andere manier te gaan boeren. Zij komen daardoor in hun omgeving vaak alleen te staan. Ze worden bijvoorbeeld niet meer uitgenodigd op feestjes. De keuze voor natuurinclusieve landbouw zorgt ervoor dat er anders naar je gekeken wordt. In een netwerk sta je er niet meer zo alleen voor. Bovendien vinden boeren het fijn om van elkaar te leren. Naar elkaars land te gaan en te kijken: hoe doe jij dat? Dat lost heel veel op."

De reguliere landbouw heeft op Europees niveau een lobby-machine opgetuigt die zo krachtig is dat deze de begroting van de EU bepaalt. Zo ver zijn de netwerken voor natuurinclusieve landbouw nog lang niet. Van Tilburg zag ook nog geen bioboeren die met een trekker de deuren van een Provinciehuis ramden, of op het Binnenhof de ruiten ingooiden. Integendeel; met ambtenaren wordt juist heel voorzichtig omgesprongen.

Van Tilburg: "De meeste netwerken zijn ook nog maar net begonnen. Hun lobby bestaat vooral uit het organiseren van bijeenkomsten, waar dan ook ambtenaren voor worden uitgenodigd. Ze gaan ook naar klankbordgroepen van de politiek toe. De netwerken zijn vooral informerend, gericht op het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit en de Tweede Kamer. Ik kwam ook best veel frustratie tegen. Zo'n ministerie verandert niet zo snel. Er zit minder beweging in de politiek dan de netwerken zouden willen."

De financiële armlag voor de netwerken is ook nog beperkt. Van Tilburg constateerde dat er geen potjes of subsidies zijn om de activiteiten van de netwerken van natuurinclusieve boeren te ondersteunen.

Op zaterdag halen de deelnemende Herenboeren uit Boxtel hun tas met superverse groenten, eieren en vlees op.

Naast Aardpeer, Herenboeren en het antroposofische netwerk waar Warmonderhof deel van uitmaakt, zijn ook de volgende zeven natuurinclusieve netwerken interessant.

BoerenNatuur

BoerenNatuur wil een spreekbuis zijn voor de ongeveer 10 duizend boeren die aan enige vorm van natuur- en landschapsbeheer doen. Weidevogelbeheer is een van de issues, maar ook de financiering van de 88.795 hectare, waar in 2020 nog een som van 77 miljoen euro voor werd uitgekeerd (ANLb). Dit bedrag wordt verdeeld over 110.000 deelnemende boeren, gebundeld in zo'n 35 collectieven en coöperaties.

Caring Farmers

Caring Farmers richt zich volgens de website op de politiek en politieke issues als klimaat. Er werd zelfs een breed stemadvies gegeven: 'Stem voor Partij voor de Dieren, GroenLinks, D66 of Christen Unie'. Bij Caring Farmers hebben zich 225 boeren aangesloten.

CSA Netwerk

CSA Netwerk (Community Supported Agriculture) wil boeren en burgers samenbrengen in het streven naar 'gemeenschaps-

landbouw'. Het is een Europese organisatie met zelfstandige Nederlandse groepen. De website toont een kaart met vele tientallen initiatieven, die vrij aardig over het hele land verspreid zijn. Het kan een pluktuin zijn, een stuk grond waarop Herenboeren actief zijn, maar ook een 'Groentclub' of een organisatie van stadsboeren.

Transitiecoalitie Voedsel

De Transitiecoalitie Voedsel kent een trekker in de persoon van Willem Lageweg, de oud-directeur van MVO Nederland. Belangrijk aandachtspunt van dit netwerk is voedselveiligheid en gezonde voeding. Daar is een omslag naar een duurzaam voedselsysteem voor nodig. De coalitie spreekt en schrijft de minister van Landbouw aan op het Landbouwbeleid. Een ander belangrijk dossier in de lobby naar Den Haag is de eiwittransitie; minder vlees eten, meer bonen en andere plantaardige eiwitten.

Voor de oogst van morgen

Dit netwerk richt zich onder andere op de ontwikkeling van leiderschap en doet 'transitie-experimenten'. Het was binnen dit netwerk dat vertegenwoordigers van Triodos Regenerative Money Centre en Stichting Wij.land het idee ontwikkelden om voor de hoge pachtproblematiek een nieuw initiatief op te richten, dat Aardpeer

kwam te heten. In totaal deden er zo'n tachtig mensen aan dit programma mee, waaronder vertegenwoordigers van FrieslandCampina en de landbouworganisatie LNV. Dragende organisatoren zijn Commonland en het overheidsgerelateerde Overlegorgaan Fysieke Leefomgeving (OFL). Dit onafhankelijke overlegplatform heeft tot doel de samenwerking te bevorderen tussen de rijksoverheid, burgers en bedrijven.

Commonland / Wij.land

Commonland is een internationaal netwerk, dat in Nederland Wij.land heet. Het netwerk zet zich in voor landschapsherstel. Het framework 4Returns belooft in 20 jaar tijd, dus binnen één generatie, van gedegradeerde gronden weer gezonde ecosystemen te kunnen maken, vol biodiversiteit, een goede waterkwaliteit en een bodem die CO₂ opneemt. Boeren worden in dit proces gezien als 'sociale waarde'.

Living Lab Fryslân

Het Living Lab Fryslân bestaat sinds 2016 en telt tientallen projecten waarvan evenzovele organisaties 'trekker' zijn. Het kan gaan over bodemkunde, het beschikbaar stellen van kruidenrijk graszaad aan 300 melkveehouders tot het 'telen van stikstof' door vlinderbloemigen in te zaaien.

“De grond is de baas over ons”

Wat zijn de barrières voor bioboeren?

94
P+ 2 | 2021

Economische obstakels, zoals te dure landbouwgrond. Overheidsbeleid dat vooral gericht is op onderzoekssubsidies aan de reguliere landbouw. Sociale problemen. Technologische uitdagingen. Lector Sustainable Strategy and Innovation Godelieve Spaas (1961) van Avans Hogeschool dook eerst samen met de collega's van 'Community Sociaal' in de wetenschappelijke literatuur. Wat is er al bekend over de barrières voor natuurinclusieve landbouw? Hoe kunnen netwerken helpen om de hobbels op de weg daarnaartoe uit de weg te ruimen? Maar toen de onderzoekers hun bevindingen in de praktijk wilden toetsen, kregen ze van boeren een onverwachte response. Spaas hoorde terug: “We hebben genoeg van al die onderzoeken over ons. Wij zoeken zelf in de praktijk uit wat wel of niet werkt. We willen liever dat jullie meedoen in het netwerk, dan dat jullie het netwerk bestuderen. Waarom helpen jullie ons niet door onze verschillende praktijkervaringen te verzamelen en deze samen met ons te toetsen? Dat kregen wij te horen. En ik vind dat die boeren gelijk hebben. Ons onderzoek mag activistischer worden. We kunnen van onderzoekers juist mede-makers worden. Zo kunnen we samen de ontwikkeling naar een natuurinclusieve landbouw versnellen.”

Dure landbouwgrond bleek ook niet het enige economische obstakel te zijn. Spaas: “In de prijs van een appel wordt alleen de marktwaarde weergegeven. Daarin wordt de bijdrage van de appelboom aan de biodiversiteit, het herstel van de bodem en de CO₂-reductie niet meegenomen. Dat helpt niet mee in de transitie naar een natuurinclusieve landbouw en moet veranderen.”

Zoals de hele circulaire wereld zucht onder de beperkingen van de huidige wet- en regelgeving, zo doet ook de natuurinclusieve landbouw dat. Spaas is bestuurslid bij Herenboeren en kan opmerkelijke verhalen vertellen. “Varkens zijn dieren die het hele jaar buiten kunnen lopen. Van nature schuilen ze in grottenholten. Op onze boerderijen maken we dus ook allerlei verschillende vormen van schuilplekken. De varkens kiezen zelf of ze binnen of buiten willen zijn. Maar nu komt het. De wetgeving in de landbouw gaat alleen over staldieren omdat vrijwel alle dieren in stallen leven. Soms komen boeren die in de buurt van Herenboerderijen ook varkens houden bezorgd naar ons toe met: jullie varkens lopen buiten. Als die een ziekte krijgen, slaat die over naar onze stallen. Dan raken onze varkens ook besmet. Omdat de wet niets zegt over vrijlopende varkens denken ze dat varkens niet buiten mogen lopen.”

Als het over technologische barrières gaat, ziet Spaas ook kansen. “Het is in de landbouw onder andere fout gegaan omdat

Lector Godelieve Spaas: “Drones en kleine robots kunnen natuurinclusieve landbouw een stuk makkelijker maken.”

alles groter en zwaarder moest. De technologie biedt kansen om juist op kleine schaal natuurinclusief te boeren. Het is super arbeidsintensief om zeg maar op stoeptegelniveau heel biodivers te planten, te wieden en te oogsten. Liefst ook nog zo dat je alleen oogst wat je eet en de rest laat staan zodat het leven in de bodem niet volledig verstoord wordt. Drones en kleine robots kunnen dat een stuk makkelijker maken. Zo ontstaat een vorm van landbouw waarbij planten elkaar versterken, door het uitwisselen van suikers en nutriënten. Planten kunnen elkaar beschermen tegen te veel of te weinig zon en water of schadelijke stoffen. De reguliere landbouw gaat uit van de gedachte: ‘de mens bepaalt wat ergens groeit’. Technologie kan helpen om dit om te keren naar ‘de natuur leidt ons in wat we verbouwen’. De grond is de baas over ons. De grond bepaalt wat wel of niet kan groeien. Hoe gezonder die grond wordt, hoe meer er kan.” ■

Websites

- + www.avans.nl
- + www.sociaalcirculair.nl

+ TEKST JAN BOM

+ FOTOGRAFIE P+ EN BEELDELD FOTOGRAFIE

In gesprek met
tuinkunstenaar Piet Oudolf

Citroenvlinder op knooppkruid

PwC zet in op biodiversiteit

Een eigen paradijs

Tuinkunstenaar Piet Oudolf: "Ik probeer mijn hele leven al emoties te versterken, waardoor een tuin een eigen wereld wordt."

Director Corporate Sustainability Wineke Haagsma van PwC: "Ik keek naar die planten en dacht: wat een genialiteit zit er in die natuur."

De tuinen van Piet Oudolf bezitten een museale pracht. Museum Voorlinden in Wassenaar vroeg Oudolf dan ook om van de eigen entree een natuurlijk kunstwerk te maken.

Bijen. Vlinders. Vogels. Wormen. Een tuin van Piet Oudolf is alle seizoenen lang een paradijs vol biodiversiteit. Wineke Haagsma van PwC wil er alles van weten. De directeur Duurzaamheid werkt hard aan het meetbaar maken van die soortenrijkdom. Biodiversiteit moet een pijler in de eigen dienstverlening naar klanten worden, vindt PwC. Hoort daar ook een tuin bij zoals de wereldberoemde Oudolf die aanlegt?

Dagpauwoog

Hoe keerde de natuur hier terug?

Het was tot 2014 een doodse plek in het Máximapark bij Utrecht. Op deze 5000 vierkante meter had een tuinderij gestaan, maar de eens zo vruchtbare rivierklei van de Leidsche Rijn was kapot gemaakt en ingeklonken.

Nu bloeien er zoveel bloemen dat drie bijenvolken er een dagtaak aan hebben. Het aantal soorten vliegen en wespen is overweldigend. En er zijn ook vlinders, gelukkig, want de tuin heet Vlinderhof. Het zijn er wel minder dan de vrijwilligers die de tuin onderhouden zouden willen. Ze wijten het aan de klimaatverandering. Er zijn nu eenmaal minder vlinders in Nederland dan vroeger. Maar de wormen in de aarde zijn wel teruggekeerd. En met de wormen ook de mollen. Biodiversiteit komt met gewenste en ongewenste gasten. De fazanten in het park aten maar liefst 6000 tulpenbollen op.

Initiatiefnemer Marc Kikkert start het onderhoud al eind februari. De miniatuur irissen komen dan al in bloei, net als een wilde soort bleekgele narcissen. Alle onkruid is gewied en planten zijn teruggesnoeid. Of, als ze aan de wandel zijn gegaan, weer op de oorspronkelijke plek teruggeplaatst. Vrijwilligers krijgen een kaart van 'hun' vak mee, dat het oorspronkelijke plantplan van Piet Oudolf toont.

Er gaat zo'n 3000 tot 4000 uur aan onderhoud per jaar in deze openbare tuin zitten. Per vierkante meter is dat een uur onderhoud, zo houden de 50 vrijwilligers als vuistregel aan.

De Vlinderhof trekt dus niet alleen vlinders aan, maar ook mensen, die een eigen *community* van enthousiaste werkers hebben gevormd.

www.vlinderhof.com

Voor vlinders en voor mensen

Piet Oudolf levert biodiversiteit

Piet Oudolf in zijn High Line-tuin, boven de straten van New York. "Het is niet zo dat je wat plant en dat is het dan. Nee, dan begint het pas."

Zou het mogelijk zijn dat bedrijven een tuin van Piet Oudolf aanleggen en daarmee een bewijsbare bijdrage leveren aan de biodiversiteit? Of kunnen bedrijven nog veel meer doen om bij te dragen aan wat misschien wel het fundament is waar ons hele systeem op rust? Dat is de vraag die Wineke Haagsma van PwC voorlegt aan de beroemde tuinkunstenaar.

Het gesprek is al een uur gaande, wanneer Piet Oudolf (1944) zijn beeldscherm met Wineke Haagsma (1983) deelt. Hij wil even wat foto's van zijn eigen tuin laten zien, die hij in Hummelo aanlegde, verscholen in de Gelderse Achterhoek. De eerste foto is meteen raak. De paarse bollen van de kogeldistels (Echinops) lijken wel een extra verdieping te hebben, zoveel bijen zitten erbovenop.

Oudolf: "Dit is op een zonnige dag in augustus. En we hebben geen bijenkorven staan. Het zijn allemaal wilde bijen..."

Haagsma: "Wauw!"

Oudolf: "Dit is op een gewone, mooie dag. Dit is normaal."

Haagsma, nogmaals: "Wauw! Prachtig beeld."

Oudolf wisselt naar een foto die ook al lijkt te zoemen: "Dit is op een septemberdag. Ook dan valt er altijd wat te foerageren voor insecten."

Haagsma: "Wat een grote hoeveelheid aan biodiversiteit."

Oudolf, bij een derde foto, waar meesjes in de pluimen van de hoge grassen hangen, die zo karakteristiek zijn voor zijn stijl van tuinontwerp. "Dit is in de winter. Het niet terugknippen van de planten heeft ook z'n voordelen. Je moet niet alleen maar denken aan insecten en dieren. Je krijgt alles. Ook vogels. Heel veel vogels. Ze komen af op het zaad, zie je?"

Piet Oudolf laat zich niet zo makkelijk in een hokje plaatsen. Hij is eigenzinnig, vaak bekroond en wereldberoemd buiten Nederland. Hij realiseerde belangrijke tuinen in de VS, in Canada, in Groot-Brittannië, in Duitsland en in Scandinavische landen. Daar legde hij twee jaar geleden nog een tuin voor het beste restaurant ter wereld aan, Noma in Kopenhagen. Zijn Engelstalige Wikipedia-pagina is al met al een stuk uitgebreider dan de Nederlandse versie.

Het zijn karakteristieken die Ivo Niche normaliter naar verre landen doet afreizen. Je zou de tv-presentator zo zien staan, hoog boven New York met een tekst als: *Piet Oudolf. Deze oude spoorlijn in Manhattan toverde hij om in een stuk prairie. Amerikanen verga- pen zich aan hun eigen natuur, zo middenin de stad. Vroeger zagen ze hun wilde grassen niet staan. Maar door deze Nederlander zijn ze er trots op...* Toch was Oudolf nooit te gast in de TV Show. Te lastig voor

Niche? Dat zou heel goed kunnen. Want wat is Oudolf eigenlijk? Natuurbeschermer? Tuinarchitect? Kunstenaar? Oudolf zelf geeft er niet direct antwoord op: "Ik ben geen natuurbeschermer. Daar zijn andere mensen voor. Als ik vroeger met tuinmensen praatte, zeiden ze: je bent een goede kweker. Als ik met ecologen praat, vinden ze dat ik het goed doe. Botanici vinden dat ik veel verstand heb van planten. De musea, die vinden mij een kunstenaar. Dus ik zweef gewoon tussen een aantal werelden in. Maar als ik echt zelf zou moeten kiezen, nou ja, dan ben ik meer kunstenaar dan tuinarchitect."

Oudolf heeft wat kunstenaars vaker hebben. Ze breken hun eigen werk af, om opnieuw te kunnen starten. Als het over de rijke biodiversiteit in zijn tuinen gaat, haalt Oudolf zichzelf omlaag door te zeggen dat al dat leven in zijn tuinen eigenlijk niet meer dan onverwachte bijvangst is: "Die vlinders komen er gewoon op af op. Omdat ze de natuurlijke planten die er groeien interessant vinden."

Haagsma maakt het persoonlijk: "Wanneer raak jij geëmotioneerd van een plant?"

Oudolf: "Elke plant heeft een karakter, zoals een mens dat ook heeft. Het komt op je af en je vindt het mooi. Of niet mooi. Maar dan kom je er ook achter dat die plant toch mooi kan zijn in combinatie met andere planten. Dus een plant hoeft niet mooi te zijn op zichzelf, als het maar karakter heeft. Ik zag plotseling dat die plant een relatie nodig had om misschien nog mooier te worden. Of een functie had. Dat een tuin ook een soort leefgemeenschap..."

Haagsma: "...een systeem is?"

Oudolf: "Ja, als het maar in mijn beeld van schoonheid past. Later is het meer ecologisch geworden. Dus die grassen en die planten gaven een soort wildheid, die eigenlijk helemaal niet wild was. Maar voor het oog wel. Het was voor mij een manier om mezelf uit te drukken. Wat ik voelde met planten. Dus in het begin was het helemaal niet zo van: ik wil ecologisch bezig zijn, of de biodiversiteit benadrukken. Maar de planten die we gebruikten waren niet zo overgecultiveerd waardoor ze een natuurlijke aantrekkingskracht op vlinders en bijen hadden. Toch word ik mijn hele leven al gevraagd: zoek je de planten daar speciaal voor uit?"

Haagsma: "Ja...?"

Oudolf: "Nee! Dat kwam gewoon vanuit mijn interesse voor die planten die al dat natuurlijke nog in zich hadden."

Haagsma: "En daar kwamen de vlinders op af?"

Oudolf: "Op momenten. Dan zit plotseling je hele tuin vol. En daarna weer niet. Bijen en wilde bijen en zweefvliegen en andere insecten kun je wel aantrekken. Dat komt ook omdat ik niet-inheemse planten gebruik. Wij zijn natuurlijk in Europa gebonden aan een bepaalde hoofdbloei hè, vooral in de voorzomer en zomer. Maar in het najaar hebben wij weinig planten die in onze Europese weides bloeien. Daarom plant ik ook niet-inheemse soorten, waaronder veel Noord-Amerikaanse, die vaak later in bloei komen, in juli, augustus en september."

Het was op een vakantie in Centraal-Amerika dat Haagsma geraakt werd door een overweldigende natuurpracht. "Ik kom uit een gezin waar mijn vader vroeger met een knippertje in de tuin afval aan het weghalen was. Ik schaamde me daar dood voor. Ik was al duurzaamheidsadviseur toen ik op een gegeven moment in Costa Rica door de jungle liep. Ik keek naar die planten

Wineke Haagsma voor haar SDG Dome bij PwC, waarin grote werelddoelen worden verbeeld: "SDG 15 gaat over het leven op land, de bescherming, herstel en duurzaam gebruik van ecosystemen."

Hoe wil PwC biodiversiteit gaan meten?

De terugloop van biodiversiteit is een van de grootste wereldproblemen, vindt accountants- en adviesbureau PwC Nederland. Biodiversiteit is nauw verbonden met klimaatverandering en groeiende ongelijkheid, de twee andere cruciale SDG's. Director Corporate Sustainability Wineke Haagsma van PwC stelt dan ook: "De aandacht voor alle drie is wat ons betreft even urgent. Maar voor biodiversiteit is er wat ons betreft nog te weinig aandacht."

Een deel van het probleem is volgens PwC dat er wereldwijd onvoldoende doelstellingen zijn geformuleerd om biodiversiteit te behouden of terug te winnen op een manier waar bedrijven iets mee kunnen. Er wordt ook nog onvoldoende gemeten. En als er gemeten wordt, is dat vaak heel complex.

Voor biodiversiteit is geen dominante parameter zoals de uitstoot van CO₂ beschikbaar. Die zoektocht maakt PwC dan ook met deskundige ecologen, zoals Louise Vet. Zij is oud-directeur van het NIOO-KNAW en trekt nu het Deltaplan Biodiversiteitsherstel, waar PwC zich formeel bij heeft aangesloten. Volgens Vet zijn onder druk van de financiële wereld wereldwijd kantoororganisaties op zoek naar een bewijsbare bijdrage aan het herstel van de biodiversiteit. "Als jij als bedrijf ecosystemen vernietigt, heb je *stranded assets*. Dat is niet alleen een reputatierisico, maar ook een financieel risico."

Vet kan Haagsma tal van bestaande meetinstrumenten aanreiken om de biodiversiteit te meten. Die moeten echter wel worden aangepast. PwC moet parameters omzetten in KPI's, oftewel Key Performance Indicators. Haagsma: Anders is het lastig om de link te maken met je bedrijfsstrategie. Of de vraag om je producten en services als bedrijf effecten hebben op biodiversiteit."

Haagsma: "Biodiversiteit gaat ook over het totale systeem, de veerkracht van een systeem. Hoe meer soorten, hoe meer verschillen, hoe beter bestand tegen natuurrampen en temperatuurverschillen. Een systeem wat zichzelf reguleert en herstelt. Hoe bijzonder dat dit al bestaat, stel je voor dat dit er niet zou zijn."

Er is dus volop werk aan de winkel voor PwC. Voorzichtig de eerste stapjes zetten, zegt Haagsma zelf. "We zijn nog lang niet waar we uiteindelijk zouden willen zijn. Maar we hebben al bijenkasten geplaatst op kantoor. We kijken naar de soorten planten in ons kantoor en het effect daarvan op de luchtkwaliteit. We hebben ook al buxusstruiken vervangen door inheemse planten. Het is mijn grote droom om een tuin zoals die van Piet Oudolf te realiseren met een grote biodiversiteit aan planten, insecten, vogels en alle andere soorten die zich daar thuis voelen."

Het is geen eenvoudige opgave, maar het lukte PwC ook om een app te bouwen die de CO₂-uitstoot van alle vervoersstromen van de eigen organisatie exact weergeeft. PwC weet daardoor precies wat de verlaagde CO₂-uitstoot van alle individuele medewerkers in de eigen organisatie is, als gevolg van de lockdown in 2020. De zelf ontwikkelde rekentool toont bovendien hoe er door een intelligente keuze van vervoermiddelen of thuiswerken niet wordt teruggevallen in de oude situatie, met onnodig woonwerkverkeer met de auto of het vliegtuig. "Een blijvende verlaagde CO₂-uitstoot moet zo mogelijk zijn", stelt Renate de Lange dan ook, lid van de Raad van Bestuur van PwC Nederland. De 'Environmental Footprint Insights Tool' werd tijdens een pilot ook getest met klanten, die enthousiast reageerden.

"Alle goede dingen zijn exemplarisch"

> en dacht: wat een genialiteit zit er in die natuur. Alles heeft hier waarde. En al die transities die planten en bomen doormaken. Hoe prachtig is het ontwerp..."

Dat moment van Eureka kende Oudolf niet. Bij hem waren het verschillende mensen en gebeurtenissen die zijn weg bepaalden, heel geleidelijk. Eigenlijk was hij voorbestemd om het café van zijn ouders in Bloemendaal over te nemen. Hij werkte er al vanaf zijn twaalfde. Op zijn 25ste gaf hij er de brui aan en begon zijn persoonlijke ontdekkingsreis, die begon in de Hoogovens, via de visafslag naar een tuincentrum waar hij meehielp kerstbomen te verkopen. In het boek 'Droomplanten' uit 1990 (geactualiseerd in 2019), dat de kern van zijn oeuvre vormt, wordt beschreven dat deze centra in deze tijd vooral nog eenjarige bloemen en heesters verkochten. Klanten haalden er in het voorjaar bloeiende plantjes, die alweer snel uitgebloeid waren. Toch ontbrandde daar de vlam bij Oudolf. "Ik heb de hele tuin bij mijn moeder overhoopgegooid en volgeplant met heesters en planten tot dat er niets meer bij kon."

Hij begon zelf planten te verzamelen, ging bij kwekers langs en bezocht met zijn vrouw Anja beroemde Engelse tuinen. Uiteindelijk kochten zij een vervallen boerderij met stuk land in de Achterhoek waar ze een eigen kwekerij met bijzondere soorten begonnen: niet eenjarige, maar vaste planten (*perennials*). De catalogi die zij van hun collectie uitbrachten trok ook de belangstelling van mensen die van wilde plantensoorten en van wilde tuinen hielden. Hij reisde heel Europa door om kwekerijen te bezoeken. "Toen de muur was gevallen in Berlijn zaten we een week later al op een kwekerij in Oost-Duitsland, die wereldberoemd was."

Haagsma: "Biodiversiteit is inmiddels een werelddoel, een van de Sustainable Development Goals van de VN. Ben jij biodiversiteit steeds bewuster bij je ontwerpen gaan toepassen?"

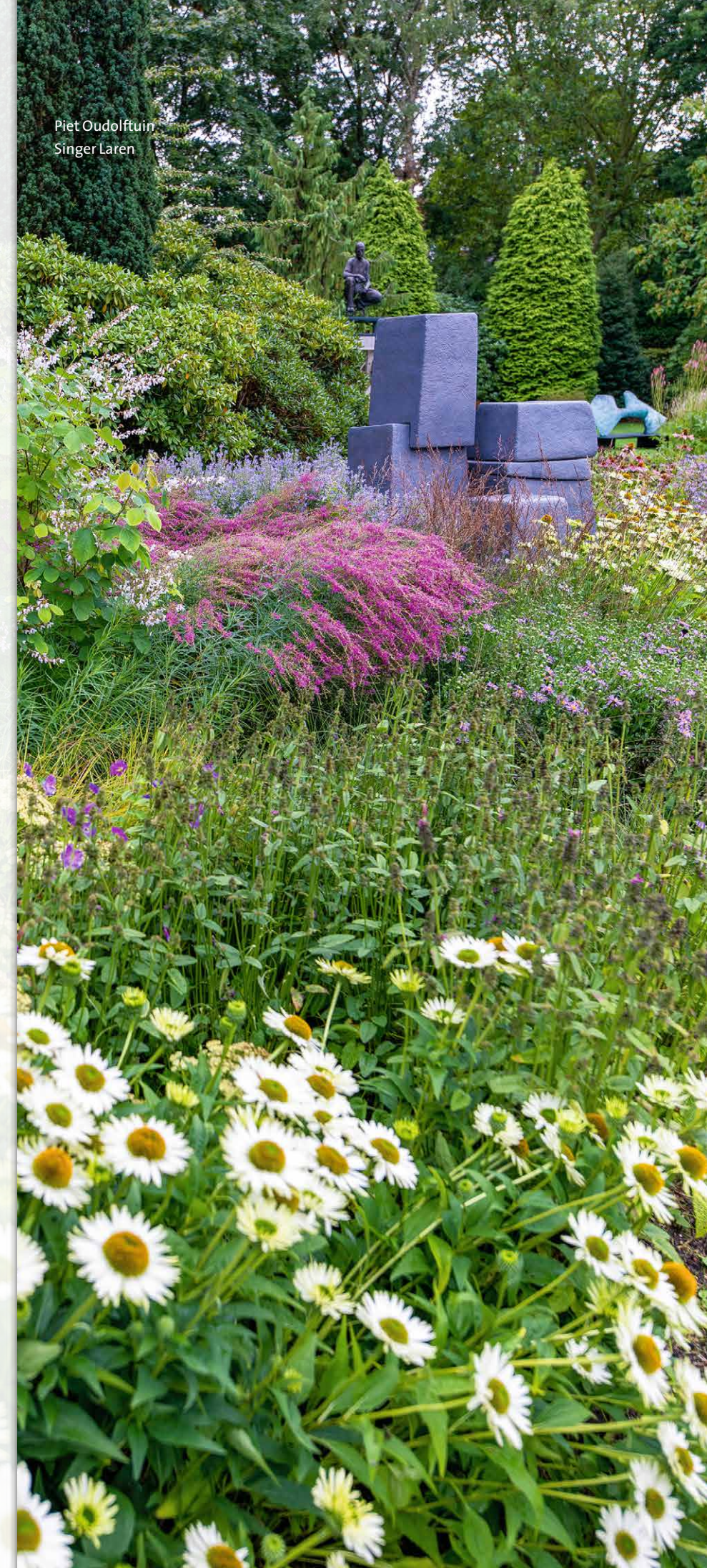
Ouddolf: "Tegenwoordig ligt daar druk op. Toen ik begon helemaal niet. Maar ik vond het zelf wel juist. Ook omdat ik mensen tegenkwam uit die wilde plantenwereld, waar ik bevriend mee raakte. En ook omdat ik in de openbare ruimte begon te werken. Dan moeten planten een gemeenschap vormen en langlevend zijn, zodat ze niet elk halfjaar vervangen hoeven te worden. Dus die duurzaamheid of de houdbaarheid van de planten werd steeds belangrijker. Ook dat ze met elkaar goed moesten leven, dat de een de ander niet zou verdringen waardoor de helft van de planten verdwijnt. Toen kwam het ecologische aspect erbij. Op het moment dat ik afging dwalen van de traditionele tuinen is dat aspect van vogels en insecten veel belangrijker geworden. En eigenlijk is dat het allerbelangrijkste. Maar ik wil ook dat mensen in die tuin gezogen worden. Dat is misschien het kunstzinnige aspect van wat ik doe. Maar het is het allebei."

Haagsma: "Volgens mij kunnen die twee uitgangspunten elkaar versterken, of in ieder geval goed samengaan."

Ouddolf: "Ja, dat probeer ik mijn hele leven al te doen. Het versterken van emoties waardoor een tuin een eigen wereld wordt. Dat je toch het idee krijgt: dit is anders. Die gelaagdheid vind ik belangrijk."

>

Piet Oudolf
Singer Laren

Haagsma: “Ik kan me voorstellen dat biodiversiteit zo’n tuin ook krachtiger maakt.”

Oudolf: “Ja, ja, ja, maar wij hebben ook slakken. We hebben soms ook wel een plaag van bepaalde dingen. Dat je denkt: verdomme, weet je wel. Maar wij doen toch niets in de tuin aan chemische bestrijding of zo. Het lost zichzelf op, uiteindelijk.”

Met zijn 76 jaar is de ontdekkingsreis van Oudolf nog steeds gaande. “We zijn nu bezig met een hospitaal in Denemarken dat op een terrein van twee hectare ligt. Het is de bedoeling dat elke patiënt vanuit de eigen kamer uitzicht heeft op de tuin. Dat is ook weer een heel nieuw inzicht, dat je patiënten over een tuin laat uitkijken omdat je weet dat het helend werkt. Dat zeggen zij zelf.”

Haagsma: “Er zijn ook onderzoeken over wellbeing van werknemers. Dat die significant stijgt wanneer je buiten loopt en buiten bent, maar ook wanneer de juiste planten op kantoor staan. En dat aspect van het welzijn van medewerkers wordt steeds relevanter. Wat zou jij adviseren, als jij een tuin mocht ontwerpen voor de publieke ruimtes rondom bedrijven? Waar zou je dan op moeten letten?”

Oudolf wijst op twee cruciale randvoorwaarden. Geld en menskracht. “Ik denk dat bedrijven meer mogelijkheden hebben om iets in te richten omdat ze daar toch meer geld voor hebben. Het is ook belangrijk iemand te hebben voor het onderhoud, iemand die daar verantwoording voor aflegt. Misschien kan deze tuinman of tuinvrouw hulp van buitenaf organiseren; vrijwilligers. Het is niet zo dat je wat plant en dat is het dan. Nee, dan begint het pas. Dat besef is er niet als je geen mensen hebt die verstand hebben van hoe een plant zich ontwikkelt of hoe een tuin zich ontwikkelt. Daar is heel goed gebrek aan.”

Haagsma: “Ik hoor jou zeggen: bedrijven zouden hun verantwoordelijkheid moeten nemen om zo’n tuin vol biodiversiteit te financieren.”

Oudolf: “Je moet gewoon voorbeelden stellen in de wereld. Dat is het. En die voorbeelden moeten gewoon gefinancierd worden. Simpel kan het niet gezegd worden. Alle goede dingen zijn exemplarisch. Dat is nooit een gemene deler geworden. Waarom ga je naar een plek toe? Omdat deze uniek is. Als het gemeengoed wordt, is het plotseling ook gemakkelijk geworden. Maar een bijzonder tuin aanleggen en mooi houden is niet makkelijk. Je zou dat ook op menselijke, kleinere schaal kunnen doen, misschien. Zo’n tuin rondom een kantoor hoeft geen hectare groot te zijn. Ik denk dat de beste plek om iets te doen een beetje buurtgericht is, dat je een sociale omgeving hebt. En dat mensen geactiveerd worden om mee te helpen. Het is eerst begrijpen en dan onderhouden. Ik denk dat dat de stappen zijn. En daarna hebben de mensen een plek waar ze zich prettig voelen. Dat ze het idee hebben dat ze in een soort ruimte zitten die ze nergens anders tegenkomen.”

Haagsma: “En al jouw tuinontwerpen zijn daarvoor beschikbaar?”

Oudolf: “Ja, ik ben wat dat betreft een open boek. Ik heb nog nooit een geheim gehad. Ik gooi alles online. Dat delen is voor mij waarom ik leef.” ■

Websites

+ www.oudolf.com

+ www.pwc.nl

+ TEKST JAN BOM

+ FOTOGRAFIE PIET OUDOLF EN P+

Waddenzee als Natuurschap

Geef de natuur rechten

De rechten van de Waddenzee

Hoogleraar Corporate Law Tineke Lambooy

Op alle continenten zijn inmiddels rechten aan rivieren, bergen en natuurgebieden toegekend. Nederland zou de primeur in Europa kunnen krijgen, met onze Waddenzee.

Hoogleraar Tineke Lambooy van Nyenrode ijvert hier al jaren voor. Het ministerie van Economische Zaken en Klimaat (EZK) zorgde voor een nieuw dilemma tussen twee duurzame doelen: het behoud van biodiversiteit en de transitie naar duurzame energie. Er moet dwars door de Waddenzee een sleuf worden gegraven om daar de stroomkabels in te leggen van de windparken op zee.

Over dilemma's gesproken. Dit is er eentje van een zeldzame moeilijkheidsgraad. Kies maar eens uit deze twee conflicterende duurzame doelen: behoud van biodiversiteit of de toekomst van een economie gebaseerd op windenergie en waterstof. En het is geen theoretische discussie, om leuk lange avonden tijdens een lockdown mee door te komen. Het probleem is even onverwacht als onontkoombaar. Op een winderig terrasje in stil Amsterdam blijkt Tineke Lambooy haar keuze al te hebben gemaakt. "Biodiversiteit staat in dit geval boven economie", stelt ze, resoluut. De juriste, hoogleraar Corporate Law aan Nyenrode Business Universiteit, kiest voor de vogels, zeehonden en de vissen. Ze weet zich gesteund door tal van internationale conventies en verdragen om de biodiversiteit in de Waddenzee goed te beheren, afspraken waar Nederland zich aan heeft gecommitteerd. Die afspraken zijn nu haaks komen te staan op een toekomst waarbij de groene stroom van steeds meer nieuwe windmolenparken in de Noordzee via de Waddenzee aan wal wordt gebracht. In zijn laatste week als minister van EZK besloot Eric Wiebes (VVD) om grote kabels door de kwelders van Schiermonnikoog en de Waddenzee naar de Eemshaven bovenin Groningen aan te

leggen. Dat is de kortste route om de opgewekte stroom naar het achterland door te geven. Of om de energie in het Chemiepark Delfzijl om te zetten in waterstof. Deze energiedrager is niet alleen goed op te slaan als 'batterij', maar kan vanuit Groningen door het gasnetwerk door heel Europa worden getransporteerd. Het is een onverwachte wending in ons gesprek, dat vrij onschuldig begon. De hoofdvraag luidde: wat is de oorsprong van het idee om rechten aan de natuur toe te kennen? Rivieren, bergen, natuurgebieden; het gebeurt nu wereldwijd. Er is zelfs al een initiatief om de maan rechten te geven. Hier in Nederland zou de Waddenzee het belangrijkste gebied zijn om rechtspersoonlijkheid te geven. Lambooy vult in: "Om dus verder te gaan als rechtspersoon met een eigen specifieke doelomschrijving in de oprichtingsdocumentatie, welk doel is gekoppeld aan de internationale afspraken." Samen met collega's Christiaan Stokermans en Jan van de Venis stelde Lambooy voor daaraan de naam 'Natuurschap' te geven. De inspiratiebron: het Waterschap, de oudste democratische instelling in Nederland, stammend uit de dertiende eeuw. Gepassioneerd: "Maar als ik dan weer in de krant lees over de plannen met de Eemshaven, waardoor de Waddenzee deels op

de schop gaat, omdat er sleuven moeten worden gegraven voor dikke kabels, dan denk ik, waar zijn we nu mee bezig? Dit is een kwetsbaar natuurgebied. En het gaat al zo slecht met de visstand. Waar moeten die meer dan tien miljoen trekvogels heen, die nu op de Waddenzee foerageren en uitrusten? Die worden verstoord en komen misschien niet meer terug als daar een industriepark aan het baggeren gaat. En daarnaast zijn ook de gas- en zoutwinning nog steeds gaande. Daardoor zakt de bodem, terwijl het niveau van de zeespiegel tegelijkertijd stijgt door de opwarming van de aarde. Het gevaar bestaat dat de Waddenzee daardoor 'verdrinkt'. Dan hebben we straks helemaal geen Wadden meer."

Maar hoe moet dat dan met de duurzame transitie van Groningen van aardgasleverancier naar leverancier van duurzame elektriciteit en waterstof?
"Waarom moeten wij in Nederland energie opwekken voor die grote internationale datacentra, die zoveel stroom nodig hebben? Een derde van alle datacentra in Europa ligt al in ons land."

Waar moeten die dan staan?

Hardop denkend: "In de Sahara. Of in Spanje. Daar is ruimte volop. Ook voor de zonnepanelen die de stroom voor die data- ➤

“Een Natuurschap is een juridische innovatie”

TINEKE LAMBOOY

► centra kunnen opwekken. En voor de kabels om de data naar de steden en industriegebieden te leiden... Maar de Googles en de Microsofts van deze wereld willen niet naar de Sahara. Ze vinden de situatie daar niet veilig genoeg. En de optie van Spanje of andere lege en zonnige gebieden in Europa zijn vast onvoldoende onderzocht. Nederland heeft bovendien veel ervaring met datacentra en is goed bekabeld, dus data zijn eenvoudig te transporteren. Daarom komen ze hierheen. Maar moeten wij daar onze groene energie voor gebruiken? En steeds meer windmolens overal neerzetten? Er zijn vast geschiktere gebieden te vinden dan een locatie vlakbij een bijzonder natuurgebied als de Waddenzee.”

Wij moeten een paar generaties vooruitdenken en dromen, vindt Lambooy. “Hoe zien wij onze toekomst voor ons? Neem eens een kind in gedachten dat over honderd jaar in Nederland leeft. En stel jezelf de vraag: hoe ziet een mooi Nederland er dan uit voor dat kind? Dan is er echt niemand die zegt: wij willen graag tussen lelijke blokkendozen leven, zonder groen, zonder vogels, zonder vissen. Laten wij daarom net als de kathedraalbouwers van vroeger een plan maken, maar dan voor het behouden en terugbrengen van natuur in Nederland. Laten wij dat nu en gedurende de komende generaties uitvoeren. Het is het beschermen waard. De Wadden, die tot aan Denemarken doorlopen, vormen het grootste ononderbroken systeem van droogvallende en weer overstroomde modderbanken en zandplaten ter wereld.”

Het zit Lambooy hoog, dat is duidelijk. Ze zou haar wiebelige stoeltje op dit Amsterdamse terras dan ook gemakkelijk kunnen omwisselen voor een stevige stapel met documenten waarin Nederland heeft beloofd de Waddenzee te zullen beschermen. De vergelijking met Urgenda dringt zich op, de actieorganisatie van Marjan Minnesma, die bij de rechter afdwong dat de Staat der Nederlanden werk ging maken van alle toezeggingen om de CO₂-uitstoot te reduceren.

Lambooy somde in een wetenschappelijk artikel in ‘Water International’ de vele wetten, Europese richtlijnen en internationale afspraken over de Wadden op. De oudste stamt al uit 1992: de Convention for the Protection of the Marine Environment of the North-East Atlantic. En deze verving nog oudere overeenkomsten, die al dateerden van 1971. Nederland, Duitsland en Denemarken ondertekenden ook al in 1982 een gezamenlijke verklaring om de Waddenzee te beschermen. Het bleek een goede voorbereiding om de Waddenzee in 2009 uit te roepen tot UNESCO World Heritage. Lambooy: “Nederland heeft zich ook nog eens gecommitteerd aan de internationale Ramsar Conventie voor het behoud van wetlands. De Waddenzee is aangewezen als een ‘Wetland of International Importance’.”

Het is niet dat er helemaal niets gebeurt. Vorig jaar is een Waddenzee Beheerautoriteit in het leven geroepen door de twee ministeries LNV en IenW die gezamenlijk beslissingen nemen over de Waddenzee. Lambooy verwijst: “Interessant is dat de

Waarom een BVm en geen BVs?

Als hoogleraar Corporate Law aan Nyenrode adviseerde Tineke Lambooy mee over een wettelijke regeling voor sociale ondernemingen. In de aankondiging van het ministerie van Economische Zaken en Klimaat (EZK) kwam deze nieuwe rechtspersoon BVm te heten, kort voor ‘Besloten Vennootschap maatschappelijk’.

Waarom niet BVs, als verwijzing naar het sociale karakter van de start-ups die veelal werk verschaffen aan mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt? Lambooy: “Dat vonden we toch te beperkt, omdat je daarmee social enterprises uitsluit die zich richten op bijvoorbeeld herstel van natuurwaarden, het bevorderen van de circulaire economie, vrije pers en naleving van mensenrechten. Daarom de meer overkoepelende term ‘maatschappelijk’, waar zowel sociale als meer op natuur en milieu gerichte bedrijven ook onder kunnen vallen.”

Een ander bijzonder kenmerk is de keuze om niet voor een volledig nieuwe rechtspersoon te kiezen. Lambooy: Het leek ons praktischer om bij een bestaande juridische structuur aan te sluiten, de BV. Bedrijven en organisaties die hiervoor mogelijk in aanmerking gaan komen, kenmerken zich door een statutair vastgelegde maatschappelijke missie. Er komt een aparte wet waarin criteria worden vastgelegd waaraan de onderneming moet voldoen om zich in te schrijven in het Handelsregister als maatschappelijke BV. Bedrijven kunnen de invulling van genoemde criteria bij de notaris in hun statuten laten vastleggen.”

Naast het invoeren van deze juridische vorm wordt de dienstverlening door de overheid aan maatschappelijke ondernemers verbeterd. Zo zullen ze begeleid worden met vragen over wet- en regelgeving en wordt een werkgroep ‘maatschappelijk ondernemerschap’ ingesteld waarbij kennisdeling op het gebied van maatschappelijk ondernemerschap tussen overheden wordt gestimuleerd. Daarnaast vindt het kabinet het belangrijk dat de overheid zelf ook maatschappelijke ondernemingen betreft in haar inkoop- en aanbestedingsbeleid. Er zal daarom worden onderzocht hoe meer

gemeenteraad van Noardeast-Fryslân een motie heeft aangenomen om deze Beheerautoriteit een onafhankelijke rechtsvorm en budget te geven. Dat zou dan meer in lijn liggen met de ontwikkeling die je nu wereldwijd ziet, om rechten aan de natuur toe te kennen.”

Waar is dat denken over natuurrechten eigenlijk begonnen?

“In Zuid-Amerika. Ecuador was in 2008 het eerste land dat in de grondwet rechten aan de natuur toeweest, om zo ‘vitale kringlopen te beschermen’. Bolivia volgde in 2010 met een ‘Wet van de Rechten van Moeder Aarde’, waarbij de natuur als ‘collectief nationaal belang’ werd erkend. In Colombia brachten jonge mensen, soms niet ouder dan zeven jaar, het Hoogerechtshof in 2018 tot de uitspraak dat het nationale deel van het Amazonewoud als een ‘entity subjects of rights’ moest worden aangemerkt, met dezelfde rechten als mensen. De jongeren waren naar de rechter gestapt omdat de regering er niet in slaagde de

Tineke Lambooy: “Liever een BV maatschappelijk dan een BV sociaal.”

aandacht uit kan gaan naar maatschappelijke ondernemingen en voorbehouden opdrachten met behoud van het gelijke speelveld. Na een door het ministerie georganiseerde consultatieronde onder belangstellenden werkt het ministerie nu de nieuwe rechtspersoon voor maatschappelijke ondernemingen verder uit.

kaalslag van het regenwoud te stoppen. Ze vonden dit een aantasting van hun recht op een gezonde leefomgeving, hun toegang tot water en voedsel.

In India verklaarde de Hoge Raad van de deelstaat Uttarakhand in 2017 dat de gletsjers, de oevers en de heilige rivier de Ganges en de Yamuna ‘legal personhood’ hadden. Doel was de enorme vervuiling van deze heilige rivier aan de orde te stellen. Door aan de rivier rechten toe te kennen, kan deze zelf optreden tegen vervuilers. Inmiddels is die status van rechtspersoon ‘on-hold’ door een vervolgspraak van de Hoge Raad van India, die zich over de zaak buigt.

In Nieuw-Zeeland zijn er nu al drie natuurparken die zelf rechten hebben gekregen, waaronder ook een rivier. In 2017 werd daar als laatste de vulkanisch berg Taranaki, of Mount Egmont, aan toegevoegd. Alle natuurgebieden zijn belangrijk voor de oorspronkelijke bewoners van het land, de Maori. Zij zien zichzelf als onderdeel van de biotoop, als onderdeel van de rivier Whanganui (‘I am ►

Hoe leer je omgaan met dilemma's?

Hoe kun je maatschappelijke vraagstukken die dringend om een keuze vragen het beste benaderen? Daar zijn ordeningsprincipes voor: de markt, het recht en de ethiek. Speciaal op dit thema biedt Nyenrode Business Universiteit een leergang aan binnen het Modulair Executive MBA-programma. Centraal staat hierbij de vraag: hoe kunnen marktprikkels, regels en moraal ervoor zorgen dat mensen vreedzaam met elkaar samenleven? Studenten krijgen de gereedschapskisten van de econoom, de jurist en de filosoof aangereikt en gaan hiermee praktisch aan de slag. "Je krijgt inzicht in elkaars wereld en beleving. Daardoor praat je niet alleen over een betere samenwerking tussen publiek en privaat, maar ook over hoe je hier zelf een steentje aan kunt bijdragen", aldus Nyenrode.

Website

+ www.nyenrode.nl/opleidingen/mba/modulair-executive-mba

► the river, the river is me'). Het verlenen van rechten aan deze natuurparken was in de basis een schikking om de strijd over de zeggenschap over de gebieden te beëindigen. Die strijd was al vele jaren gaande tussen de overheid en de oudste bewoners, de Maori. Niet kort daarna, in 2018, verschenen ook in Australië spandoeken met de tekst 'Is it time to give our rivers rights?' Dat was langs de Margaret River. Er zijn heel wat meer gebieden in dit land waar de Aboriginals om natuurrechten vragen. Zij hebben zich in die droogte tienduizenden jaren weten te handhaven, waar wij het nog geen twee dagen zouden volhouden. Ze kenden een uitstekend systeem om met elkaar en naast elkaar in dit land te wonen, waarbij de diverse inheemse groepen precies wisten waar verborgen watervoorraden te vinden waren. Die traditie is door de Engelse kolonisten tweehonderd jaar lang niet gewaardeerd. De koloniale wetgeving voerde landrechten in, die niet aansloten op de manier waarop Aboriginals onderdeel van het land waren. Door rechten aan rivieren te geven en de inheemse wijsheid nu expliciet te betrekken bij het beheer daarvan, wordt geprobeerd natuurgebieden opnieuw te gaan waarderen om hun eigen kwaliteiten. Dat is wat ik zie in mijn onderzoek naar de rivier de Yarra in Victoria, Australië, die in 2017 rechten kreeg. De meest recente natuurrechten zijn in Canada ook weer aan een rivier toegekend, de Magpie River in het noorden van de provincie Quebec. Ook hier zullen de oorspronkelijke bewoners voortaan waken over deze rechten, waaronder het recht om een partij voor de rechter te dagen wanneer deze de rivier vervuult."

We lopen hier in Europa en Nederland flink achter.

"We vinden het raar om rechten aan een natuurgebied toe te kennen. Maar we vinden het niet gek dat er tal van rechten zijn

voor andere, niet-menselijke zaken. Neem mijn vakgebied, mijn leerstoel aan Nyenrode: de Corporate Law. Bedrijven, coöperaties, verenigingen en goede doelstichtingen zijn ook geen mensen, ook al worden ze door mensen bestuurd. Zij tekenen namens de NV of de BV voor opdrachten aan de bank, transacties, leningen, verplichtingen aan de fiscus. Hetzelfde geldt voor waterschappen, gemeenten en ga zo maar door."

Een wettelijk Natuurschap de Waddenzee heeft dus wel menselijke bestuurders nodig?

"Mensen die al het nodige werk doen om het statutaire doel te vervullen van die onafhankelijke rechtspersoon de Waddenzee. In de oprichtingsdocumentatie moet een richtsnoer voor het bestuur worden opgenomen: hoe te handelen. Er moet ook een serieus budget zijn, dat door de Staat moet worden geleverd. En dan kan deze rechtspersoon vervolgens aan de slag om de natuurwaarden te beheren. De rechtspersoon kan bijvoorbeeld ook vergunningen gaan verstrekken aan vissers en andere gebruikers."

En ook vergunningen aan de kabelleggers in de Waddenzee?

"Die zouden eerst alle opties in kaart moeten brengen die passen binnen het grotere plan voor de toekomst van de Waddenzee. En dan komen pas de praktische vragen. Moeten die kabels er komen? Waarom moeten ze via Schiermonnikoog lopen? Omdat dat goedkoper is? Is het mogelijk om nieuwe kabels naast oude kabels in een bestaande vaargeul te leggen? Op basis daarvan zou een Natuurschap een besluit nemen." ■

✚ TEKST JAN BOM

✚ FOTOGRAFIE MISCHA KEIJSER EN P+

DFCD herstelt
cruciale
landschappen

Naar nieuwe natuur nu het nog kan

Financier

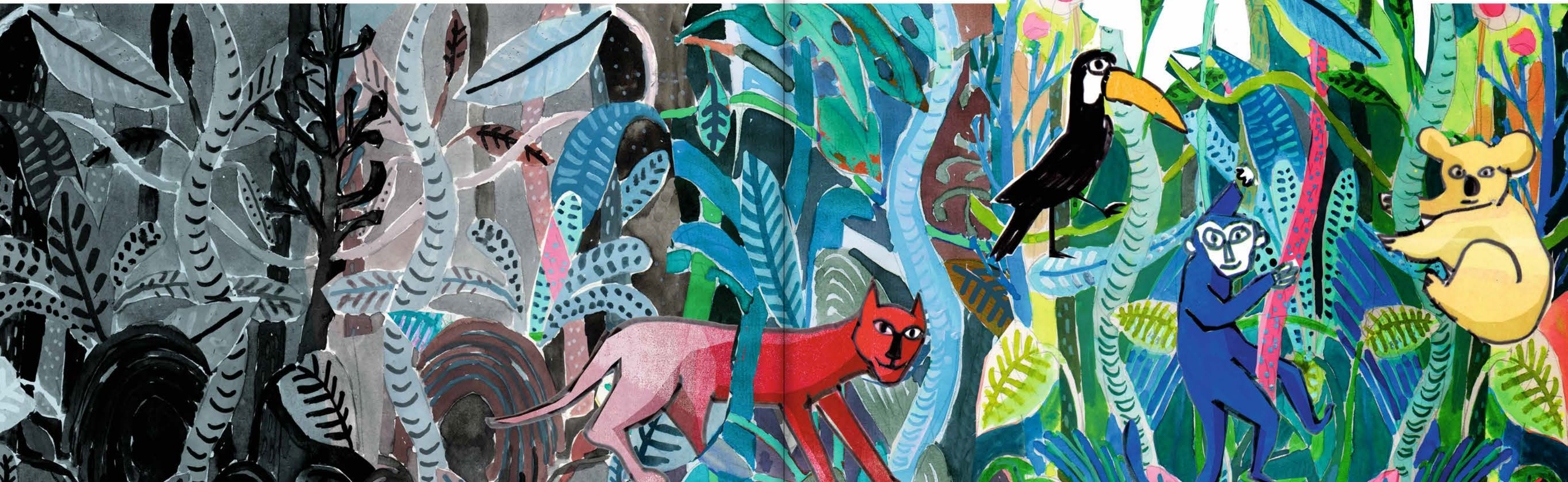
Het is een nog niet eerder vertoonde samenwerking. Om meer geld voor klimaatprojecten te genereren sloegen ontwikkelingsbank FMO, het commerciële Climate Fund Managers, ontwikkelingsorganisatie SNV en het internationale Wereld Natuur Fonds de handen ineen. De verrassende combinatie DFCD moet een stroom aan 'bankable projects' opleveren, en private investeerders over de streep trekken. Gaan deze verrassende bedgenoten voor net zulke verrassende resultaten zorgen?

klimaatadaptatie

Het was eind januari, bij de door Nederland georganiseerde Climate Adaptation Summit, dat premier Rutte de – via het videoscherm – verzamelde wereldleiders voorhield dat aanpassing aan de onvermijdelijke opwarming van de aarde een topprioriteit is. “Klimaatverandering is al gaande, en het raakt het leven van miljoenen mensen. Als we ons niet aanpassen, zijn de gevolgen rampzalig.” Voor klimaatadaptatie is minstens zo veel geld nodig als voor het tegengaan van verdere opwarming. Dat is een

gigantische uitdaging. Maar het kan wel, volgens Rutte, door met publiek geld veel grotere investeringen uit de private sector te mobiliseren. Waarop de Nederlandse premier de wereld het Dutch Fund for Climate and Development (DFCD) als voorbeeld voorhield. Dit in 2019 opgezette fonds, een initiatief van het ministerie van Buitenlandse Zaken, wil met 160 miljoen euro aan overheidsgeld minimaal een half miljard aan private investeringen mobiliseren. Of meer:

een miljard euro aan extra geld lijkt mogelijk. Ook minister Kaag van Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking wees in haar speech op de conferentie naar het nieuwe fonds: “We kennen het probleem en weten wat we moeten doen. Maar als er geen projecten en programma's zijn die zich lenen voor private investeringen, komen we niet verder. Met het DFCD willen we die kloof overbruggen.” ➤

Terugkijkend is de vraag aan Aart Mulder, de van ontwikkelingsbank FMO afkomstige DFCD-manager, of hij zich niet een beetje ongemakkelijk voelde bij al die lof voor een fonds dat nog maar net begonnen is en zich nog grotendeels moet bewijzen. “De druk wordt flink opgevoerd”, erkent hij. “Maar belangrijker vind ik dat onze aanpak een internationaal podium kreeg. We hebben grote ambities. Hopelijk draagt al die aandacht bij aan het realiseren daarvan.”

De Summit heeft terecht de schijnwerpers gericht op de noodzaak van een wereldwijde aanpassing, zegt Mulder. “Zelfs al halen we de Parijse doelstellingen, dan nog zijn de gevolgen groot. Klimaatverandering treft de meest kwetsbare mensen het hardst. Zij verdienen bescherming. Minister Kaag heeft dat verhaal omarmd, en op dit moment is ons fonds een van de meest concrete initiatieven wereldwijd. Dat is de reden dat het zo prominent werd genoemd. Gekoppeld aan een oproep aan andere landen om ook die weg in te slaan.” De kosten van de noodzakelijke aanpassingen in ontwikkelingslanden zijn eerder al geschat op 100 miljard euro per jaar, maar lopen mogelijk al op tot het driedubbele in 2030. Dat de geïndustrialiseerde landen dat daadwerkelijk gaan opbrengen (zoals ze beloofden in Parijs) lijkt onwaarschijnlijk. Daarom is de hoop nu gericht op de private sector. Maar die was tot nu toe nauwelijks geïnteresseerd. Waarom zou dat ineens anders worden? “Er is altijd aangenomen dat overheden moeten zorgen voor hogere dijken, en zo”, aldus Mulder. “Maar het besef neemt toe dat de overheid dit helemaal niet alleen kan. De private sector moet gemobiliseerd worden. En dat lukt alleen maar als ze een acceptabel rendement kunnen halen.” Dus moeten er veel meer investeringswaardige klimaatprojecten in ontwikkelingslanden worden ontwikkeld. Veelbelovende initiatieven zijn er volop, maar ze komen te weinig tot wasdom. Een startup in Afrika klopt in eigen land veelal vergeefs bij banken aan, en verschijnt ook niet op de radar van ontwikkelingsbanken of westerse durfinvesteerdere.

Ook al vragen ze veelal niet om miljoenen. Wel om een zachte lening, en soms om technische ondersteuning. Precies om die reden zijn SNV Nederlandse Ontwikkelingsorganisatie

en het World Wide Fund for Nature (WWF) partner in het DFCD. Zij zijn gewend met de voeten in de modder te staan. Het is hun dagelijkse werk projecten in lokale gemeenschappen te entameren, en te steunen. Dat maakt ze tot de ideale partij om veelbelovende initiatieven te selecteren, en aan de meer commerciële partners voor te leggen.

Dat klinkt mooi, maar werkt het in de praktijk? De verschillen tussen de vier partners zijn groot, hoe smeed je die tot een eenheid?

“De afstand tussen deze partners is inderdaad groot. Alleen al het taalgebruik is heel anders. Maar ook de inhoud. De samenwerking tussen zulke verschillende partijen is best lastig in het begin, maar uiteindelijk kom je verder. Als we allemaal onze eigen gang blijven gaan mis je de slag. Dan ben je op microniveau allemaal aardige adaptatieprojecten aan het doen, maar vanuit het grotere perspectief stelt het weinig voor. Of, omgekeerd, dan kijk je alleen maar naar schaal en zie je de waarde van kleine projecten en deals niet meer.” “Het is bijna lachwekkend om te constateren hoe lang ngo’s, ontwikkelingsbanken en impactinvesteerdere langs elkaar heen hebben gewerkt. Terwijl ik denk dat 90 procent van hun doelstelling hetzelfde is. Ze zien elkaar soms zelfs als tegenstander, zonder te beseffen hoezeer ze elkaar nodig hebben. Ons fonds kan een voorbeeld zijn. Structurele samenwerking tussen heel verschillende partners loont. Dat is de kern van ons verhaal.”

Hoe haal je die private investeerdere erbij?

Dat moet stapsgewijs. De eerste fase van onderling wennen aan elkaar en de samenwerking goed regelen hebben we achter de rug. Nu gaan we oogsten. We willen dat iedere investering van onze kant gepaard gaat met eenzelfde bedrag van een derde partij. Dat kan een andere ontwikkelingsbank zijn, of een commerciële partij. Denk aan Oikocredit, bijvoorbeeld. Op termijn mogelijk ook de pensioenfondsen. Met de Rabobank zijn we in gesprek over de Carbon Bank die ze opzetten. Dat koppelt boeren aan grote bedrijven. Wij willen helpen dat uit te breiden naar kleine boeren in ontwikkelingslanden. Ik hoop dat we nog dit jaar erin slagen met hen gezamenlijke projecten te ontwikkelen.”

“Ons fonds is een van de meest concrete initiatieven wereldwijd”

FMO

Leverde management

Manager van DFCD Aart Mulder, afkomstig van FMO: “Die uitgebreide lokale netwerken van SNV en WWF zijn goud waard. Daar beschikken FMO en Climate Fund Managers niet over. En als niet-gouvernementele organisaties (ngo’s) opereren ze ook anders dan een ontwikkelingsbank of een fondsmanager. Ze identificeren eerst wat de kwetsbaarheden zijn in een gebied, en waar de kansen liggen. En pas daarna kijken ze naar specifieke projecten. Met hulp van FMO en CFM kijken ze nu waar opschaling mogelijk is. Dat is voor het DFCD essentieel. Omdat we structureel impact willen creëren. Op die manier helpt deze samenwerking ieder van de partners hun blik te verruimen.”

“Dat vind ik een opwindend model”

Climate Fund Managers

Nieuwe stap in publiek-private samenwerking

“Dat klinkt enorm inefficiënt.”

Die reactie kreeg Darren Moens van Climate Fund Managers van collega’s uit de financiële wereld, toen hij vertelde over de samenwerking van vier partijen in het DFCD.

Lachend voegt hij eraan toe dat hij bij dezelfde personen hier en daar inmiddels jaloezie bespeurt: “De samenwerking met SNV en WWF opent markten waar zij ook toegang toe willen hebben.”

Moens, Canadees van geboorte, werkt al tien jaar in Nederland. Eerst voor FMO, daarna voor het mede door de ontwikkelingsbank opgezette Climate Fund Managers (CFM). Dat fonds groeide in een paar jaar tijd naar een portefeuille van 850 miljoen dollar, en is internationaal een van de belangrijkste investeerdere in duurzame energie en waterprojecten in opkomende markten. Het DFCD sluit goed aan bij de normale werkwijze van CFM, dat werkt met een mix van publiek en privaat geld. “Voor mij voelt de samenwerking met ngo’s als een logische volgende stap”, zegt Moens. “Gemakkelijk is het niet, we moeten nog ontdekken hoe dit precies werkt. Maar we denken allemaal dat dit de manier is waarop het in de toekomst zal gaan.”

Gevraagd naar een voorbeeld noemt Moens een project in Kenia, samen met het Finse bedrijf Solar Water Solutions. Kitui County, een regio tussen de hoofdstad Nairobi en havenstad Mombasa, is kwetsbaar voor klimaatverandering. De kwaliteit van het lokale drinkwater (uit putten) gaat er hard achteruit, door verzilting en een teveel aan fluoride. Met de door Solar Water Solutions ontwikkelde mobiele waterzuiveringsinstallaties in een container, die geheel draaien op zonne-energie, kan dit probleem getackeld worden. Met hun mobiele telefoon kunnen bewoners tegen een kleine vergoeding gezuiverd water uit de installatie tanken. Het idee is om uiteindelijk 200 units te plaatsen, waar 400 duizend mensen van kunnen profiteren. SNV is betrokken bij de eerste proeffase. De ontwikkelingsorganisatie moet nagaan of deze technologie geschikt is voor dit gebied. Ook onderzoekt SNV of bewoners bereid zijn te betalen voor schoon drinkwater. En oplossingen zoeken voor de mensen die dat niet kunnen. Moens: “Wij werken tot nu toe niet in Kenia, en zouden hier zonder SNV niet snel in gestapt zijn. Maar zij zijn daar zeer actief, en kennen de lokale situatie. Dat geeft ons het vertrouwen om mee te doen.”

Met de investering van het DFCD kan het project van start. Voor de financiering van de latere uitrol is Climate Fund Managers bezig met ontwikkelingsbanken en commerciële partijen. “Dat gaat wel lukken, denk ik.”

Moens prijst de opzet van het DFCD, waarin de twee deelnemende ngo’s een eigen budget hebben om projecten te identificeren die beloftevol zijn, en voor opschaling in aanmerking komen. “Initiatieven waar wij in de private sector niet aan zouden denken, omdat wij die lokale situatie helemaal niet kennen. Sommige daarvan zullen *early stage* zijn en falen, maar andere zullen slagen. Dat vind ik een opwindend model.”

“De eerste investeerders kloppen nu al uit zichzelf bij ons aan”

Wereld Natuur Fonds Landschappen centraal

“Het wordt ieder jaar erger”, verzucht DFCD-project manager Khanh Ton, als hij vertelt over de effecten van klimaatverandering in Vietnam.

De WWF-vertegenwoordiger doelt met name op het Annamitisch gebergte, de machtige 1100 km lange bergketen tussen Vietnam en Laos. Het Wereldnatuurfonds is al tientallen jaren actief in vooral het centrale deel, waar cyclonen en overstromingen tot de jaarlijkse realiteit behoren. Maar in november vorig jaar was het erger dan ooit. “De laatste 20-25 jaar neemt het aantal jaarlijkse tropische stormen toe”, zegt Khanh Ton, “en de gevolgen zijn steeds serieuzer.” Dat laatste heeft ook veel te maken met de oprukkende menselijke activiteiten: landbouw en massieve ontbossing in de hogere berggebieden, plus de bouw van waterkrachtcentrales, met grootschalige landverschuivingen als gevolg. “Het raakt de economie en de mensen hard”, zegt de Vietnamees in een Zoomgesprek. Adaptatie is daarom hard nodig. Met zijn team heeft hij inmiddels vier projecten geselecteerd die voor DFCD-financiering in aanmerking komen. Het gaat vooral om het tegengaan van ontbossing, door de aanleg van acacia-plantages en het oogsten van rotan uit de bossen (voor de meubelproductie), en het stimuleren van duurzame koffieproductie. De benodigde financiering per project varieert van 1,3 tot 9 miljoen dollar. “Wij zijn nu ook bezig commerciële banken te betrekken bij de acacia- en rotanproductie”, zegt Khanh Ton. “Een miljoen kleine boeren in Vietnam houdt zich hiermee bezig. Tot voor kort wilde geen bank daar z’n vingers aan branden. Veel te veel risico, dachten ze. FMO en het DFCD kunnen dat openbreken.”

Hoe nieuw is deze aanpak voor het WWF? “Voor mij niet”, zegt Khanh Ton, die zelf een bankiersachtergrond heeft. “Maar voor onze mensen in het veld wel. Zij houden zich bezig met de natuurbescherming en werken samen met de lokale bevolking die van deze natuur afhankelijk is. Aandacht voor *bankable* projects zit niet in hun mindset. Het is aan ons om hen te laten zien dat het een goed samen kan gaan met het ander. Maar dat kost wel tijd.”

Dat laatste wordt beaamd door zijn collega Jean-Marc Champagne, die vanuit Hongkong opereert als WWF’s Head of Environmental Finance en verantwoordelijk is voor de regionale coördinatie van het DFCD. Het zoeken naar investeringswaardige projecten gaat samen met de introductie van een landschapsbenadering. “Een meer holistische benadering, in plaats van het opzetten van losse projecten. Wat zijn de ecologische kwetsbaarheden in de regio, wie is afhankelijk van die natuur, en wie heb je nodig om iets in gang te zetten? Dat is een gecompliceerde aanpak, die veel tijd kost. Maar het levert veel betere resultaten, omdat je alles samenbrengt. Als je een project doet in de benedenstroom van een rivier, moet je meenemen wat er bovenstrooms gebeurt.”

Het WWF heeft wereldwijd een aantal cruciale landschappen geïdentificeerd. Het berggebied tussen Vietnam en Laos is er daar een van. Champagne’s afdeling is speciaal opgezet om privaat geld aan te trekken voor natuurprojecten in deze landschappen. Hij is blij met het DFCD. “Er is veel geld in de markt, maar het blijft moeilijk voor ons dat aan te trekken. Het Nederlandse fonds helpt enorm om dat te veranderen. Vooral doordat we nu een *track record* op kunnen bouwen met dit soort projecten. De eerste investeerders kloppen nu al uit zichzelf bij ons aan. Ook binnen onze eigen organisatie was er veel twijfel over het nut van ons werk; dat begint nu ook te schuiven.”

“Verder dan je comfortzone kijken”

SNV

Op zoek naar systeem- verandering

“De eerste resultaten zijn veelbelovend.

De benadering is goed. Maar deze nieuwe aanpak is niet de *silver bullet*.”

Dat punt wil Albert Bokkestijn, DFCD project manager bij SNV Nederlandse

Ontwikkelingsorganisatie toch wel even maken.

Waar mogelijk moet je lokale projecten opschalen, zegt Bokkestijn. “Maar in de armste landen en gebieden ontbreekt die mogelijkheid vaak nog. Dan moet je vooral in kleine boeren en gemeenschappen investeren. Het DFCD vervangt niet ons normale werk daar. Maar het is zeker goed om verder dan je comfortzone te kijken. En met andere partijen te werken.” Gemakkelijk gezegd, maar in de praktijk valt dat nog best tegen. “Het heeft me zeker een half jaar gekost om het jargon van een ontwikkelingsbank en een fund manager te doorgronden”, zegt Bokkestijn. “Terwijl ik toch al 35 jaar werkzaam ben in internationale samenwerking.” Er was meer. De eerste projecten die de ontwikkelingsorganisatie aandroeg voor DFCD-financiering, werden alle neergesabeld. Te klein, te weinig perspectief. “We hebben toen extra capaciteit aangetrokken, mensen met een achtergrond in de bankwereld. Dat heeft gewerkt. We hebben nu zeven projecten ontwikkeld die voor opschaling in aanmerking komen. Ik vind dat een opzienbarende voortgang.”

Zijn collega Tigere Muzenda, regionaal investment officer voor SNV in Afrika, is een van de mensen die speciaal voor het DFCD-programma werd aangetrokken. “Ik kom uit de wereld van projectfinanciering, heb gewerkt bij Wereldbankdochter IFC. Een minimale lening daar bedraagt 10 miljoen dollar. Terwijl bij SNV 100 duizend al een heel bedrag is. In mijn netwerk waren veel mensen sceptisch over de mogelijkheid dit soort kleine projecten schaalbaar te maken. Maar in Afrika zijn maar heel weinig bedrijven en projecten die iets kunnen met een lening van 10 miljoen. Dus als je armoede wilt tackelen, moet je op een veel lager niveau beginnen. De manier waarop DFCD-initiatieven begeleidt is zeer efficiënt. En ze werken heel snel, vergeleken met de hoeveelheid tijd die investeerders normaal nodig hebben om een besluit te nemen.”

Ook hij verwijst naar het Solar Water project in Kenia. “Onze inbreng is hard nodig om te voorkomen dat er technologie wordt geleverd die daar niet werkt. Of dat de lokale bevolking er helemaal niet beter van wordt, zoals zo vaak gebeurt bij goedbedoelde projecten.” SNV wil bijdragen aan systeemverandering, zegt Muzenda. “Grote groepen mensen minder kwetsbaar maken voor klimaatverandering, dat past heel goed bij ons.” ■

Website

+ www.thedfcd.com

+ TEKST HANS VAN DE VEEN

+ ILLUSTRATIE OLIVIA ETTEMA

Doe mij nu maar meer wetten en regels

Meer dan 20 jaar geleden publiceerde ik mijn eerste boek over maatschappelijk verantwoord ondernemen. Een van de mensen die de moeite nam om 'Maatschappelijk ondernemen' te lezen en een uitgebreide reactie te sturen was Jan Pronk, toen minister van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer. Natuurlijk waren er veel aardige woorden over de inhoud, maar over één ding was hij heel stellig: zelfregulering van het bedrijfsleven en geloven in de goede bedoelingen van de financiële spelers zetten niet veel zoden aan de dijk. Wetgeving werkt beter. Ik was in die tijd nog van de school van Herman Wijffels en geloofde dat transparantie, het risico van reputatieschade, druk van de stakeholders en intrinsieke motivatie ondernemingen wel op het maatschappelijk verantwoorde pad zouden krijgen. Hoe naïef kon ik zijn.

In de afgelopen tien jaar ben ik volledig opgeschoven naar de visie van Pronk: ondernemingen en hun kapitaalverschaffers doen alleen hun best voor een betere wereld als ze gedwongen worden door wetgeving en beprijzing. Transparantie, intrinsieke motivatie en subsidies werken alleen als alle stakeholders gelijke macht hebben en er een gelijk speelveld voor alle bedrijven en sectoren is. Vooralsnog zijn de machtigste stakeholders de kapitaalverschaffers en krijgen de ondernemingen die hun schade afwentelen op de samenleving alle ruimte.

Dus ik heb me de afgelopen maanden met veel genoegen verdiept in de gestage stroom van wetgeving van de Europese Unie voor de financiële spelers en het bedrijfsleven. Toegegeven, de wetgeving concentreert zich nog steeds op verantwoording en transparantie, maar de Sustainable Finance Disclosure Regulation (SFDR) en de Corporate Sustainability Reporting Directive (CSRD) hebben scherpe tanden gekregen.

Banken en beleggers hebben via de SFDR de plicht gekregen om te laten zien welke investeringskeuzes zij maken, en of de investering een groot duurzaam of financieel risico (of beide) wordt. Ze hebben daarvoor goede informatie nodig en om het voor de financiële spelers gemakkelijker te maken, eist de EU nu alle grote ondernemingen in Europa om vanaf boekjaar 2023 duurzaamheidsverslagen te publiceren. En niet die reclamefolders die we de afgelopen jaren voorbij hebben zien komen, met alle hoeraverhalen, maar degelijke rapportages op basis van standaarden die nu ontwikkeld worden.

Om te voorkomen dat bedrijven niet meer beloven dat ze kunnen waarmaken, moeten ze bewijs aanleveren dat hun prestaties en strategie ook werkelijk zijn bereikt of bereikt gaan worden. De accountant moet volgens de CSRD in ieder geval gecheckt hebben dat niets erop wijst dat het bedrijf de boel voor de gek houdt (*limited assurance*). Hoe dat kan uitpakken, bleek begin april toen punt 7 in de controleverklaring van de accountant van Shell wereldnieuws werd. Daar staat dat EY vraagtekens heeft bij de belofte van Shell om te opereren in lijn met de doelstellingen van het Klimaatakkoord van Parijs.

Opgeteld beginnen wetten en regels voor meer duurzaamheid nu aardig effect te hebben: het maakt de gang naar de rechter succesvol en de accountant kan zijn spierballen laten zien. Voor bedrijven zal het pijn gaan doen. Duurzaamheid kan niet meer weggestopt worden bij de duurzaamheidsafdeling maar wordt een verantwoordelijkheid van risicomanagement en compliance. Daar moet naar geluisterd worden, goedschiks of kwaadschiks. ■

MARLEEN JANSSEN GROESBEEK
LECTOR SUSTAINABLE FINANCE & ACCOUNTING
AVANS HOGESCHOOL

Studenten Avans onderzoeken verslaglegging

Het nieuwe circulaire hoofdkantoor van Triodos

Circulair calculeren

Bouw wil circulair calculatiemodel

Consultant Didi Hoezen van zBHonest: "Iedereen die aan rapporten over de meetbaarheid van circulariteit meeschrijft, zou in de praktijk moeten meelopen."

Het schiet nog niet erg op met circulair bouwen in Nederland. Een lekker werkende tool, daar ontbreekt het aan. Is dit een kans voor de studenten van Avans Hogeschool om met praktisch onderzoek van een aantal calculatiemodellen de circulaire bouwpraktijk een impuls te geven? Consultant Didi Hoezen begeleidt de studenten die nu de praktijk in duiken.

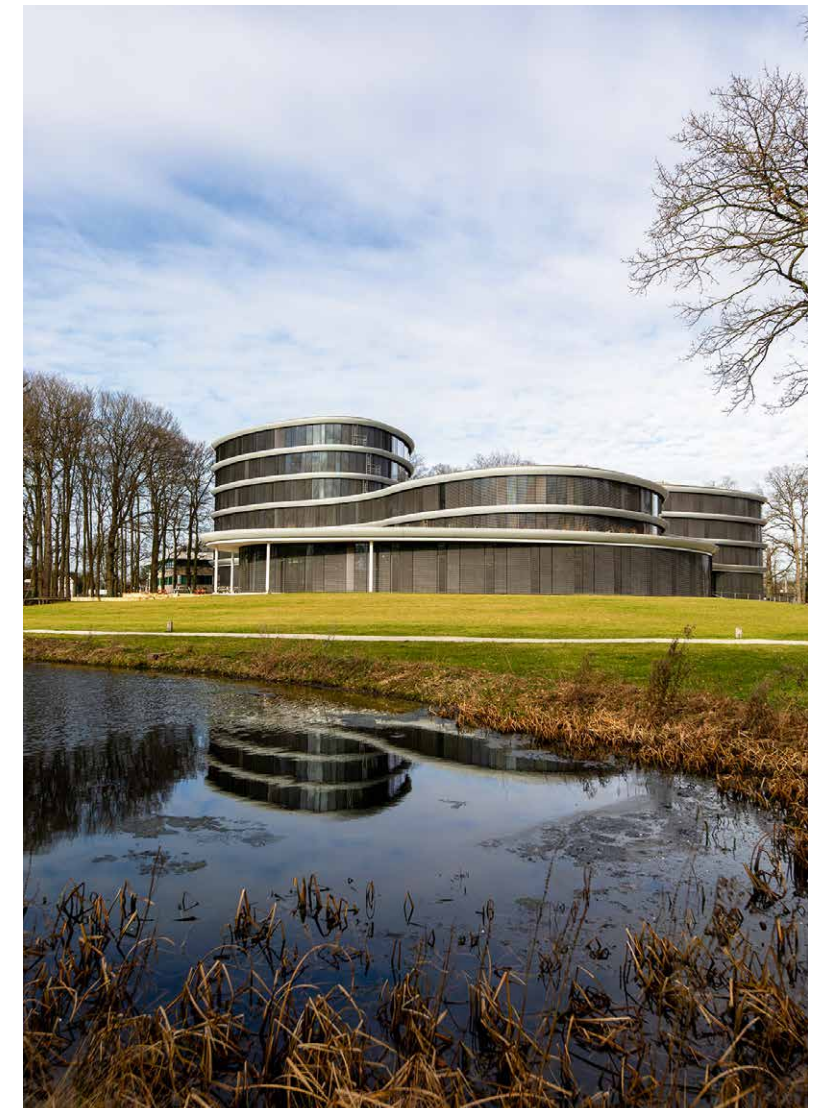
Het rapport 'Circular Transition Indicators' maakt indruk. Persoonlijke statements van grote CEO's en de logo's van hun wereldwijde concerns staan erin. Microsoft, Dow, maar ook Nederlandse multinationals als Philips, AkzoNobel, DSM en Rabobank verleenden er hun naam aan. Niet minder dan 26 bedrijven die zijn aangesloten bij de World Business Council for Sustainable Development (WBCSD) zetten in de eerste versie van dit rapport de schouders onder een instrument, waarmee de vraag beantwoord wordt: hoe circulair is mijn bedrijf? Dat is hard nodig, want wereldwijd is de economie nu nog maar voor 9 procent circulair. Dat moet in Nederland in 2050 naar de 100 procent. Dus: hoe meet je dat?

Een online tool of dashboard helpt bedrijven om tot een opzet te komen, door grondstoffenstromen in kaart te brengen om de kringloop te sluiten. Wat is het percentage nieuwe en al gebruikte grondstoffen? Hoe groot is die instroom? En hoe groot is de uitstroom? Hoeveel water wordt er gebruikt en daarna herbruikt? Hoe hoog is het percentage groene energie? Het model voorziet de gebruiker van formules en rekenmodellen. Goed werk van de WBCSD, onder directie van 'onze' Peter Bakker. Maar een Nederlandse bouwmaatschappij die een circulair gebouw wil realiseren kan er toch niet veel mee. Er gaapt een kloof tussen deze circulaire indicatoren en de keuzes waar een installateur voor komt te staan die de toiletputten moet ophangen. Of zijn collega die verantwoordelijk is voor de warmte-installatie. Of de collega die de wanden plaatst. Wanneer zijn werkzaamheden circulair of niet?

"Iedereen die aan rapporten als deze schrijft, zou in de praktijk moeten meelopen", stelt consultant Didi Hoezen (1982) dan ook. Diplomatiek: "Zo'n model als van WBCSD of van Ellen MacArthur zijn goede theoretische modellen die je als vertrekpunt kunt gebruiken om tot een integrale aanpak te komen."

Haar consultancy zBHonest helpt ondernemingen die worstelen met de honderden verschillende definities van circulariteit en de al meer dan 14 verschillende modellen om circulariteit te berekenen. "Zo kunnen de indicators van de WBCSD behulpzaam zijn voor een bedrijf, maar bouwers hebben te maken met projecten, met opdrachten. Aan een groot gebouw werken bovendien ook nog eens verschillende opdrachtnemers, zelfs uit verschillende branches, waar de prestatie-indicatoren (KPI's) verschillen. In de techniek zijn die anders dan voor infrabedrijven, bijvoorbeeld. De complexiteit van de aanvoerketen in de bouw is ook een belangrijke uitdaging."

Hoezen laat de nieuwe circulaire aanwinsten zien, in De Groene Afslag boven Bussum, waar haar kantoor is gevestigd. Dit eta-

In Driebergen-Zeist gaf Triodos Bank de opdracht voor een nieuw circulair hoofdkantoor, dat in de gebruiksfase te boek staat als '105 procent circulair'.

blissement van oud-museumcurator Lucas Mol is een super-circulair gebouw, met een voorgeschiedenis als militaire kazerne en opvangcentrum voor asielzoekers. Mol wist onlangs het interieur van het Chinese restaurant te redden, dat tientallen jaren als landmark de entree van het Gooise dorp Laren markeerde. Hoezen en haar mede huurders, waaronder ook de circulaire grondstoffenbank Madaster, opgericht door architect Thomas Rau, kunnen zo kiezen uit tal van thematische vergaderkamers. ➤

De Nationale Postcodeloterij vond onder dit bladerdak onderdak, net als Stichting DOEN. Aan de Amsterdamse Zuidas transformeerde een foieillelijk gebouw in een betoverend circulair leefkantoor.

- Naast de nieuwe ‘circulaire’ Chinese kamer met rode lampions is er bijvoorbeeld een ruimte waar een muur van kartonnen dozen de pakjesbezorgers-maatschappij lijkt te symboliseren. Tegelijkertijd doet de wand ook denken aan gestapelde flats, waar het zonlicht met de schaduwen speelt. De Groene Afslag behoort tot de eerste circulaire gebouwen in Nederland die als bestaand gebouw een nieuwe bestemming kregen. Het zaalachtige kantoor van Liander in Arnhem is een ander voorbeeld, net als het opvallend onopvallende hoofdkantoor van de ASN Bank in Den Haag. Het nieuwe hoofdkantoor van Triodos Bank is daarentegen een van de eerste nieuwgebouwde circulaire kantoren. Het is vooralsnog een witte raaf, samen met The Green House bij CS Utrecht, dat gebouwd is om over enkele jaren weer afgebroken te kunnen worden. Daar is een metalen raamwerk dus speciaal voor ontworpen.

Manager MVO Wendeline Besier (1984) van TBI bevestigt het: in haar groep van ondernemingen is de vraag naar circulaire projecten “beperkt, ondanks de ambities die door de overheid worden uitgesproken. Die ambities vertalen zich nog onvoldoende naar openbare aanbestedingen met circulaire eisen. De vraag naar circulair bouwen komt ook bij private opdrachtgevers maar sporadisch voor. Zo’n hoofdkantoor als dat van Triodos, dat is echt een pareltje.”

Het opbouwen van kennis en ervaring bij bouwbedrijven gaat hierdoor langzaam. Besier: “We zijn er natuurlijk wel mee bezig, met vragen als: wat betekent circulair voor ons? Waar ligt

“De kunst is al die verschillende speurtochten in één richting en één eindpunt te leiden”

onze impact? Hoe maken wij dat meetbaar? Dan gaat het al heel snel over grondstoffen en materialen. Het voorkomen van afval bij de bouw is bijvoorbeeld een hot item. Bedrijfsvoering-achtige dingen. Om versnelling los te krijgen zal er meer moeten gebeuren. Als het blijft zoals het nu is, zal er niet veel veranderen. Nu krijg je een bestek van 100 pagina’s met 100 eisen en criteria en blijft de gunning van de opdracht op de laagste prijs.”

Besier wordt enthousiast wanneer ze over de bouw van het Triodos-kantoor praat: “Daar was de uitdaging voor onze dochteronderneming J.P. van Eesteren totaal anders. Daar kregen we de ook vraag om een materialenpaspoort te maken. We moesten niet alleen opschrijven wat aan materialen in het gebouw stoppen, maar het kantoor moet ook weer uit elkaar gehaald kunnen worden. Dat levert een heel andere manier van ontwerpen op. Daar waar we normaal materialen verlijmen, kozen we nu voor schroeven, om na demontage een zo hoog mogelijke waarde te behouden.”

Een ander effect van de opdracht: “De dynamiek bij het bouwen veranderde. Collega’s op de bouw raakten bevlogen. De projectleider begon zich te ergeren aan al het verpakkingsmateriaal waarmee de bouwmaterialen werden aangevoerd. Hij ging in gesprek met leveranciers om te zoeken naar oplossingen om dit te voorkomen.”

De ambitie was om op alle meetpunten van circulariteit zo hoog mogelijk te scoren. Met het gemaakte materialenpaspoort in Madaster is voor Triodos inzichtelijk geworden wat de circulariteits-score is van hun gebouw. Hoeveel van de gebruikte grondstoffen is her te gebruiken aan het einde van de levensduur? Het gebouw scoort hier 79 procent op. Tijdens de gebruiksfase zelfs 105 procent.

Een 10 met een griffel dus voor grondstoffen. Maar het in 2019 opgeleverde pand leidde niet tot een golf aan navolgers. Adviseur aanbestedingen Jos van Alphen van ondernemersorganisatie Bouwend Nederland houdt de score jaarlijks bij. Hij spreekt van een “teleurstellende response. Circulariteit is voor aanbesteders moeilijker te vatten dan CO₂-uitstoot. Wat ze missen is een mooi calculatiemodel, zodat het op een makkelijke manier kan worden neergezet. Rekenmodellen ontbreken nog in het circulaire gebeuren.”

Toch ziet hij al meer dan een enkele witte raaf. “De gemeente Venlo zet door bij het uitvragen naar circulariteit, ook nadat hun nieuwe stadskantoor was gerealiseerd. Er is een Raamovereenkomst voor De Parken in Apeldoorn, waar in samenwerking tussen gemeente en ondernemer een woonwijk zo circulair mogelijk wordt gereconstrueerd. In Brunssum worden flats gesloopt, waarna met de vrijkomende materialen een aanliggend plein en park een herinrichting krijgen; voetpaden uit sloopmaterialen, onder andere. Nijmegen heeft een aantal mooie pilots gedaan, waar circulaire ambities centraal stonden. Daar hebben ze de oude lantaarnpalen niet verwijderd, maar

Deze nieuwe schuurwoning wordt opgetrokken met een traditioneel gebint van Frans eikenhout, een circulair bouw materiaal. Door te bouwen met hout kan de CO₂-uitstoot van nieuwbouwprojecten met maar liefst 42 procent worden verlaagd. Maar wat zal de restwaarde zijn over vele jaren?

deels afgezaagd, om daar vervolgens ledlampen op aan te brengen. Maar laten we vooral niet vergeten dat als het om gebouwen gaat gemeenten niet de grootste opdrachtgevers zijn. Dat zijn woningcorporaties en vastgoedbedrijven.”

Didi Hoezen bevestigt de analyse van Bouwend Nederland. Zo lang circulariteit nog niet in de wet verankerd is, zal de voortgang afhankelijk zijn van de idealen van de opdrachtgever. Maar wat weet deze van wat er in praktijk al kan? Wil het een beetje gaan opschieten met circulariteit in de bouw, dan moeten deze opdrachtgevers eerst samen met architecten en bouwers aan tafel. Niet om eisen te stellen, maar te vragen: wat is er allemaal mogelijk?

Hoezen: “We moeten van een plan van eisen naar een plan van ambities. Een open, multidisciplinaire aanpak. Vraagt een opdrachtgever niet om circulariteit, dan houdt het al een beetje op. En vraagt de opdrachtgever er wel om, dan is het nog niet zo makkelijk. Horen zonnepanelen nu bij de circulaire economie, omdat je er gebouwen energieneutraal mee kunt maken? En-wat dan wanneer de opbrengst van die panelen gaat teruglopen? Wat doe je er dan mee? Het zou bouwers helpen wanneer ze zich over zulke vragen niet het hoofd hoefden te breken. Daar hebben ze ook geen tijd voor.”

Zou er dus net als voor het bepalen van de CO₂-uitstoot een handig calculatiemodel voor circulariteit moeten komen, een tool speciaal opgezet voor de bouw? Is zo iets mogelijk in zo’n complex samenspel van samenwerkende partijen als het realiseren van een gebouw? Een lekker simpel dashboard, met cijfertjes of percentages?

Voor sloopbedrijven is er in feite al zo’n tool, volgens commercieel directeur Axel Hendriks (1988) van Beelen Aannemingen & Beelen NEXT. Uit de methodiek van BREEAM is een rekenmodule gehaald, die het mogelijk maakt bij aanbestedingen van te ontmantelen gebouwen aan te geven hoeveel grondstoffen gered gaan worden. Welke toepassingen heeft de sloper voor ogen met de materialen die vrijkomen? Hendriks vertelt dat hij daar in praktijk graag mee werkt: “De beste score is voor die materialen die direct herplaatst kunnen worden. Een deur bijvoorbeeld, of een nog goeie cv-ketel. Die monteren wij weer ergens anders. Een minder hoge score is er voor grondstoffen wie wij moeten *refurbishen* in de eigen werkplaats. Zo maken wij in onze eigen houtwerkplaats van sloophout weer nieuwe houten bouwmaterialen. Daaronder zit weer hoogwaardige recycling van bijvoorbeeld plastics in iets nieuws. Nog minder punten is er voor laagwaardige recycling, zoals bakstenen die als puin onder een snelweg eindigen. En daaronder heb je dan nog een categorie van spullen die je moet verbranden. Is het materiaal zelfs daar ongeschikt voor, zoals asbest of vervuilde minerale isolatiematerialen, dan moet je helaas overgaan tot storten. Met een formule zoals gewicht maal score kun je in deze slim-sloper-tool dus wel een calculatiemodel zien. Waar het nog

Waar hopen de studenten van Avans mee thuis te komen?

Sinds 3 februari zijn twaalf studenten van de opleidingen Finance and Control en Accountancy van Avans Hogeschool aan de slag met circulaire accounting. Onder de hoede van het lectoraat Sustainable Finance and Accounting onderzoeken ze wat dat precies omvat en welke gevolgen dat heeft voor de financiële prestaties van bouwbedrijven. Ze nemen vijf maanden de tijd om dit te ontdekken.

Toch is na een maand oriënteren al duidelijk dat de restwaarde van materialen iedereen het meeste bezighoudt. Dat bleek na de gesprekken met de organisaties die meedoen aan het atelier - de Gemeente Rotterdam, Strukton, Heijmans en de Dutch Green Building Council, TNO en een aantal accountants. Wat heeft een hogere restwaarde: een pand met een houten constructie of een met een betonnen constructie? En hoe moet de accountant van het bouwbedrijf met die restwaarde omgaan? Tegelijkertijd gaan de studenten de verschillende manieren onderzoeken om de impact van circulair bouwen uit te rekenen. De vraag is of het streven naar één standaard niet te veel afleidt van de vraag waar het werkelijk om gaat: hoe groot is die de voetafdruk van de bouwers op grondstoffen, materialen en alle emissies die het bouwen met zich meebrengt? Hoe kunnen we zorgen dat die voetafdruk ook echt kleiner wordt? De studenten hopen een bijdrage te gaan leveren aan het inrichten van een circulaire boekhouding zoals die aansluit bij het ontwerp- en bouwproces, het bedrijf en de keten. Dus vooraan beginnen. Allemaal vragen die aan de orde zullen komen in het onderzoek naar circulaire accounting en hoe dat kan bijdragen aan het leefbaar houden van onze planeet.

Website
+ www.avans.nl

Didi Hoezen: "Van een plan van eisen naar een plan van ambities voor circulair bouwen."

- ▶ vaak mis gaat is de onderbouwing van de door slopers ingevulde ambitie. Ik zie ze wel eens voorbijkomen en denk dan bij mezelf: ik ken deze partij en ik vrees met grote vreze dat de beloften niet waargemaakt gaan worden. De zwakte in dit systeem zit 'm in het gebrek aan controle tijdens de uitvoering. Dat gebeurt veel te weinig. Bij ons kunnen opdrachtgevers *real-time* volgen wat er gebeurt met de materialen die we afvoeren."

Bij de technisch dienstverlener Kuijpers werken MVO-coördinator Esther Loman (1968) en haar collega Alex Hesling (1967) aan een eigen methodiek om de mate van circulariteit vast te leggen. "Hoe we energie moeten besparen, dat weten we nu wel", zegt Hesling: "Wij vinden het nu onze taak om dit te bereiken met installaties die langer meegaan, beter uit elkaar kunnen worden gehaald en lichter zijn."

De directeur Kuijpers Lifecycle Partners verduidelijkt: "De normen waar we nu mee moeten werken brengen ons vaak tot veel te zware installaties die tot overcapaciteit leiden. Ze kunnen de koudste winternacht uit de jaren '60 aan, toen de metingen zijn verricht. Inmiddels zijn de winters een stuk warmer en korter geworden. Dus waarom zou je daar zo'n zware installatie op zetten? Dat kan een stuk lichter. En doe die ene week dat het te koud is op kantoor even een trui aan, in plaats van in je overhemd te willen rondlopen. Met een kleinere installatie kun je de kilo's aan grondstoffen rekenen die je bespaart aan gewicht."

Daar blijft het niet bij, vult Loman aan. "In onze methodiek kijken wij ook naar materiaalgebruik en -behoud. Hoe lang gaat deze installatie mee? Zijn de onderdelen herbruikbaar? Is de installatie tijdens de levensduur te repareren? Blijven er onderdelen beschikbaar? Wat al een ketel vervangen wordt? Het is niet zo geregeld als met wasmachines. Je koopt een nieuwe en ze nemen de oude mee terug. We kennen in de installatiebranche geen recyclingbijdrage. Die is bij de prijs inbegrepen. Er is ook geen restwaarde gecalculeerd, zoals je in de autobranche kent. Een kapotte ketel is ineens helemaal niets meer waard. Die kun je bij het oud vuil zetten. Kost nog geld ook."

Hesling heeft nog een derde punt in de methodiek opgenomen: de recyclebaarheid van gebruikte grondstoffen. Lachend: "Over koperen leidingen hoeven we ons geen zorgen te maken. Die zijn op de een of andere manier al uit een gebouw verdwenen voordat de sloop begint. Magneten zijn ook gewild bij de leveranciers van pompen. Voor andere onderdelen moet er nog veel worden uitgezocht. Het is ook logistiek een heel gedoe om een oude installatie aan de oorspronkelijke leverancier te retourneren. Voorlopig moeten we verstandige keuzes maken als kiezen voor zonnepanelen die 25 jaar meegaan, in plaats van 12 jaar. Die langere levensduur bepaalt ook mede de circulaire impact." Een calculatiemodel voor de installatiebranche kan dus cijfers of percentages opleveren over het aantal kilo's aan grondstoffen, de restwaarde van installaties en de gebruikte materialen. Hesling: "Maar dan willen we vooraf wel aan tafel met de architect, de bouwers en de gevelbouwers. Gezamenlijk passen we dan een ontwerp van een gebouw aan. Wil je op het gebied van circulariteit stappen zetten in de bouw, dan moet je holistisch kijken."

Als al die partijen een eigen calculatiemodel opzetten, zou je die dan kunnen samenvoegen om een circulair gebouw een mooi rapportcijfer te geven? Didi Hoezen denkt van wel. Ze kiest een ambitieuze tijdshorizon. "Je ziet nu een grote speurtocht van verschillende partijen die verschillende tools ontwikkelen die voor hun eigen bedrijf het meest geschikt zijn. Instrumenten ook die aansluiten bij de ambities van hun opdrachtgever. Dat vind ik in deze fase heel goed. Iedereen is aan het ontdekken, aan het pionieren. Het betekent dat we er serieus mee bezig zijn. De kunst is al die verschillende speurtochten in één richting en één eindpunt te leiden. Waar we op uit willen komen is één definitie met één bijbehorende rekenmethode. Ik hoop daar in 2023 te arriveren." ■

Website
+ www.zbhonest.nl

.....
+ TEKST MARLEEN JANSSEN GROESBEEK EN JAN BOM
+ FOTOGRAFIE P+

EEN MBA MET FOCUS OP JOUW VAKGEBIED

Hoe behoud je de continuïteit van je bedrijf en waarborg je tegelijkertijd de maatschappelijke impact? Door de crisis is hier minder aandacht voor, maar juist nu ontkomen bedrijven er niet aan bewust na te denken over de duurzaamheid van hun strategie en de manier waarop zij zakendoen. Bedrijven die hun bestaansrecht willen behouden, moeten rekening houden met circulair ondernemen in een snel veranderende wereld. Hoe ga je vanuit zakelijk perspectief om met de wereldproblematiek omtrent klimaat, energie, voeding en gezondheid? Hoe neem je je bedrijf mee in de transities rondom duurzaamheid?

Met de track **BUSINESS & SUSTAINABLE TRANSITIONS** van de Modulair Executive MBA kies je voor een MBA met een specialisatie in jouw vakgebied. Wil jij je leiderschapsvaardigheden verder ontwikkelen, professioneel groeien in de materie van bedrijfskunde en management én wil je de industrie op duurzame wijze ontwikkelen? Dan is dit de opleiding die bij jou past.

KIJK VOOR MEER INFORMATIE EN HET
COMPLETE MODULEOVERZICHT OP:

NYENRODE.NL/BST

"Je moet voorop blijven lopen in
duurzaamheidsvraagstukken"

JUDITH BALK- DE VRIES
deelneemster

Fifty Fantastic Female Financials

Steeds meer vrouwen zetten in de financiële wereld hun schouders onder duurzaamheid.

Financieel Nederland telt nu zeker 50 vrouwen in de top. Dat stellen Nicolette Loonen en Sylvia van Waveren, beiden werkzaam in deze sector. Maandenlang speurden ze naar namen. Wie wel, wie niet?

De topvrouwen moesten werken bij banken, verzekeraars, asset managers, pensioenfondsen of in de private equity. Plus een track-record hebben op duurzaamheidsgebied. Eén ding weten ze zeker: bij *financials* zijn het vrouwen die de duurzaamheid dragen.

“Duurzaamheid is een discipline waar over het algemeen meer vrouwen werkzaam zijn. Dat is ook zo in de financiële wereld. Vreemd is dat niet. Duurzaamheid gaat over het creëren van waarde op de lange termijn, voor alle stakeholders. Maatschappelijk waardecreatie is dan net zo belangrijk als financiële waardecreatie. Duurzaamheid wordt daarmee meer gedreven vanuit een feminie kracht.”

Nicolette Loonen (1972) en Sylvia van Waveren (1965) zijn beiden werkzaam in de financiële sector. Loonen is founding partner bij TOSCA (Tribe of Sustainability Change Agents) en commissaris bij verschillende instellingen, Van Waveren is werkzaam bij Robeco in het Active Ownership-team.

Zij stelden samen de lijst van 50 vrouwen op van wie zij vinden dat zij een duidelijk duurzaam profiel hebben en leidend zijn binnen de financiële sector in Nederland. Daarnaast moeten de vrouwen duidelijke resultaten hebben geboekt, hetzij in het verleden, maar liever nog vandaag. En wat is een meer toepasselijke datum om deze lijst te publiceren dan maandag 8 maart 2021, op internationale vrouwendag?

“**Ons doel is** om met deze lijst de Nederlandse vrouwelijke rolmodellen zichtbaar te maken”, vertelt Loonen. “Vrouwen die de beweging

laten zien op gebied van duurzaamheid in de financiële sector. Hierbij hanteren wij nadrukkelijk de brede definitie van duurzaamheid, zoals geformuleerd in de SDG's, de Sustainable Development Goals van de Verenigde Naties. Daarom hebben wij er ook voor gekozen om niet alleen directies, maar ook een aantal MVO- of CSR-directeuren en managers aan de lijst toe te voegen. Vaak spelen deze vrouwen een belangrijke rol in de inbedding van duurzaamheid in de gehele organisatie en de primaire processen van banken, verzekeraars en

“Zijn deze vrouwen bepalend geweest voor de duurzame richting van de geldstromen binnen hun organisatie?”

pensioenuitvoerders. Het gaat dan niet alleen om duurzaam beleggen, maar bijvoorbeeld ook om verduurzaming van de hypotheekportefeuille van een bank, of het leveren van een bijdrage aan de algemene gezondheid bij een zorgverzekeraar. Voor aanstormend talent zijn de vrouwen uit onze lijst bovendien rolmodellen waarmee zij zich kunnen identificeren.”

Opmerkelijk is dat in deze lijst enkele vrouwelijke boegbeelden ontbreken, als Zohra Moosa van Mama Cash, Neera van der Geest van het Fair Climate Fund, maar ook een topper als Marilou van Golstein Brouwers, de oud-managing director van Triodos Investment Management. Loonen licht toe: “Marilou is gestopt bij

Triodos, ook al heeft zij nog steeds een zeer groot aantal nevenfuncties op het gebied van impact investing. Zij krijgt als pionier van ons een eervolle vermelding, net als Margaret Van Beuningen-McGovern, die in 2019 op veel te jonge leeftijd is overleden. Margaret was samen met haar man Frank van Beuningen de grondlegger van impact investing via hun fonds PYMWYMIC. Het samenstellen van deze lijst plaatste ons voor duivelse dilemma's.”

Zeker, want waarom staat directeur Sigrid van Aken van de Nationale PostcodeLoterij er niet op, die over miljoenen euro's voor duurzame doelen beslist?

“Onze scope is echt op duurzaamheid en de financiële sector gericht, dus vrouwen die werken bij financiële instellingen die onder het toezicht van De Nederlandsche Bank of de AMF zijn gesteld. Loterijen vallen buiten die scope. Van Aken doet overigens fantastisch werk. En met haar zoveel andere vrouwen bij andere organisaties die op financiële posities zitten. Als we die ook in de lijst zouden opnemen, dan moeten we zeker uitbreiden naar honderd namen. Misschien doen we dat ook wel, als we deze lijst later nog eens actualiseren. Maar eerst willen we reacties afwachten.” ■

♦ TEKST NICOLETTE LOONEN,
SYLVIA VAN WAVEREN EN JAN BOM
♦ ILLUSTRATIE DEPOSITPHOTOS

Op alfabet **achternaam** | functie | bedrijf | categorie

Barbara **Baarsma** | CEO Rabo Carbon Bank | Rabobank | Bank
Christa **Beaufort** | Manager | ABN AMRO Bank NV | Bank
Janneke **Bik** | Partner | Shift Invest | Impact investing
Sharon **Bloemendal** | Sr. Green funding & ESG advisor | De Volksbank | Bank
Marieke **Blom** | Hoofd econoom | ING | Bank
Els **Boerhof** | Managing Partner | Goodwell Investment | Impact investing
Marjon **Brandenburg** | Voorzitter vrouwenennetwerk | VIIP | Belangenvereniging
Marjolein **Breed** | Manager Sustainability | Aegon Nederland NV | Verzekeraar
Linda **Broekhuizen** | CEO a.i. | FMO* | Bank
Hadewych **Cels** | Founder & partner | Karmijn Kapitaal | Private equity
Raquel **Criado Larrea** | Head of Sustainable Investments | ASR | Verzekeraar
Babs **Dijkshoorn** | Manager Sustainability | NN Group | Verzekeraar
Linda van **Dongen** | Programma manager duurzaam wonen | De Volksbank | Bank
Anne de **Graaf** | Programma manager Integrated Reporting & Sustainability | CZ | Verzekeraar
Machteld **Groothuis** | Founder & partner | Rubio Impact Ventures | Private equity
Maryse **Hazelzet** | Sustainability en CSR advisor | NVB | Belangenvereniging
Marian **Hogeslag** | Partner | DoubleDividend | Fonds manager
Marta **Jankovic** | Director Investment Stewardship | BlackRock | Asset manager
Marleen **Janssen Groesbeek** | Lector Sustainable Finance & Accounting | Avans University* | Wetenschap
Alexandra **Korijn** | Consultant, board member | AJE Capital | Private equity
Brenda **Kramer** | Senior advisor Responsible Investing | PGGM | Pensioenuitvoerder
Annette van der **Krogt** | Hoofd verantwoord beleggen | Achmea Investment Management | Asset manager
Liesbeth van der **Kruit** | Director CSR | Achmea | Verzekeraar
Claudia **Kruse** | Managing director | APG Asset Management | Pensioenuitvoerder
Carola van **Lamoen** | Hoofd duurzaamheid | Robeco | Asset manager
Angelique **Laskewtiz** | Voorzitter | VBDO | Belangenvereniging
Geraldine **Leegwater** | Chief Investment Management | PGGM | Pensioenuitvoerder
Caroline van **Leenders** | Senior process manager sustainable transitions | RVO Nederland | Overheid
Karljin van **Lierop** | Director Responsible Investments | MN | Pensioenuitvoerder
Itske **Lulof** | Director Impact, Voorzitter Beraad Groenfondsen | Triodos investment Management | Asset manager
Karen **Maas** | Bijzonder hoogleraar / directeur | ICE/OU/Sustainable Finance Lab* | Wetenschap
Diana van **Maasdijk** | Co-founder & executive director | Equileap | Asset manager
Narina **Mnatsakanian** | Investment Manager ESG en sustainability | Kempen Capital Management | Asset manager
Rishma **Moennasing** | Lead Funds & Sustainability | Rabobank | Bank
Sandra **Phlippen** | Hoofd econoom | ABN Amro | Bank
Anna **Pot** | Head of Responsible Investments Americas | APG AM US | Pensioenuitvoerder
Saskia **Reus** | Director Investment Strategy | Family Office | Family office
Laura **Roeseboom** | Managing partner | Borski Fund / Startgreen capital | Private equity
Sandra **Schoonhoven** | Head of Sustainability Programmes | ING | Bank
Maaïke van der **Schoot** | Responsible Investment Officer | Alpinvest Partners | Family office
Leonie **Schreve** | Managing director - Global Head Sustainable Finance | ING | Bank
Edith **Siermann** | Head of Fixed Income and Responsible Investing | NN Investment Partners | Asset manager
Irina van der **Sluijs** | Senior human rights advisor | ASN Bank | Bank
Marietta **Smid** | Senior manager sustainability | ASN Beleggingsfondsen | Asset manager
Liesbeth **Soer** | Director catalyc investments / mede initiatiefnemer | Triodos/Aardpeer | Start up
Marguerite **Soeteman-Reijnen** | Chairman Executive Board Aon Holdings | AON | Verzekeraar
Jelena **Stamenkova** | Director responsible investment | Anthos Fund & Asset Management BV | Impact investing
Bianca **Tetteroo** | Voorzitter RvB | Achmea | Verzekeraar
Corinne **Wortmann** | Voorzitter bestuur | ABP | Pensioenfonds
Diana **Zandbergen** | Voorzitter | WIFS | Belangenvereniging
* Partners P+

Samenlevingsleren

Als junioronderzoeker is hij een drijvende kracht binnen het Kenniscentrum Mission Zero van de Haagse Hogeschool. Bas van den Berg (1995) doet onderzoek naar 'circulair leren' en hoopt op dit onderwerp te gaan promoveren. "Het gaat over een andere vorm van onderwijs die meer gebouwd is op ecologische systemen", legt hij uit. "Want we zijn allemaal onderdeel van een geheel, de mens, de boom, de eekhoorn. Dus waarom gaat het onderwijs dan niet de samenwerking met de omgeving aan? Ik noem dat samenlevingsleren."

Circulair leren werd begin februari toegepast tijdens de eerste Nationale Hackathon Circulaire Economie (NHCE). Want de deelnemende studenten hielden zich niet alleen bezig met circulariteit, maar benutten ook enkele vaardigheden die verbonden zijn met circulair leren: samenwerken en toekomstgericht denken. Van den Berg was intensief betrokken bij de organisatie van de NHCE. Hij blikt tevreden terug. "Ik ben vooral heel blij, en een stuk minder gestrest", zegt hij lachend. "En als ik zie wat voor voorstellen eruit zijn gekomen, dan ben ik stiekem best trots op het resultaat." Van den Berg is onder meer onderwijscoördinator van het Kenniscentrum Mission Zero, dat vorig jaar binnen de Haagse Hogeschool is

opgericht en vier lectoraten op het gebied van duurzaamheid samenbrengt. "De missie hiervan is om lerenden te ondersteunen in hun realisatie van een gezamenlijke duurzame toekomst." Binnen het lectoraat Circulair Business is hij als buitenpromovendus bezig met een onderzoek (PhD) in de onderwijs & leerwetenschappen bij de Wageningen Universiteit. "Ik onderzoek hoe ecologische vormen van hoger onderwijs sterker aan kunnen sluiten bij duurzaamheidstransities en wat daarvoor nodig is. Dus hoe dit soort onderwijs eruit kan zien. Bijvoorbeeld onderwijs wat aansluit op een living lab waar ondernemers en beleidsmakers een problematiek aanpakken die eigenlijk te groot of te complex is voor een van de individuele partijen."

Veel hogescholen en universiteiten hebben dit soort hybride omgevingen, ziet Van den Berg. "Er is alleen heel weinig bekend over hoe dit dan binnen de onderwijsstructuren past en hoe de onderwijswetgeving hierop moet worden aangepast. De wereld gaat verder en heel veel onderwijs gaat ervan uit dat de realiteit moet worden aangepast zodat het in het huidige onderwijs past. In plaats van dat het onderwijsprogramma aangepast moet worden aan de realiteit." Hij vat samen: "Het onderzoek gaat kortom over een andere vorm van onderwijs die meer gebouwd is op ecologische systemen. Als je bijvoorbeeld een bos pakt, dan heb je een boom met een bloem en een eekhoorn. Wat de eekhoorn in staat stelt om er te wonen is juist

Bas van den Berg gaat promoveren op circulair onderwijs: "Het is belangrijk dat het onderwijs aangepast wordt aan de realiteit in plaats van andersom."

het in relatie zijn met de rest van de onderdelen van het systeem. In het hoger onderwijs zie je dat onze praktijk nu nog redelijk los staat van de rest van het systeem waarin het actief is. Wat ik probeer uit te zoeken is wat er gebeurt als het onderwijs wel onderdeel wordt van de omgeving en met de anderen gaat zoeken naar oplossingen."

Bijvoorbeeld samen gaan ontdekken hoe een duurzame toekomst eruit moet zien. "Dus meer samenwerken met bedrijven, instellingen en hele regio's, waarbij we kritisch blijven kijken, en we geen verlenging worden van de industrie. Het onderwijs kan een plek worden waarin we voorbij alle grenzen kunnen denken. Sommige problemen zijn zo complex dat het onderwijs een onderdeel kan zijn van de oplossing. Zo'n hackathon kun je zien als onderdeel van een ecologisch systeem, omdat er tussen verschillende partijen in regio's intensief is samengewerkt aan één project." Op deze manier kan het onderwijs een ander licht laten schijnen op problematiek die in een regio speelt. "Studenten zijn nog redelijk apolitiek, minder gebonden en minder ge-

"Het onderwijs kan een plek worden waarin we voorbij alle grenzen kunnen denken"

vormd dan een professional. Dat geeft ze de ruimte om breder en verder te denken, voorbij de bestaande grenzen. Uit de hackathon zijn nu ideeën gekomen, maar daarmee zijn ze er nog niet. Het is ook niet zo dat studenten alles oplossen, maar ze kunnen wel richtingen verhelderen. De bedoeling is de plannen met de regio verder uit te werken. Zuyd Hogeschool heeft alle teams versnellingsstafels aangeboden, waarmee ze in contact komen met experts. Dat is enorm waardevol. De komende negentien weken gaan de studenten hiermee verder. Zoiets als de hackathon moet gaan leiden tot verandering, ook binnen het onderwijs, en dat is een proces dat wel begeleiding nodig heeft."

Van den Berg denkt dat circulair leren een grote impact kan hebben in het Nederlandse onderwijssysteem. "Wat je nu ziet, is dat er in Nederland een snelgroeiend aantal vakken, projecten, opleidingen en minoren ontstaat dat gericht is op circulariteit en duurzaamheid. Ik denk dat dit voor een deel voortkomt uit de transitie waarin het onderwijs zelf als instituut nu middenin zit. Hoe blijven wij een waardevolle bijdrage leveren aan de maatschappij? Het gaat hierbij niet om de inhoud. Die kan je gratis of veel goedkoper online krijgen, waarschijnlijk zelfs door betere docenten ook. Met de hoeveelheid gratis opleidingen die er nu zijn, online open courses, YouTube lecture series van professors aan het Harvard, enzovoort. Daar kunnen we gewoon niet mee concurreren en dat moet ook niet ons doel zijn." Waar volgens Van den Berg de potentie voor hogescholen en universiteiten zit, is juist het faciliteren van regionaal leren, of dat 'samenlevingsleren'. "Hier zouden we een actieve rol in moeten spelen. Dit zouden wij moeten faciliteren. Daarvoor is het belangrijk dat het onderwijs aangepast wordt aan de realiteit in plaats van andersom. Onderwijsinstellingen moeten binnen vijf à tien jaar echt gaan nadenken over hun rol in de ecosystemen van de gebieden waar ze deel van uitmaken, als ze betekenisvol en waardevol willen blijven voor de samenleving."

Wat zijn de vijf circulaire skills?

De ontwerpcriteria van circulair onderwijs tellen vijf voorwaarden:

- + Beschikking over een aantal competenties, waaronder samenwerken en toekomstgericht denken
- + Transdisciplinaire projecten, dus niet alleen met studenten van verschillende opleidingen, maar ook met diverse stakeholders in de regio
- + Duidelijke context en proces waarbinnen gewerkt wordt
- + Een nadrukkelijke focus op het leerproces en minder op de uitkomst
- + Zoeken naar de juiste vorm(en) van leren, zoals transformatief, embodied en/of sociaal leren

Wat wil het ministerie van IenW bereiken?

Het ministerie van IenW is niet alleen verantwoordelijk voor de aanleg van wegen, bruggen en dijken, maar beheert ook belangrijke dossiers zoals die over circulaire economie, bijvoorbeeld over het hergebruik van plastics en textiel. Staatssecretaris Stientje van Veldhoven is verantwoordelijk voor de Rijksbrede inzet. In de eerste week van februari organiseerde het ministerie voor de derde keer op rij de Nationale Conferentie Circulaire Economie. Dit jaar staat 'het kantelpunt' centraal: van inspirerende activiteiten op kleine schaal, naar grootschalige systeemverandering. Om tot een doorbraak te komen moeten we nu doorpakken; kansen volledig benutten en ervoor zorgen dat de circulaire economie, dé economie gaat worden. De belangrijke transitie naar een circulaire economie is iets dat we gezamenlijk doen. Doel van de conferentie is om te inspireren en van elkaar te leren. Vandaar ook de link met jongeren, ook geïnspireerd door de ervaring vorig jaar met de modeshow van de Haagse Hogeschool.

Eva van der Nat, zelf nog jong (1996), bracht een samenwerking tot stand met het wetenschapsnetwerk Het Groene Brein en de Haagse Hogeschool, om zo de link met studenten te kunnen leggen. Zo ontstond het idee om op nationaal niveau met 'alle onderwijslagen' (universiteiten, hbo en mbo-

Wat zeggen politici over circulair onderwijs?

Premier Mark Rutte

"Twee tot drie miljoen banen in 2030"

Demissionair premier Mark Rutte geeft les, aan een vmbo-klas in Den Haag. Heeft hij zijn leerlingen zelf al iets verteld over de circulaire economie? Lachend: "Ik sta voor de klas, maar ik geef daar geschiedenis. In dat vak is de circulaire economie best lastig te combineren met de Tachtigjarige Oorlog."

Maar in zijn algemeenheid juicht hij aandacht in het onderwijs voor de circulaire economie toe. Hij zegt een groot verschil in kennis bij de verschillende opleidingen te zien. Daarom: "Ik wil weten hoe we in verschillende lagen van het onderwijs meer kunnen focussen op de circulaire economie."

Maar nog liever schetst Rutte een perspectief. "Je kunt nu al voorspellen dat er in 2030 twee of

drie miljoen banen zullen zijn waarvan we nu in coronatijd niet wisten dat ze er zouden komen. Een heel groot deel van die banen zitten in energietransitie, de klimaattransitie én de circulaire economie. Dat overlapt elkaar niet voor 100 procent, maar wel voor een belangrijk deel. Dat weet je helemaal zeker. En alle bedrijven die nu proberen door die crisis heen te komen, realiseren zich ook dat wil je op de lange termijn overleven dan moet je hier retegoed in zijn."

Dat Nederland al 'retegoed' is in recycling leerde hij op handelsreizen naar het buitenland, waaronder ook naar China. "Internationaal kan Nederland hierin vooroplopen. We hebben dat gezien in China, waar ze in het zuiden leren op een milieuvriendelijke manier

instellingen) een 'hackathon' te organiseren. Niet te verwarren met hackers die in enkele dagen in opdracht 'apps' bouwen, gaan studenten aan de slag met praktische vragen over circulariteit van bedrijven en organisaties uit hun omgeving. Van der Nat: "De conferentie is hét moment om circulaire innovaties en praktijken in de etalage te zetten. We willen jongeren daarbij actiever betrekken, om zo de circulaire economie ook voor hen zichtbaar te maken. Jongeren zijn tenslotte de toekomst. Daar hebben ze veel over te zeggen. Je moet bovendien mensen hebben die het gaan doen, op praktisch en theoretisch niveau. Van reparatie tot het opbouwen van duurzame ketens en netwerken. Uit een brainstormsessie kwamen studenten zelf met het idee om een hackathon circulaire economie te organiseren; waarbij de studenten een week lang op zoek gaan naar oplossingen voor circulaire vraagstukken van bedrijven en organisaties uit verschillende regio's. Op maandag starten, op vrijdag resultaten presenteren. Tegelijkertijd hopen we dat deze week de opbouw is naar een Nationaal Honoursprogramma Circulaire Economie, waarbij de studenten worden opgeleid om op een circulaire manier te denken én werken." Van der Nat studeerde zelf Global Business and Sustainability aan de Erasmus Universiteit.

om te gaan met afval. Nederland wordt daar absoluut gezien als de nummer 1 in de wereld. Ik heb dat ook gezien in Australië, waar al die Nederlandse inzichten en concepten worden gezien als maatgevend voor de toekomst. Het zet Nederland op de kaart. Dat we niet alleen het land zijn van het water en de dijken, maar ook het land van de circulaire economie. Zo lang ik de kans krijg, zal ik eraan blijven trekken. Maar ongeacht wie op de politieke stoelen komt te zitten de komende jaren: dit is niet meer weg te denken."

Nog wat tips van Rutte aan het onderwijs: "Denk ook aan stageplekken. Een andere route is het ondernemerschap, voor jezelf beginnen. Hier liggen de kansen."

Staatssecretaris Stientje van Veldhoven

"Niet als keuzevak, maar structureel"

Demissionair staatssecretaris Stientje van Veldhoven zorgde in de Week van de Circulaire Economie voor nationaal nieuws. Ze maakte bekend dat er op 31 december 2022 15 cent statiegeld op blikjes frisdrank, bier en water wordt ingevoerd. Maar niet alleen in het uitvoeren van beleid was ze voortvarend. Op de Nationale Conferentie Circulaire Economie maakte ze duidelijk hoe ze begon: "Je ziet al verschil tussen het begin en het einde van de kabinetsperiode. In het begin had ik geen extra budget voor de circulaire economie, maar in de loop van de afgelopen drie jaar is er toch

300 miljoen euro extra vrijgemaakt. Daarnaast komt er het Europese groeifonds."

De aandacht voor de circulaire economie in het onderwijs komt ook uit de koker van 'haar' ministerie van Infrastructuur en Waterstaat. "Al die omschakelingen beginnen met mensen die anders hebben leren kijken naar de economie, anders leren kijken naar producten, anders nadenken over wat normaal is. De meeste brieven die ik krijg gaan over plastic flesjes, vooral van kinderen van basisscholen. Of ik er alsjeblieft voor wil zorgen dat daar

statiegeld op wordt gezet. Dat laat zien hoe het leeft. En dat jongeren heel graag die transitie willen inzetten."

Vraag is dan hoe ver dit onderwijs over de circulaire economie moet gaan. Van Veldhoven is uitgesproken over de vraag: hoe dan? "Dan moeten we ervoor zorgen dat het in het onderwijs wat structureler ingebed wordt. Niet als keuzevak, maar iets wat je moet weten. De docenten van nu moeten materiaal aangeboden krijgen waar ze dit mee kunnen overdragen."

Minister Ingrid van Engelshoven

"In alle lagen van het onderwijs"

Demissionair minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) Ingrid van Engelshoven is ook overtuigd: "Onderwijs is een cruciale sleutel. De jongeren vormen een generatie die zeer begaan is met een duurzame toekomst. Zij zijn ook de generatie die het van een ideaalbeeld naar de praktijk kan brengen. Dat moet je jongeren in alle lagen van het onderwijs meegeven. Het gaat om de blik op de wereld en op de materialen. We zien het in het hoger onderwijs waar concrete innovaties worden uitgedacht, waar studenten echt handen en voeten geven aan dat ideaalbeeld. Dit zie ik ook in het mbo terug, bijvoorbeeld

op het MBO College Lelystad waar gewerkt wordt met een 'practoraat' over circulaire economie, waar de verbinding wordt gelegd met het regionale bedrijfsleven. Zij zijn stap voor stap met circulaire economie aan de slag."

Wat moet Van Engelshoven of haar opvolger in een volgend kabinet doen? "Je moet van bovenaf helderheid bieden van wat je verwacht. Daarom heb ik aan het mbo gevraagd bij de herziening van elk kwalificatiedossier circulariteit een rol te laten spelen. Een heel mooi voorbeeld is hoe dit in het kwalificatiedossier mode is gegaan, waar circulariteit

ongelooflijk belangrijk is. Daarnaast is het onderdeel van het burgerschapsonderwijs. Burgerschap is ook duurzaamheid en we hebben gezegd: dit moet ook terugkomen in de keuzedelen. Dat is een helder kader. Vervolgens is het ruimte bieden aan het onderwijs en het regionale bedrijfsleven om er samen invulling aan te geven. Je moet ook van bovenaf helder durven te sturen op de verwachtingen. Onze toekomst wordt alleen duurzaam en circulair als dit in de manier van werken van de werknemers van de toekomst verankerd zit."

Van hobbitcampus

Studenten- woningen van oud plastic

Het MBO College Lelystad grijpt de Hackathon aan om na te denken over jongeren- en studentenhuysvesting in de regio. Nicole Pruis (1999) eerstejaars student ICT Systems & Device, is blij dat ze weer even naar school mag om met haar team te brainstormen over de aanpak. “We zitten er nog midden in, maar we hebben al aardig wat gedaan.” Centraal staat een innovatie van het regionale bedrijf Save Plastics dat van oud plastic een nieuw huis bouwde. “We hebben gisteren een interview gedaan met de directeur van dit bedrijf om te weten waar hij tegenaan is gelopen. Want lang niet alles wat je wilt, kan ook worden uitgevoerd. Vanmiddag gaan we met studenten Bouwkunde de grond testen die de gemeente ons heeft toegewezen voor het bouwen van studentenwoningen.”

Met een sondeermeter en een globale berekening van het gewicht van zo’n huis wordt berekend of de grond dit aankan en of de bouw gedaan kan worden zonder heien. “Want heien is heel kostbaar.” Nicole heeft nooit samengewerkt met studenten van andere richtingen. Maar er wordt nu nog weinig beroep gedaan op haar ict-kennis. “We zijn nu vooral nog bezig met de buitenkant. Als we toe zijn aan de binnenkant, is onze ict-kennis wel handig.”

MBO College Lelystad doet mee vanuit Unit Green: een commissie van studenten die zich verdiept in thema’s rondom duurzaamheid door met experts van gedachten te wisselen, brainstormsessies en symposia bij te wonen, en duurzaam werkende bedrijven te bezoeken. Nicole is een van de ambassadeurs. “Het onderwerp duurzaamheid en circulair spreekt

me erg aan”, zegt ze. “ICT is de toekomst, maar dit straks ook.” Ze is enthousiast over deze manier van leren. “Normaal zit je achter je laptop lessen te volgen. Nu ben je op school en moet je samenwerken met andere mensen dan je klasgenoten. En het onderwerp is belangrijk. Fijn om te weten dat je met oud plastic een huis kunt bouwen. Zo belandt dit afval niet in de zee. Want ik hoop dat als ik later kinderen heb, zij een schone wereld krijgen.”

Ook haar klasgenoot Daniël Hardeman (1997) met wie Nicole de pitch voorbereidt, noemt duurzaamheid belangrijk. “Ik lette er nooit op, maar sinds ik les krijg in duurzaamheid, en bijvoorbeeld leerde over de kledingindustrie waar heel veel misgaat, ben ik anders naar de realiteit gaan kijken. Belangrijk is dat we efficiënt met onze grondstoffen leren omgaan. Het blijkt bijvoorbeeld dat bedrijven materiaal overhouden, dat andere bedrijven weer kunnen gebruiken. Dus moeten ze beter om zich heen gaan kijken.”

Uitgangspunt van MBO College Lelystad is woningen van ongeveer twintig vierkante meter te bouwen, zogenaemde *tiny houses*. Hun ontwerp doet meteen denken aan het groen begroeide dorp van de Hobbits uit de verfilming van In de Ban van de Ring. Het project zal zo’n vijf jaar in beslag nemen. Nicole: “Het idee is dat jongeren sneller op kamers kunnen. De meesten wonen nog thuis, omdat er te weinig woningen beschikbaar zijn. Of ik er zelf in wil wonen? Ik denk dat dit voor mij te klein is, want ik heb een grote Harry Potter-verzameling. Die past er zeker niet in.”

Circulair wonen en werken aan de Maas

tot circulaire stadswijk

Onder het motto ‘Maken aan de Maas’ bogen studenten van de Hogeschool van Hall Larenstein uit Leeuwarden, de HAN Hogeschool en de Erasmusuniversiteit zich over de toekomst van Rotterdam. Er zijn meer woningen nodig, maar een circulaire economie vraagt ook om meer lokale en regionale productie en maakindustrie. Het team boog zich over de vraag hoe al die functies bij elkaar kunnen komen en “we in 2050 toch nog in een gezonde stad leven.”

“We willen wonen en werken combineren binnen een circulaire economie”, vat Emma Leurs (1995) samen, student Management van de Leefomgeving in Leeuwarden. Uitgangspunt is dat een deel van de industrie dermate geautomatiseerd is, dat er geen mens meer nodig is. En die industrie kan dus prima onder de grond. “We hebben gedacht in een lagenstructuur: van onder naar boven werkend, waarbij bovenop de industrie woningen kunnen komen. De woningen kunnen gemaakt worden van overgebleven containers uit de Rotterdamse haven. Maar we willen ook een leef-hub, waar mensen samenkomen, eten delen, koken, gereedschap uitwisselen, enzovoort.”

Mees Normann (1997), die zijn master Circulaire Economie aan de HAN Hogeschool in Nijmegen doet, benadrukt dat ze geen hoogbouw willen. “Want we verwachten dat de stad in 2050 een aantal maanden veel warmer zal zijn, en hoogbouw houdt warmte vast. Op de daken willen we groen. Ook met regenwater willen we circuleren: alles opvangen tijdens de natte herfst en winter en gebruiken in de droge maanden. En als er dan nog water overblijft, kan dit tijdens hittegolven over

winkelend publiek worden gespreid om hen een beetje te verkoelen.” Beide studenten zijn enthousiast over het hele proces. “Voor mij waren de masterclasses heel nieuw over de circulaire economie”, zegt Emma. “Het vraagstuk past wel bij mijn studie, maar die economische kant van de HAN-studenten was een nieuwe input. We brachten beide onze expertise in. De meerwaarde van deze manier van samenwerken is dat je dit in het latere bedrijfsleven ook moet doen. Ik denk dat we zo ook sneller tot een beter plan kwamen.”

Mees vond het vooral heel leuk om op deze manier te leren. “Juist omdat we niet met verslagen bezig hoefden te zijn. We waren heel vrij in de manier van opleveren en hebben dus een ontwerp gemaakt van ons plan. Dat is nieuw voor mij. De samenwerking met studenten van andere onderwijsinstellingen vond ik leerzaam omdat we verschillende studies doen.” Beiden zouden vaker een Hackathon willen doen. “Een week of een maand gezamenlijk aan een project werken is afen toe heel leuk”, zegt Mees.

Beiden willen in de toekomst voortbouwen op duurzaamheid. Mees: “Ik zou mensen van de wegwerpmentaliteit willen afbrengen. En vanuit de ontwerpfase al nadenken over een duurzaam leven van een product. Daar speelt het delen een grote rol in, zoals we dat in de leef-hub willen zien, om overconsumptie tegen te gaan.” Emma wil zich vooral richten op de sociale cohesie in dorpen en buurten. “Mensen samenbrengen, het bestaande groen behouden en groenvoorzieningen stimuleren, zodat het leven prettig blijft.”

Van duurzame Pokémon

Duurzame app voor circulair consumeren

Het winnende team binnen Zuyd Hogeschool is een dag voor de pitches al in een feeststemming. Het was een *close call* tussen de deelnemende teams aan de Hackathon, maar het originele idee van Circular City gaf uiteindelijk toch de doorslag. Zij mogen tijdens de landelijke finale van de Nationale Hackathon Circulaire Economie gaan pitchen. Ze winnen er uiteindelijk de publieksprijs mee.

Jill Baggen (2001), Julius van Binsbergen (2000), Jiske Lagarde (1991), Valentijn Schmitz (1999) en Che Yee (2000) werkten in vier dagen toe naar een manier om mensen een bewustere en positievere mindset over consumeren, recycling en de impact ervan bij te brengen. Het is de speelse app *Circular City*, a *game changing world* geworden. De app wil deelnemers op een Pokémon-achtige manier aanzetten om de straat op te gaan en problemen te vinden en op te lossen. “Onze doelgroep zijn jongere mensen tot 35 jaar”, vertelt Jill. “In de app vinden ze een stad in puin, dus er zijn geen bomen en dieren meer. Alles is vervuild. Door uitdagingen aan te gaan en te quizzen, kunnen ze muntjes verdienen om de stad op te gaan bouwen. Daarnaast is er een chatfunctie waarmee mensen met elkaar kunnen praten en kunnen uitdagen om circulair te consumeren, waardoor het een beetje competitief wordt.” De uitdagingen zitten in de duurzame keuzes, zegt Julius. “Door bijvoorbeeld in plaats van met de auto met de fiets naar het werk te gaan. Maar je hebt ook QR-codes die je kunt scannen om de link tussen het spel en het echte leven te leggen. Die kun je scannen op plekken die te maken hebben met circulariteit, bijvoorbeeld openbaar vervoer of

scholen die lesgeven over circulariteit. Je kunt ook scannen als je een product koopt van een bedrijf dat circulair produceert. Daar krijg je dan muntjes voor.” De vijf komen van allerlei opleidingen binnen Zuyd Hogeschool vandaan. Ze studeren Facility Management, Hotel Management, Applied Science; Jiske Lagarde is werknemer bij het Centre of Expertise Chemelot Innovation and Learning Labs (CHILL). Valentijn studeert Autonome Beeldende Kunst. Hij maakte tijdens deze challenge het logo voor Circular City. “Deze manier van werken is me heel goed bevallen”, zegt hij. “Omdat we een multidisciplinair team zijn, leerde ik ook van anderen en vond ik het erg leuk om al die verschillende perspectieven te ontdekken. Daarnaast is het zo dat circulariteit gewoon heel belangrijk is. We leven op deze planeet en het is onze verantwoordelijkheid om deze gezond te houden.”

Het vraagstuk om duurzaam consumeren te stimuleren was voor hen geen vanzelfsprekendheid, benadrukt Julius. “Maar iedereen is gemotiveerd, want er is een groot probleem dat we in de toekomst met z’n allen moeten oplossen. Het gaat om onze wereld. Ik wist lang niet wat circulaire economie was. Nu wel, en daar moeten we echt naartoe.” Het plan Circular City moet nog nader worden uitgewerkt, evenals de plannen van de andere drie teams. Die kans krijgen ze aan zogenoemde versnellingsstafels, waar experts, maar ook mensen uit de doelgroep worden uitgenodigd om mee te denken. Het proces gaat een jaar of vier duren om het idee echt uit te ontwikkelen. Dus helaas: nog even geduld!

The Garden of Eternity voedt megasteden circulair

tot eeuwig groene stad

Hoe kunnen we de megasteden van de toekomst circulair voeden met lokaal verbouwd voedsel? Deze vraag was door Greenport aan het team gesteld van de Haagse Hogeschool, Kenniscentrum Mission Zero en InHolland. Greenport is een multicultureel netwerk in Zuid-Holland. Drie partijen – ondernemers, overheden en kennisinstellingen – werken samen aan een duurzame en vitale toekomst voor het regionale tuinbouwcluster. “Het circulair voeden van megasteden is niet zo complex”, zegt student ruimtelijke ontwikkeling Bram van der Smagt (1996) tijdens de pitch. “Doe het lokaal, dan is het transport korter en minder vervuילend en kan beter op de vraag worden ingaan. Zo ontstond The Garden of Eternity; in het Nederlands: de Tuin van de Eeuwigheid.”

Om lokaal de steden te voeden moet er geconcurrereerd worden met de vrije Europese markt. “Op dit moment is het goedkoper om voedsel te importeren, maar dit kan zo niet doorgaan. Om dit te tackelen hebben we de Tuin van de Eeuwigheid ontworpen. Deze tuin biedt diversiteit, veerkracht en arbeidskansen om lokaal de grote steden van de toekomst te voeden. In de Tuin van de Eeuwigheid leven alle (huis)dieren met elkaar in harmonie. De tuin is onderdeel van het ecosysteem. Alle afval van huishoudens wordt niet weggegooid, maar gebruikt voor de moestuinen en om nuttige insecten aan te trekken.”

De tuin is ontworpen vanuit een binnenruimte en buitenruimte. “In de centrale kas groeit het voedsel dat we dagelijks nodig hebben, lokale en seizoengroenten. Deze tuin is binnen de stad gesitueerd, wat

de transporttijd verkort. Deze Tuin is dé plaats om je boodschappen te doen. Het dient ook als ontmoetingsplek. De mensen die er omheen wonen, kunnen de tuin gebruiken voor sport, werk, recreatie en leren. Planten en bomen hebben een positief effect op de temperatuur en luchtkwaliteit in de buurt. Het voedt de megastad.” Om deze Tuin van de Eeuwigheid in te richten, zijn alle stakeholders nodig, benadrukte Van der Smagt. Hij noemde Greenport de aangewezen partner om de regio van gevarieerde groente en fruit te voorzien.

De jury wees op 5 februari dit dynamische ontwerp aan als de winnaar van de eerste Nationale Hackathon Circulaire Economie. Jurylid Karen Maas: “We hebben gekeken naar de verwachte impact van alle voorstellen en naar de kans dat dit ook gaat lukken. De Tuin van de Eeuwigheid past heel erg in de trend van lokaal verbouwen en gebruikmaken van lokale bronnen, zoals ook de Herenboerderijen doen. Dit ontwerp gaat over het leven in de stad en hoe je hier gelukkig en gezond kunt blijven. Het is een project met een hele ambitieuze aanpak waar al vaker energie naar uit gaat. Maar de manier waarop zij het willen inzetten is heel innovatief en spannend bedacht. Als dit lukt, kunnen we hele mooie stappen zetten en daarom krijgt de Tuin van de Eeuwigheid de eerste prijs.”

Lector Circulair Business Kim Poldner brengt vrolijkheid in een serieuze onderwerp: "Ik interview een mondkapje en stel vragen over grondstoffen."

Circulair onderwijs is

De Haagse Hogeschool mag zich gelukkig prijzen met zo'n lector 'Circulair Business'. Kim Poldner maakt van het onderwerp 'circulaire economie' geen 'motje', geen vervelende verplichting in het onderwijspakket, maar een praktische activiteit waar je vrolijk van wordt. "Het idee dat je impact kunt maken geeft zoveel vreugde, energie, liefde, voldoening. Voor mij is het onderwijs een speeltuin, waarin we samen oplossingen voor de wereld bedenken."

Die enorme bos rood haar. Die enorme lach. Die passie om haar studenten mee op reis te nemen, door de wonderse wereld van de circulaire economie. Het was geen wonder dat een student in Wageningen haar vergeleek met Miss Frizzle, de docente wetenschap uit een tekenfilm. Hoe zij met haar Magic School Bus voorreed en daarna met kinderen het heelal in stoof om daar lessen over het zonnestelsel te geven. Typisch dr. Kim Poldner (1978). Gedreven en onvermoeibaar. Ja, het gaat haar om de *fun*, geeft ze toe. "Als ik geen lol had in het onderwijs, dan zat ik hier niet. We leven in een tijd met een enorme urgentie om problemen op te lossen. Tegelijkertijd nodig ik iedereen uit om daar onbevangen naar te kijken, het lichte te benadrukken.

Het idee dat je impact kunt maken geeft zoveel vreugde, energie, liefde, voldoening. Voor mij is het onderwijs een speeltuin, waarin we samen oplossingen voor de wereld bedenken. We kunnen deze echt een beetje mooier maken. Dat begint met het doceren dat er een andere werkelijkheid kan bestaan." De Haagse Hogeschool mag zich gelukkig prijzen met zo'n lector 'Circulair Business'. Poldner maakt van het onderwerp 'circulaire economie' geen vervelende verplichting in het onderwijspakket, maar een praktische activiteit waar je vrolijk van wordt. Het is een kwaliteit waarmee ze in de Week van de Circulaire Economie het onderwerp 'circulaire economie voor jongeren' naar zich toetrok, om dit samen met Bas van den Berg nationaal uit te rollen in

de vorm van een hackathon. Het wonder geschiedde: tien teams van studenten presenteerden plannen waar de ambitie van afspatte. Circulaire stadswijken, een circulaire campus, een circulair dorp, een circulaire school. Plannen waarvan je zou kunnen denken: hebben jullie enig idee waar je aan begint? Wat hier allemaal bij komt kijken?

Poldner representeert de tijdgeest, stelt directeur Antoine Heideveld van het wetenschapsnetwerk Het Groene Brein. Hij was de verbinder tussen de Haagse Hogeschool en het ministerie van IenW, die dit jaar de focus op het onderwijs wilde zetten. Heideveld was 23 jaar geleden een van de initiatiefnemers binnen de eerste lichte docenten die duurzaamheid een

plek in het onderwijs wilde geven. "Ze hadden het moeilijk en kregen weinig steun binnen hun instituut. De studenten in die tijd hadden weinig realiteitszin. Veel van de plannen liepen dan ook vast op grote idealen. Als reactie kwam er een tweede golf van studenten die juist heel praktisch was en maakbare projecten begonnen. Zij hadden wel succes. Maar we realiseerden ons ook: wat zijn die successen waard zonder een groot plan, het grote verhaal? Wat je nu ziet is dat er een groep studenten opkomt die niet terugdeinst voor grote ambities omdat ze weten: door samenwerking te zoeken lossen we alle praktische problemen gaandeweg wel op. Dat zie je terug in de presentaties van de studenten die meededen aan de hackathon. Ze kiezen voor doel en middel tegelijk."

Typerend voor Poldner is dat ze tijdens de hackathon alweer op zoek was naar nieuwe mogelijkheden om het circulaire onderwijs uit te breiden. Ze zag volop kansen. "Ik was ontzettend blij dat we zowel studenten mbo, hbo en wo hadden. Maar de diversiteit van studenten kon beter. De 170 participanten waren redelijk blank, maar niet volledig wit, gelukkig. Daar wil ik echt nog veel meer diversiteit in zien. Doelstellingen over sociale inclusie zijn na Black Lives Matter niet meer weg te denken. Die inclusiviteit moeten we nog wat meer koesteren. Dat kan heel goed wanneer we projecten opzetten en de kennis van de betrokken mensen in de plannen opnemen. Niet projecten voor, maar samen met vluchtelingen, daklozen, ouderen, kinderen in

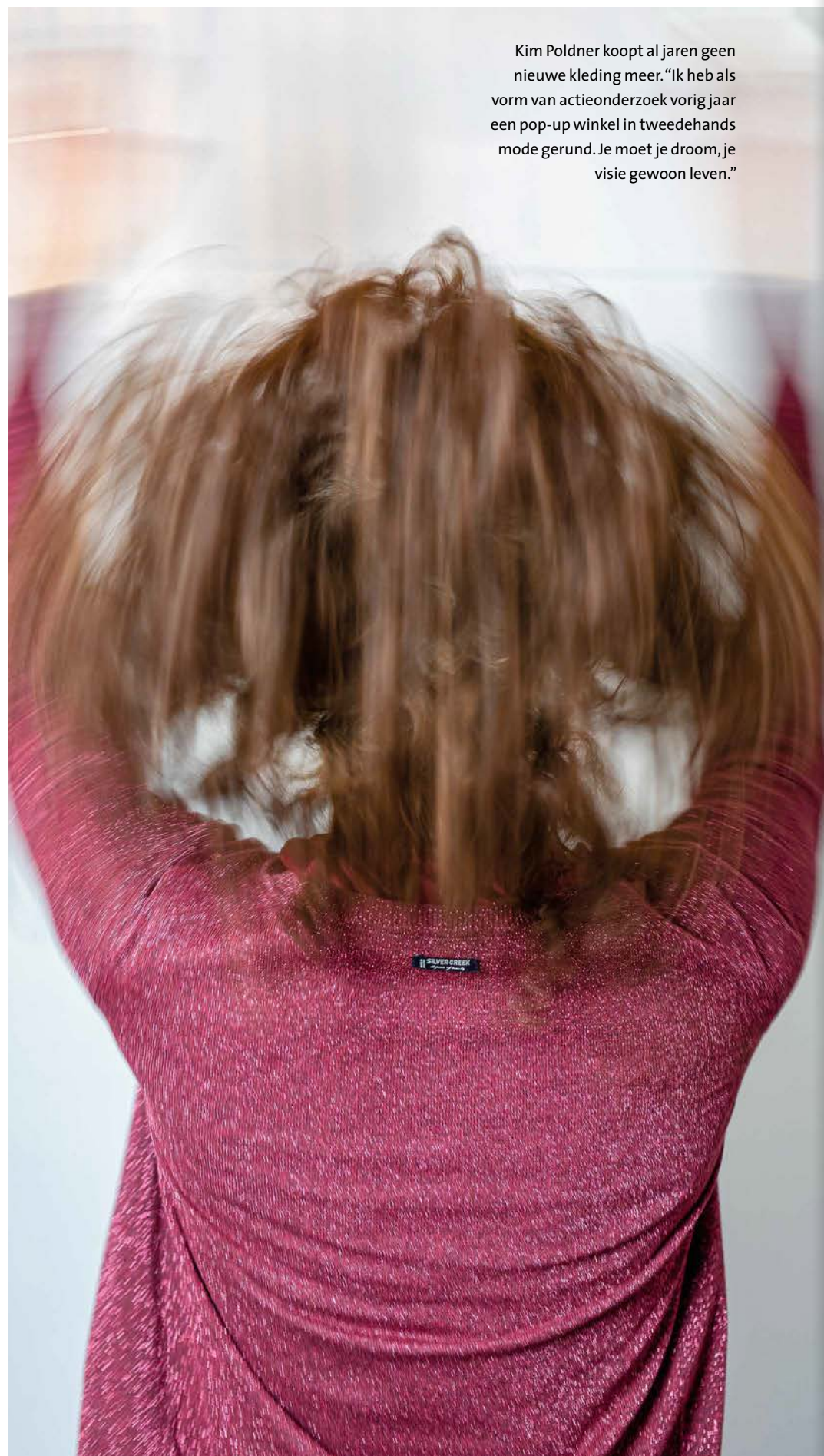
"Een jas van sinaasappelschillen kan meer gesprekken op gang brengen dan het zoveelste rapport"

achterstandswijken. Ga in gesprek. Luister goed wat de dromen zijn van mensen. Sluit daarbij aan. Dat is cruciaal."

Poldner bleef haar eerste twee studies aan het Amsterdam Fashion Institute en Social Sciences aan de VU tijdens haar loopbaan combineren. Ze promoveerde zelfs op ondernemerschap in de duurzame mode-industrie aan de Universiteit van St. Gallen in Zwitserland, in 2013. Ook vandaag zegt ze: "Verbeeldingskracht is in de circulaire economie heel belangrijk. We moeten daarvoor uit onze hoogopgeleide groene bubbel stappen. Zoals we vroeger naar Afrika gingen om iets te doen voor de mensen daar, tot de realiteit van nu: wat zeggen de Afrikanen zelf over wat ze nodig hebben. Kunst en design kunnen daarbij de toegang geven, omdat deze cultuuruitingen je op een andere manier raken dan het cognitieve. Hoeveel feestelijker werd het toen de conclusies van de hackathon muzikaal werden samengevat. Zo kun je de voorgestelde oplossingen ook veel beter onthouden. Goede fotografie kan ook meer zeggen dan een artikel. En een kunstobject als een jas van sinaasappelschillen kan meer gesprekken op gang brengen dan het zoveelste rapport. Door design kunnen mensen de gedroomde toekomst zomaar ineens voor ogen zien."

Voor Poldner is het dé manier om door te gaan. "Ik heb als vorm van actieonderzoek vorig jaar een pop-up winkel in tweedehands mode gerund. Je moet je droom, je visie gewoon leven. En dat zie ik ook aan de studenten van vandaag. Ze bedenken een groene campus en gaan het gewoon doen. Niet meer dat geklets in eeuwige groepjes en consortia. Nee, stap erin, met al je naïviteit. Niet bang om te falen, want daar leer je juist het meeste van. Mislukkingen kunnen bovendien als een katalysator werken, sociale veranderingen teweegbrengen." In de circulaire week stelde Poldner ook vast dat het thema biomimicry nauwelijks aan bod kwam, het maken van producten naar voorbeelden uit de natuur. "Veel meer nederigheid ▶

“Het begint met het doceren dat er een andere werkelijkheid kan bestaan”

Kim Poldner koopt al jaren geen nieuwe kleding meer. “Ik heb als vorm van actieonderzoek vorig jaar een pop-up winkel in tweedehands mode gerund. Je moet je droom, je visie gewoon leven.”

ten opzichte van de natuur zou ons niet misstaan. Vooral ook sociale biomimicry zouden we veel verder moeten doortrekken. Hoe bijen en mieren samenwerken, om zo veel grotere bouwwerken te kunnen samenstellen dan zichzelf zijn. Dat moeten we nog helemaal gaan vertalen naar het onderwijs.”

En humor, ten slotte. Hoe vertaal je lachen om jezelf en anderen in een circulair lesprogramma? Ook dan is Poldner niet bang om zelf het proefkonijn te zijn. “Wij hebben het in de circulaire economie altijd over materiaalstromen, maar willen de grondstoffen nu zelf eens aan het woord laten. In de podcast ‘Wasted Tales’ interview ik daarom een mondkapje. Dat is inmiddels zwerfafval nummer 1 geworden. Het heeft het Red Bull-blikje van het erepodium gestoten. Daarover heb ik een gesprek met ‘Fiona the Facemask’. Het is een verhaal gebaseerd op het vernieuwende onderzoek dat we doen aan de Haagse Hogeschool. Voor mij is dat *fun*. Ik nodig iedereen uit om weer door de ogen van een kind naar de wereld te kijken.” ■

Website

+ www.dehaagsehogeschool.nl

+ TEKST ASTRID VAN UNEN EN JAN BOM

+ FOTOGRAFIE P+ EN ANDEREN

Impact Centre Erasmus from Purpose to Impact

Impact Centre Erasmus

Impact Centre Erasmus is een onderwijs- en onderzoeks-instituut verbonden aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Impact Centre Erasmus wil met impact denken, meten en sturen organisaties stimuleren de grootst haalbare maatschappelijke bijdrage te leveren. Waardoor mensen en middelen bewust en effectiever worden ingezet om economische, maatschappelijke en ecologische ambities te behalen. Impact Centre Erasmus werkt met en voor het bedrijfsleven, de overheid, NGO's en goede doelen. Impact Centre Erasmus wil inspireren door onderzoeks initiatieven, project onderzoek in opdracht en opleidingen aan professionals en executives aan te bieden.

Executive Program Corporate Social Responsibility

“Het heeft mijn denkraam over duurzaamheid verbreed.”

Maak je als MVO beleidsmaker, adviseur of andere betrokkene vandaag de juiste keuzes voor morgen? Het Executive Program CSR maakt de thematiek inzichtelijk en stelt de kansen en dilemma's centraal. Daarnaast kent het omvangrijk alumni netwerk. De opleiding bestaat uit drie modules die los te volgen zijn:

1. CSR Ethiek, Integriteit en dilemma's
2. CSR Strategie & Management
3. CSR Audit & Rapportage

Al meer dan 15 jaar toonaangevend!

Start 21 november 2021

Outcomes Academy

“Burger en maatschappij staan centraal”

Wil je meer weten over resultaatfinanciering zoals de Social Impact Bond? Outcomes Academy biedt beleidsadviseurs binnen de overheid, (zorg)verzekeraars, privaatsamenwerkingen, fondsen en filantropie handvatten om grip te krijgen op deze nieuwe materie. Toonaangevende sprekers uit binnen- en buitenland delen kennis en best practices.

17 en 18 november 2021

Uniek in Nederland!

Impact in One Day

“Impact in One Day is informatief, eerlijk en inspirerend”

Impact One Day: dé MBA in één dag over impact denken, meten en sturen!

- alles wat je nodig hebt om zelf direct meer impact met jouw organisatie te gaan maken
- de laatste wetenschappelijke inzichten op het gebied van impact maken
- praktische handvatten voor een geoptimaliseerd impactproces
- inspirerende sprekers uit het bedrijfsleven en de wetenschap

24 november 2021

Derde editie!

Erasmus University Rotterdam
Make it happen.

Lees meer:
www.ImpactCentreErasmus.nl
E impactcentre@eur.nl

“Stop het kopen, kopen, kopen”

140 pagina's

Onderzoek, interviews en praktijkverhalen over de circulaire economie

In gesprek met
tuinkunstenaar Piet Oudolf

De **sociale dimensie** van circulariteit

- + In het onderwijs
- + In de vergroening van de stad
- + In de uitvoering van gemeenten
- + Op bedrijventerreinen
- + In de natuurinclusieve landbouw
- + In biodiversiteitsbeleid
bedrijfsleven
- + In ontwikkeling nieuwe natuur
- + In calculatiemodellen van de bouw

Circular
fashion lookbook
met 22 labels:

- + Ronald van der Kemp RVDK
- + Lena The Fashion Library
- + The Swapshop
- + Hacked By
- + Soft Revolt
- + Makers Unite
- + Clean & Unique
- + Loop.a life
- + ReBlend
- + Unravelau
- + Marble Berriez
- + BYBROWN
- + Afriek
- + Red Orka
- + Daily Mantra
- + RE | *claimed*
- + Mud Jeans
- + Vanhulley
- + Bellamy Gallery
- + Upset
- + Schijvens Corporate Fashion
- + WateenMooiKado